

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ТРАНСПОРТУ

Кафедра «Економіки підприємств транспорту»

Гудкова В. П., Приймук О. Р., Творонович В. П., Пилипенко О. В.,
Пацьора О. В., Крищенко С. О.

ОБҐРУНТУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ РІШЕНЬ І ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКІВ

Методичні рекомендації до проведення практичних занять
та самостійної роботи студентів
напряму підготовки 6.030504 «Економіка підприємства»
денної та заочної форм навчання

Київ 2013

Гудкова В. П., Приймук О. Р., Творонович В. І., Пилипенко О. В., Пацьора О. В., Крищенко С. О. Обґрунтування господарських рішень і оцінювання ризиків: Методичні рекомендації до проведення практичних занять та самостійної роботи студентів напряму підготовки 6.030504 «Економіка підприємства» денної та заочної форм навчання. – К.: ДЕТУТ, 2013. – 96 с.

Наводяться методичні рекомендації щодо проведення практичних занять та самостійного опрацювання дисципліни, метою яких є закріплення теоретичних знань та відпрацювання практичних навичок при вивченні курсу «Обґрунтування господарських рішень і оцінювання ризиків».

Методичні рекомендації розглянуто та затверджено на засіданні кафедри економіки підприємств транспорту (протокол № 7 від 30 листопада 2011 року) та на засіданні методичної комісії факультету економіки і менеджменту (протокол № 4 від 20 грудня 2011 року).

Призначено для студентів спеціальності 6.030504 «Економіка підприємства» усіх форм навчання.

Укладачі: *Гудкова В. П.*, канд. економіч. наук, доцент, доцент кафедри «Економіка підприємств транспорту» ДЕТУТ, *Приймук О. Р.*, канд. економіч. наук, доцент, доцент кафедри «Економіка підприємств транспорту» ДЕТУТ, *Творонович В. І.*, канд. економіч. наук, доцент, доцент кафедри «Економіка підприємств транспорту» ДЕТУТ, *Пилипенко О. В.*, канд. економіч. наук, доцент, доцент кафедри «Економіка підприємств транспорту» ДЕТУТ, *Пацьора О. В.* ст. викладач кафедри «Економіка підприємств транспорту» ДЕТУТ, *Крищенко С. О.*, ст. викладач кафедри «Економіка підприємств транспорту» ДЕТУТ.

Рецензенти: *Богомолова Н. І.*, д-р економіч. наук, *Шишкіна О. В.*, канд. економіч. наук.

ЗМІСТ

1. ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	5
2. МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМ ДИСЦИПЛІНИ	9
2.1. Сутнісна характеристика господарських рішень	9
2.2. Технологія прийняття рішень господарської діяльності.....	11
2.3. Методичні основи підготовки господарських рішень	13
2.4. Обґрунтування господарських рішень та оцінювання їх ефективності	15
2.5. Прогнозування та аналіз господарських рішень	17
2.6. Невизначеність як першопричина ризику підприємницької діяльності.....	18
2.7. Критерії прийняття рішень в умовах невизначеності.....	20
2.8. Теорія корисності та її застосування у процесах прийняття рішень.....	21
2.9. Підприємницькі ризики та їх вплив на прийняття господарських рішень.....	22
2.10. Критерії прийняття господарських рішень за умов ризику	23
2.11. Прийняття рішень у конфліктних ситуаціях	23
2.12. Обґрунтування фінансових та інвестиційних рішень за умов ризику.....	25
2.13. Якісне оцінювання підприємницьких ризиків	26
2.14. Кількісне оцінювання підприємницьких ризиків	27
2.15. Основи ризик-менеджменту	27
2.16. Напрями і методи регулювання та зниження ступеня ризику.....	28
3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	29
3.1. Перелік практичних занять.....	29
3.1. Плани проведення практичних занять	30
4. ЗАВДАННЯ ТА МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ЩОДО ВИКОНАННЯ І ОФОРМЛЕННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	46
4.1. Загальні відомості.....	46
4.2. Завдання на самостійну роботу.....	48
4.3. Тематика теоретичних індивідуальних завдань	54
4.4. Розрахункові індивідуальні завдань	55
5. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ І ПРИНЦИПИ ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ РІШЕНЬ.....	59
5.1. Підходи до обґрунтування ефективності господарських рішень.....	59
5.2. Критерії оцінки абсолютної економічної ефективності.....	60
5.3. Традиційні критерії оцінки доцільності капіталовкладень.....	62
5.4. Критерії оцінки засновані на дисконтуванні грошових потоків	64
5.4. Особливості обґрунтування в умовах різних джерел фінансування.....	69
5.5. Принципи визначення порівняльної економічної ефективності	72
6. ПРИКЛАД ВИРІШЕННЯ РОЗРАХУНКОВИХ ЗАВДАНЬ.....	77
6.1. Оцінка загальноекономічної ефективності.....	77
6.2. Оцінка комерційної ефективності.....	79
6.3. Оцінка за чистою теперішньою вартістю	81
6.4. Оцінка порівняльної економічної ефективності	84
7. ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ	87
7.1. Контрольні заходи	87
7.2. Перелік теоретичних питань поточного контролю.....	88
7.3. Підсумковий контроль знань студентів	91
8. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	92

ВСТУП

Обґрунтування господарських рішень і оцінювання ризиків посідає важливе місце в процесі роботи фахівців економічного профілю. Знання щодо порядку підготовки і прийняття рішень, вимог щодо заходів виробничо-господарського розвитку, основ планування і аналізу наслідків поточних господарсько-фінансових змін та результатів впровадження інноваційно-інвестиційних проектів є невід'ємною частиною системи управління діяльністю підприємств, забезпечує науковість та обґрунтованість планування організаційно-економічних процесів.

У зв'язку з цим вивчення курсу «Обґрунтування господарських рішень і оцінювання ризиків» є важливою частиною підготовки економістів, сприяє всебічному розвитку та поглибленню економічного мислення майбутніх спеціалістів. Ця дисципліна вивчає методичні основи планування та управління процесами реформування і визначення їхнього впливу на фінансово-економічний стан підприємства. Опанування теоретичними знаннями та практичними навичками при вивченні дисципліни дозволить спеціалістам на виробництві грамотно вирішувати комплекс організаційно-економічних, технологічних, технічних завдань, вивчати і використовувати нові методи роботи, вміти самостійно обґрунтовувати нові господарські заходи.

В цьому розумінні важливого значення набуває методичне забезпечення самостійного вивчення курсу та ознайомлення з прикладною економічною роботою цього спрямування. У даних методичних вказівках вивчення дисципліни починається зі змісту курсу з подальшим розкриттям сутності самостійної роботи, характеру і порядку представлення результатів виконання індивідуальних завдань, деталізовано питання практичних занять, наведено приклади розв'язування умовних задач, критерії атестаційної оцінки, перелік рекомендованої літератури.

За кожною темою студентам пропонуються конкретні питання з посиланням на декілька літературних джерел та виконанням практичних завдань. Для кращого засвоєння матеріалу та вивчення теоретичних і практичних питань у самостійному режимі без залучення додаткових видань до розрахункової частини подано методичні рекомендації по здійсненню розрахунків та узагальненню результатів. Для забезпечення самостійного вирішення розрахункових завдань по більшості задач пророблено декілька варіантів вихідних даних. Індивідуальний підхід провадиться за рахунок наведення по кожній темі декількох рефератів, що забезпечує не лише загальне, але й поглиблене ознайомлення з дисципліною.

1. ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна «Обґрунтування господарських рішень і оцінювання ризиків» відноситься до блоку нормативних дисциплін циклу професійної підготовки освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» за напрямом підготовки 6.030504 «Економіка підприємства» усіх форм навчання.

Предметом вивчення дисципліни є господарські рішення та пов'язані з ними ризики на підприємстві.

Мета вивчення курсу полягає у формуванні знань і навичок стосовно обґрунтування господарських рішень з різним ступенем невизначеності та ризику.

Завданням викладення дисципліни є засвоєння основних принципів обґрунтування різних видів господарських рішень і методичних підходів щодо виявлення, аналізу та управління ризиками; оволодіння навичками самостійної оцінки економічних результатів й ідентифікації та аналізу ризиків, використовуючи комп'ютерну техніку та програмно-математичні комплекси.

В результаті вивчення курсу студент повинен:

знати: сутність, особливості прийняття та методичні основи розробки й надання економічної оцінки рішенням господарської діяльності, природу виникнення та наслідки впливу підприємницьких ризиків, технологію обґрунтування фінансових та інвестиційних рішень, механізм оцінки підприємницьких ризиків та основи ризик-менеджменту;

вміти: розраховувати і аналізувати основні економічні результати, обґрунтовувати за допомогою спеціальних економічних розрахунків доцільність прийняття господарських рішень щодо створення нових організаційних структур, будівництва, модернізації та реструктуризації підприємств, впровадження інших новацій.

На вивчення дисципліни передбачено 150 годин (5 кредитів).

Студентам стаціонару у 8 семестрі відводиться 64 години аудиторної роботи, з них 32 години – лекції, 32 години – практичні заняття, та 86 годин на самостійне опрацювання курсу.

Для студентів заочної форми у 8 семестрі читаються лекції (6 годин), проводяться практичні заняття (4 години), передбачається 140 годин на самостійне вивчення.

Підсумковим контрольним заходом щодо визначення якості засвоєння навчального матеріалу дисципліни є екзамен.

Досягненню мети й вирішенню завдань курсу підпорядкована логіка його викладання, яка наведена в навчально-тематичному плані. Програмні теми дисципліни є обов'язковими для вивчення кожним студентом незалежно від форми навчання.

Зміст дисципліни розкривається в наступних темах:

1. Сутнісна характеристика господарських рішень.
2. Технологія прийняття рішень господарської діяльності.
3. Методичні основи підготовки господарських рішень.
4. Обґрунтування господарських рішень та оцінювання їх ефективності.
5. Прогнозування та аналіз господарських рішень.
6. Невизначеність як першопричина ризику підприємницької діяльності.
7. Критерії прийняття рішень в умовах невизначеності.
8. Теорія корисності та її застосування у процесах прийняття рішень.
9. Підприємницькі ризики та їх вплив на прийняття господарських рішень.
10. Критерії прийняття господарських рішень за умов ризику.
11. Прийняття рішень у конфліктних ситуаціях.
12. Обґрунтування фінансових та інвестиційних рішень за умов ризику.
13. Якісне оцінювання підприємницьких ризиків.
14. Кількісне оцінювання підприємницьких ризиків.
15. Основи ризик-менеджменту.
16. Напрями і методи регулювання та зниження ступеня ризику.

Програму курсу поділено на два модулі.

Змістовний модуль 1.

Господарські рішення у різних сферах підприємницької діяльності

Тема 1. Сутнісна характеристика господарських рішень.

- 1.1. Сутність господарських рішень.
- 1.2. Класифікація господарських рішень.
- 1.3. Вимоги до господарських рішень та умови їх досягнення.

Тема 2. Технологія прийняття рішень господарської діяльності.

- 2.1. Способи формалізації та реалізації господарських рішень.
- 2.2. Етапи та процедури процесу прийняття рішень господарської діяльності.
- 2.3. Структурні схеми прийняття господарських рішень.
- 2.4. Закони й закономірності, що впливають на прийняття рішень.

Тема 3. Методичні основи підготовки господарських рішень.

- 3.1. Методи розробки господарських рішень.
- 3.2. Аналітичні, статистичні та математичні методи.
- 3.3. Методи експертних оцінок.
- 3.4. Евристичні методи індивідуальної та групової роботи.
- 3.5. Ділові й організаційно-діяльнісні ігри.

Тема 4. Обґрунтування господарських рішень та оцінювання їх ефективності.

- 4.1. Методичні підходи до обґрунтування й вибору господарських рішень.
- 4.2. Основні параметри та умови забезпечення якості рішення.
- 4.3. Види ефективності рішень господарської діяльності.
- 4.4. Принципи оцінювання ефективності господарських рішень.

Тема 5. Прогнозування та аналіз господарських рішень.

- 5.1. Основні завдання та головні принципи прогнозування господарських рішень.
- 5.2. Сутність та принципи аналізу господарських рішень.
- 5.3. Зміст та сфери застосування методів аналізу господарських рішень.

Тема 6. Невизначеність як першопричина ризику підприємницької діяльності.

- 6.1. Сутність невизначеності та основні причини її появи.
- 6.2. Видова класифікація невизначеності.
- 6.3. Урахування чинника невизначеності в управлінні підприємством і засоби її зниження.

Тема 7. Критерії прийняття рішень в умовах невизначеності.

- 7.1. Правила обґрунтування господарських рішень в умовах невизначеності.
- 7.2. Особливості побудови матриці прибутків і матриці витрат.

Тема 8. Теорія корисності та її застосування у процесах прийняття рішень.

- 8.1. Основи раціональної поведінки.
- 8.2. Зміст теорії корисності.
- 8.3. Методика побудови функції корисності.

Змістовний модуль 2.

Врахування ризику в обґрунтуванні господарських рішень

Тема 9. Підприємницькі ризики та їх вплив на прийняття господарських рішень.

- 9.1. Сутнісна характеристика ризику.
- 9.2. Основні риси та функції підприємницького ризику.
- 9.3. Чинники впливу на ступінь ризику.
- 9.4. Класифікація підприємницьких ризиків.

Тема 10. Критерії прийняття господарських рішень за умов ризику.

10.1. Обґрунтування господарських рішень в умовах ризику.

10.2. Критерії прийняття рішень за умов ризику.

Тема 11. Прийняття рішень у конфліктних ситуаціях.

11.1. Особливості прийняття рішень у конфліктних ситуаціях.

11.2. Сутність та система понять теорії ігор.

11.3. Чиста та змішана стратегії.

Тема 12. Обґрунтування фінансових та інвестиційних рішень за умов ризику.

12.1. Критерії ефективності інвестиційних рішень.

12.2. Врахування ризику при обґрунтуванні ставки дисконтування.

12.3. Сутність фінансових рішень та зміст теорії оптимального портфеля.

12.4. Формування оптимального портфеля з обмеженої кількості цінних паперів.

Тема 13. Якісне оцінювання підприємницьких ризиків.

13.1. Характеристика основних зон ризику.

13.2. Встановлення причин виникнення основних видів господарських ризиків.

Тема 14. Кількісне оцінювання підприємницьких ризиків.

14.1. Система показників абсолютного та відносного вимірювання ризику.

14.2. Методи кількісного оцінювання підприємницьких ризиків.

14.3. Аналіз варіабельності прибутку.

Тема 15. Основи ризик-менеджменту.

15.1. Необхідність управління ризиками господарської діяльності.

15.2. Сутність та структурна схема ризик-менеджменту.

15.3. Функції керованої та керуючої підсистем управління ризиками.

Тема 16. Напрями і методи регулювання та зниження ступеня ризику.

16.1. Уникнення та компенсація ризику.

16.2. Збереження та передавання ризику.

16.3. Хеджування та страхування ризиків.

16.4. Методи зниження ступеня ризику.

16.5. Диверсифікації діяльності підприємства.

16.6. Модуль «імовірність виникнення втрат/рівень збитків» для пошуку рішення щодо оптимізації ступеня ризику.

2. МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМ ДИСЦИПЛІНИ

2.1. Сутнісна характеристика господарських рішень

Методичні поради до вивчення теми

Вивчення теми доцільно розпочати із встановлення теоретичних основ прийняття господарських рішень, подання загальних відомостей про систему знань щодо їхньої розробки, прийняття і реалізації. Розглянути основні риси теорії прийняття рішень: об'єктивність; логічну цільність; формальну несуперечливість; спроможність до розвитку; відносну самостійність; активний вплив на практику. Виявити сутність господарських рішень, встановити об'єкт і предмет в межах даної системи знань, позначити функції та задачі.

Змістову характеристику господарських рішень слід подавати як результат аналізу, прогнозування, оптимізації, економічного обґрунтування та вибору альтернативи із сукупності варіантів досягнення конкретної мети підприємства. Передусім необхідно розглянути елементи та ознаки господарських рішень, потім перейти до вивчення їхньої організаційної, економічної, соціальної та техніко-технологічної сутності. Слід підкреслити, що ціллю прийняття господарського рішення є забезпечення координуючого (регулюючого) впливу на окремі аспекти діяльності підприємство згідно з метою функціонування та розвитку. Досягнення цілі передбачає вирішення проблем і задач. При цьому проблеми визначають зміст рішення. А задачі – послідовність дій в процесі його прийняття. До головних задач відносяться: створення інформаційної бази для своєчасного прийняття рішень, визначення обмежень і критеріїв прийняття рішення, вибір та використання ефективних методів і автоматизованих систем управління, організація діяльності задіяних суб'єктів.

Під об'єктом теорії прийняття рішень необхідно розуміти системну діяльність в процесі розробки, прийняття і реалізації рішень. Предмет як закони і закономірності процесу прийняття рішення. Слід звернути увагу на те, що інтеграція з іншими самостійними теоріями дозволяє розглядати предмет теорії прийняття рішення з різних але взаємозалежних сторін (аспектів): методологічної; організаційної; економічної; технологічної; соціально-психологічної; правової.

Функціональність теорії прийняття рішень слід оцінювати із пізнавальної та прогнозуючої сторін. Пізнавальна функція передбачає розкриття сутності, закономірностей та принципів процесу прийняття рішень, пояснення основних властивостей предмету дослідження, обґрунтування технології та системи прийняття рішення. Прогнозуюча функція – визначення тенденцій подальшого розвитку процесів і системи прийняття рішень, організаційних форм і методів відповідної діяльності. Під задачами теорії прийняття рішень слід розуміти: вивчення і узагальнення досвіду прийняття рішень у визначених умовах, а також в умовах невизначеності та ризику; виявлення і дослідження об'єктивних

закономірностей процесів прийняття рішень; формування на їх підставі принципів організації відповідної діяльності, форм, методів та технологій розробки, прийняття і реалізації рішень; розробка практичних рекомендацій по роботі суб'єктів управління при прийнятті рішень в реальних умовах, а також по використанню технічних засобів і автоматизованих систем; розробка методів дослідження проблем розвитку системи прийняття рішень, принципів та методів оцінки їхньої ефективності, а також заходів щодо удосконалення діяльності суб'єктів управління, що приймають рішення.

Продовжуючи вивчення теми, необхідно наголосити на наявності об'єктивних причин класифікації управлінських рішень: постійному збільшенні кількості рішень на різних рівнях ієрархії; суттєвих відмінностях в кількісно-якісних характеристиках інформації, що використовується при прийнятті рішень; необхідності оперативного прийняття рішень без порушення ритму функціонування елементів системи управління підприємством; розподілу функцій та зобов'язань між суб'єктами управління, що приймають участь в процесі прийняття рішень. В таких умовах потреба у визначеності термінологічного апарату та виборі оптимальних методів прийняття й обґрунтування рішень і зумовлює необхідність класифікації.

Далі слід розглянути зміст окремих видів господарських рішень класифікованих за різними ознаками: масштабом об'єкту (глобальні, локальні); характером цілей (стратегічні, тактичні (поточні), оперативні); колом проблем (комплексні, тематичні); методом обґрунтування (формалізуємі, неформалізуємі); умовами прийняття (структуровані (детерміновані), вірогідні, пошукові); способом впливу на об'єкт управління (прямі директивні, функціональні); формою (письмові, усні, кодовані); суб'єктами прийняття рішення (індивідуальні, групові); станом суб'єкту прийняття рішення (свідомі, малосвідомі, несвідомі); характером рішення (оптимальні, ефективні, результативні); за ступенем невизначеності – повноти інформації (рішення в умовах визначеності, в умовах ризику (верогідної визначеності), в умовах невизначеності); сферою дії (економічні, організаційні, соціальні, техніко-технологічні).

Виходячи із класифікації та змісту рішень зрозуміло, що достатньо проблемним питанням є різноманітність рішень, що приймаються в господарській практиці. Особливу увагу студентам варто звернути на види рішень за ступенем невизначеності та сферою дії.

Важливо встановити основні вимоги до господарських рішень: своєчасність розробки, прийняття та реалізації; потребу у встановленні механізму реалізації; оптимальність – забезпечення максимальної віддачі від потенційних можливостей в процесі реалізації рішення; можливість реалізації, тобто забезпеченість необхідними ресурсами; гнучкість – можливість зміни, корегування рішення за зміною умов, ситуації; можливість верифікації та контролю виконання; оригінальність; змістовність – повнота інформації для виконавців; зрозумілість за формою та обґрунтуванням.

Література: 10, 11, 16, 18, 24, 25, 26, 27, 29, 38, 39, 45, 47, 59.

2.2. Технологія прийняття рішень господарської діяльності

Методичні поради до вивчення теми

Особи, які приймають певне господарське рішення, повинні визначити оптимальні форми його розробки та реалізації. Студентам необхідно засвоїти сутність форм розроблення (акт, акцепт, бюлетень, декларація, договір, закон, заява, кодекс, модель, наказ, норма, постанова, розпорядження, указівка тощо) та реалізації рішень, прийнятих суб'єктом господарювання (ділова бесіда, засідання, інформаційний лист, методика, навчання, нарада, порада, рекомендаційний лист і т. ін.). Вивчаючи цей аспект, студенти мають розглянути найпоширеніші поєднання форм розроблення та реалізації господарських рішень.

Господарське рішення має бути оптимальним, ефективним і результативним. Оптимальність господарських рішень – властивість бути найкращим, відповідно до критерію (системи критеріїв) оптимальності. Ефективним є рішення, що приводить до потрібних і дієвих результатів. Результативним можна назвати рішення, реалізація якого приводить до остаточних результатів.

Високий рівень конкурентного середовища змушує кожного керівника, осіб, які приймають рішення, звернути увагу на якість та ефективність прийняття рішення. Студентам варто розглянути параметри якісного господарського рішення, звернути увагу на показники якості рішення та умови її забезпечення.

Наступний крок – вивчення сутності та видів такого критерію доцільності реалізації господарських рішень, як ефективність. Проблемним питанням є також визначення умов прийняття ефективного рішення та окреслення чинників, що перешкоджають цьому.

Вирішальним моментом розгляду теми має стати визначення студентами ролі господарських рішень у підвищенні ефективності діяльності суб'єктів господарювання. При цьому варто звернути увагу на багатофакторність кожного окремого господарського рішення та його комплексний характер.

Вивчення теми «Технологія прийняття рішень господарської діяльності» варто продовжити розглядом питань, що стосуються процесу прийняття рішень. Передусім доцільно з'ясувати сутність його елементів: мети суб'єкта, який приймає рішення, альтернативних варіантів рішення, умов, результатів і критеріїв.

Процес прийняття рішень передбачає формування та використання певного алгоритму. Слід встановити та детально розглянути перелік етапів і процедур прийняття рішень. Необхідну обґрунтованість і надійність певного рішення дає можливість забезпечити виконання певних процедур на етапах постановки завдання вирішити проблему; розроблення варіантів рішення; вибору рішення; організації виконання рішення та його оцінювання. Студентам варто докладно розглянути процедури на таких етапах, як розроблення варіантів і вибір остаточного рішення. Зокрема слід усвідомити,

що процедура вибору варіанту складається з декількох кроків, а саме: спочатку відбувається збір, обробка і збереження інформації, отримана інформація класифікується, систематизується та за необхідністю передається до інших етапів прийняття рішень. Далі ідентифікується існуюча ситуація шляхом порівняння її з вже відомою, у випадку коли нова ситуація повторює вже відому використовується апробований досвід вирішення проблеми, якщо ситуація є принципово новою і потребує розробки нових підходів до вирішення проблеми визначаються її характерні ознаки, причини виникнення, критерії та обмеження. Потім з врахуванням обмежень та критеріїв розробляються альтернативні шляхи вирішення проблеми. Після чого оцінюються альтернативні шляхи вирішення проблеми з використанням раніше отриманої інформації. Наприкінці приймається рішення, при цьому якщо проблему було вірно визначено, а альтернативні рішення об'єктивно оцінено, то прийняти рішення нескладно, якщо ні, то слід повернутися до розробки або уточнення альтернативних шляхів вирішення проблеми.

Важливим моментом під час вивчення теми є розгляд стилів прийняття рішень залежно від способу мислення та терпимості до двозначності. Поєднання цих двох вимірів дає можливість сформулювати чотири стилі у прийнятті рішень: директивний, аналітичний, концептуальний і біхевіоральний.

Наступним кроком є ознайомлення зі способами прийняття рішень. На практиці рішення може приймати сам керівник, після консультації з іншими, або група (керівник при цьому є одним зі членів групи). Студенти мають докладніше розглянути третій спосіб прийняття рішення, його переваги та недоліки.

Важливим моментом вивчення цієї теми є розгляд корисних структурних схем (моделей) для прийняття рішень і відповідних їм методів формалізації. У цілому, для формалізації кожної моделі прийняття господарських рішень використовується певна сукупність методів, серед яких найчастіше застосовуються: алгоритм рішення, діаграма у вигляді риб'ячого скелета (метод Ішікави), блок-схема (блок-діаграма), процес складання карт «грунтовка», уявні схеми, метод ABC, кольорове кодування.

Найбільшу увагу під час вивчення тематичного матеріалу необхідно приділити характеру й умовам прийняття господарських рішень. Процес прийняття рішення на стратегічному та оперативному рівні може мати інтуїтивний, інсайтний, заснований на судженнях, або раціональний характер. Оскільки рішення приймають люди, то їхній характер багато в чому має на собі відбиток особистості менеджера, який приймає рішення. У зв'язку з цим розрізняють урівноважені, імпульсивні, інертні, ризиковані та обережні рішення. Під час прийняття й обґрунтування рішень варто враховувати логіку, інтуїцію та досвід як три сторони трикутника.

У теорії управління відокремлюють також три основні моделі прийняття рішень – класичну, поведінкову та ірраціональну, з характеристикою яких студентам варто ознайомитися. Основними чинниками безпосередньої ситуації, що впливає на прийняття рішення, є: значущість рішення; тиск часу; умови, в

яких діє особа, яка приймає рішення. Залежно від ступеня визначеності інформації, існують такі умови прийняття господарських рішень: визначеності, невизначеності, ризику. На цьому етапі вивчення теми доцільно докладно розглянути умови, що створюють визначеність, невизначеність і ризик.

Література: 10, 11, 16, 18, 20, 24, 25, 26, 27, 29, 38, 39, 45, 47, 59.

2.3. Методичні основи підготовки господарських рішень

Методичні поради до вивчення теми

Розпочинаючи вивчення теми, необхідно зазначити, що вирішальну роль у прийнятті рішень відіграють: підготовка, методи та прийоми їх обґрунтування. Провідна роль належить також керівнику як особі, що приймає рішення.

Наукова обґрунтованість рішень та їхня оптимальність залежать, з одного боку, від методів, які використовуються у процесі розроблення рішень, а з іншого – від рівня знань і ступеня володіння законами розвитку суспільства й управління. Тому потрібно знати сутність і механізм прояву процесу обґрунтування рішень, а також ті умови, за яких вони починають діяти.

Першим важливим моментом під час наукового дослідження є розгляд методів розроблення господарських рішень – набору заходів організаційного, технологічного, економічного, правового та соціального характеру, спрямованого на формування господарських рішень. Найпоширенішими методами розроблення господарських рішень є аналітичні, статистичні методи, методи математичного програмування, евристичні, експертні методи, методи сценаріїв, метод «дерева рішень».

Аналітичні методи являють собою цілеспрямовану організацію прийомів, способів і дій людини, що дає змогу розкласти складний об'єкт на складові, дослідити їх, а здобуті результати об'єднати за допомогою іншого логічного прийому – синтезу цілого, збагаченого новими знаннями. Засновані на роботі з низкою аналітичних залежностей, що визначають співвідношення між умовами виконання задачі та її результатами у вигляді формул, графіків або логічних виразів. Основу цих методів становлять: теорія ймовірностей, теорія масового обслуговування.

Статистичні методи засновані на використанні інформації про минулий позитивний досвід у певній сфері діяльності. Реалізуються через збір, обробку й аналіз статистичних матеріалів, як здобутих у результаті реальних дій, так і створених штучно, статистичним моделюванням на ЕОМ. Різновиди методів: послідовний аналіз і метод статистичних іспитів.

Математичні методи охоплюють декілька методів, серед яких найпоширеніші оптимізаційні. Метод математичного програмування дає можливість розраховувати кращий варіант рішення за критеріями оптимальності (мінімум часу, максимум якості тощо) програми дій рішення. На основі вихідної інформації будується цільова функція (головна мета прийняття рішення) та її обмеження (як економічного, так і неекономічного

характеру), на основі чого формується оптимальний план за допомогою методів нелінійного і динамічного програмування, графічного, симплексного методів.

При вивченні методів експертних оцінок слід розуміти, що їхня сутність полягає в раціональній організації проведення експертами аналізу проблеми з кількісною оцінкою суджень та обробкою їх результатів. Узагальнена думка групи експертів приймається як розв'язання проблеми. Виділяють індивідуальні (засновані на використанні думок незалежних експертів-фахівців відповідного профілю) та колективні (грунтуються на принципах виявлення колективної думки експертів про перспективи розвитку об'єкта аналізу) методи експертної оцінки. За характером постановки питань і формою відповідей експертні оцінки поділяються за видами: метод встановлення коефіцієнтів вагомості (коли кожному варіанту рішення ставиться у відповідність коефіцієнт вагомості (коефіцієнт значимості)); метод бальних оцінок (кожна альтернатива оцінюється експертом визначеною кількістю балів); метод ранжування (експерту подаються відібрані для порівняльної оцінки альтернативні варіанти (бажано не більше 30) для їх упорядкування за привабливістю); метод послідовних порівнянь (сортування); метод парних порівнянь (парне сортування); матричний підхід (перед експертами ставиться завдання оцінки відносної вагомості внеску кожної мети в досягнення мети вищого рівня).

Евристичні методи застосовуються при рішенні слабо визначених та невизначених проблем. Евристичні методи поділяються на методи групової та індивідуальної роботи.

До методів групової роботи відносяться метод «мозкової атаки» (дозволяє визначити та зіставити індивідуальні судження, виділити ідеї по вирішенню проблеми і прийняти рішення), що поділяється на пряму «мозкова атака» (генерування нових ідей по вирішенню творчої задачі – проблеми поставленої у загальному вигляді) та зворотню «мозкова атака» (критику вже існуючих ідей); метод ключових питань (необхідний для збору додаткової або впорядкування вже існуючої інформації в умовах проблемної ситуації); метод вільних асоціацій (дозволяє розробити нові ідеї при виникненні нових асоціацій); метод інверсії (дозволяє розробити нові ідеї шляхом зміни напрямку їх пошуку на протилежний); метод особистої асоціації (використовується для пошуку найкращих варіантів вирішення задач); метод 635 (дозволяє отримати до 108 ($6 \cdot 3 \cdot 6$) варіантів вирішення проблеми); метод Дельфі (багаторівнева процедура анкетування з обробкою та повідомленням результатів кожного туру експертам, що працюють ізольовано один від одного).

До методів індивідуальної роботи відносяться метод «очікування натхнення» (дозволяє вирішувати складні задачі шляхом заміни напруженої інтелектуальної праці розслабленням); метод Меттчету (використовується для організації індивідуального мислення суб'єкту прийняття рішення); метод ліквідації безвихідних ситуацій (дозволяє моделювати прийняття різних рішень, послідовно виключаючи фактори, що призводять до небажаних наслідків).

Ділові ігри являють собою один з евристичних методів прийняття господарських рішень та передбачають імітаційне моделювання реальних ситуацій, для виконання якого кожний учасник дістає певну роль. Організаційно-діяльнісні ігри є спеціальним засобом і методом розв'язання унікальних задач, обґрунтування прийняття найскладніших господарських, що виступає як досить універсальна й ефективна форма організації, розвитку та дослідження колективної розумової діяльності, методологічного мислення.

В процесі вивчення змісту кожного з методів розробки господарських рішень студент повинен встановити задачі, обмеження та послідовність дій учасників вирішення проблеми.

Література: 3, 7, 10, 11, 16, 18, 24, 25, 26, 27, 29, 38, 39, 45, 47, 59.

2.4. Обґрунтування господарських рішень та оцінювання їх ефективності

Методичні поради до вивчення теми

При самостійному вивченні змісту даної теми слід розуміти, що вибір оптимальних методів і підходів до обґрунтування є другим проблемним питанням розробки господарських рішень. Обґрунтування господарських рішень – це підкріплення переконливими доказами відповідності передбачуваного рішення заданим критеріям і реально наявним обмеженням. Студентам варто детально ознайомитися з процедурою вибору методів для обґрунтування конкретних господарських рішень, яка має охоплювати: аналіз господарського завдання щодо його змісту, можливості формалізації; вибір методів для пошуку оптимального варіанта рішення; визначення правил і умов застосування методів, які обрано. Методи обґрунтування рішення, як правило, використовуються комплексно, що зумовлено наявністю формальних і неформальних чинників, які створюють ситуацію.

Можливо виокремити три підходи до обґрунтування й вибору рішень: концепція математичного вибору рішень (нормативний підхід); якісно-предметна концепція (дескриптивний підхід); комплексна (змішана) концепція рішень, яка заслуговує особливої уваги студентів.

У рамках математичної теорії (нормативного підходу) прийняття рішень здійснюється за допомогою нормативних моделей, а вибір найкращих альтернатив ґрунтується на заданому критерії та ситуації, у якій приймаються рішення.

В основі методу дескриптивних моделей лежить поведінкова теорія прийняття рішень, яка носить яскраво виражений пояснювальний характер (тобто вказує на те, як фактично приймаються рішення, але не визначає якими мають бути рішення) та відрізняється суб'єктивізмом (як наслідок багато рішень приймаються інтуїтивно).

Комплексне використання нормативних і дескриптивних моделей передбачає: побудову комплексних методик обґрунтування рішень (структуризацію (структурування) – визначення місця й ролі об'єкта

дослідження у вирішенні завдань більш високого рівня, виокремлення основних елементів, встановлення між ними зв'язків; характеристику – опис визначеної системи властивостей, що кількісно розкривають структуру проблеми; оптимізацію – вибір найкращого варіанту рішення за конкретних умов) та сполучення формальних і неформальних методів обґрунтування рішень.

Необхідно звернути увагу, що можливими критеріями в процесі обґрунтування господарських рішень можуть бути: технологічні (надійність, міцність, якість, безвідходність, ремонтпридатність, можливість автоматизації тощо); економічні (потужність, продуктивність, витрати часу, строк окупності, інвестиції, енергоємність, експлуатаційні витрати, дієвість реклами тощо); ергономічні (безпека, зручність в експлуатації, вплив на самопочуття працівника тощо); соціологічні (життєвий рівень, можливість підвищення кваліфікації, державна допомога, соціальні умови праці тощо); психологічні (навички керівництва, персональні особливості, поведінка в колективі тощо); естетичні (привабливість, упізнання, доцільність тощо); соціальні (юридичні норми, людський фактор, політичні наслідки тощо); екологічні (природоохоронні норми, екологічні стандарти, екологічний моніторинг і наслідки тощо); виробничі (собівартість роботи; якість роботи; час її виконання).

Студентам слід розмежовувати поняття якості та ефективності господарських рішень.

Якість господарського рішення визначається сукупністю його параметрів, що задовольняють конкретного споживача або їх групу та забезпечують реальність його впровадження. До основних параметрів якісного рішення відносяться: повнота розв'язання поставленого завдання (можливість практичної реалізації рішення в запланованому обсязі); своєчасність рішення (правильний вибір моменту його прийняття й виконання); оптимальність рішення (вибір найкращого з усіх варіантів рішення за прийнятим критерієм з урахуванням наявних обмежень за часом, ресурсами, вимогами ринку тощо).

Показниками якості прийнятого господарського рішення є: показник ентропії (кількісної невизначеності проблеми); ступінь ризику (ймовірність появи випадку втрат (імовірність реалізації ризику); імовірність реалізації рішення за показниками якості, витрат і терміну; коефіцієнт апроксимації (ступінь адекватності теоретичної моделі фактичним даним, на базі яких вона була розроблена). Умови забезпечення якості господарського рішення включають: застосування наукових підходів; використання методів функціонально-вартісного аналізу, прогнозування, моделювання й економічного обґрунтування кожного рішення тощо; вивчення впливу економічних законів на ефективність реалізації господарського рішення; забезпечення прийняття рішення якісною інформацією; структуризація проблеми та побудова дерева рішень; забезпечення багатоваріантності рішень; правова обґрунтованість рішення; розробка та функціонування системи відповідальності та мотивації; наявність механізму реалізації рішення.

Інший аспект доцільності прийнятого господарського рішення полягає в його ефективності. Під ефективністю господарського рішення розуміють ресурсну результативність, здобуту в результаті розробки, прийняття та реалізації рішення на підприємстві. Виділяють такі види ефективності господарського рішення: організаційна, економічна, технологічна, соціальна, психологічна, правова, екологічна, етична, політична ефективність. Загалом, ефективність господарського рішення визначається досягненням поставлених цілей.

В основу оцінки ефективності прийнятих рішень покладено системний підхід як найбільш розроблений і апробований. Виходячи з цього, основними принципами оцінки ефективності господарських рішень треба вважати: пріоритетність загальної кінцевої мети підприємства; урахування невизначеності та надійності; прогнозованість; єдність; взаємопов'язаність; ієрархія; функціональність.

Література: 3, 7, 10, 11, 16, 18, 24, 25, 26, 27, 29, 34, 38, 39, 45, 47, 59.

2.5. Прогнозування та аналіз господарських рішень

Методичні поради до вивчення теми

Іншим важливим моментом має стати вивчення особливостей прогнозування господарських рішень. Мета прогнозування – зробити зрозумілим процес розроблення рішення; допомогти виявити базові тенденції в досліджуваній сфері; визначити основні критичні зони, врахувати ризики стрибкоподібних змін; запропонувати варіанти стратегій досягнення мети управління. Основні завдання прогнозування: визначення проходження процесу зміни об'єкта прогнозування протягом майбутнього періоду; обґрунтування економічної доцільності розроблення господарських рішень, враховуючи наявні ресурси і пріоритети. Студентам варто також ознайомитися з принципами прогнозування та звернути увагу на комплекс методів і прийомів прогнозування.

Ключовими принципами прогнозування господарських рішень є: системність (взаємопов'язаність і підпорядкованість прогнозів розвитку об'єктів прогнозування та прогностичного фону); комплектність (необхідність врахування технічних, технологічних, соціальних та інших аспектів діяльності підприємства); неперервність (коригування прогнозу в разі появи нових даних про об'єкт); варіантність (забезпечення зіставленості варіантів аналізу за різними характеристиками); адекватність (врахування імовірнісного характеру реальних процесів основних тенденцій та оцінка ймовірності реалізації однієї з них); оптимальність (можливість вибору найкращого варіанту); своєчасність (отримання прогнозів з визначеним ступенем точності); надійність (одержання надійних прогнозів); простота методики прогнозування для розуміння та використання.

Четвертим питанням, яке потребує докладного вивчення, є методи аналізу господарських рішень. Його доцільно розпочати з розгляду принципів

аналізу господарських рішень і правил забезпечення порівняння альтернативних варіантів цих рішень. Сукупність методів аналізу така: метод порівняння, індексний, балансовий, ланцюговий методи, метод елімінування та ін. Практичне впровадження цих методів забезпечується такими інструментами аналізу, як: зведення та групування, абсолютні та відносні величини, динамічні ряди, суцільні та вибіркові дослідження, деталізація та узагальнення. Студентам варто звернути увагу на сфери застосування методів та інструментів аналізу господарських рішень.

Сутність і принципи аналізу господарських рішень підпорядковані законам діалектики та пов'язані зі специфічними принципами аналізу: принцип єдності аналізу та синтезу (розбиття певної проблеми на окремі складові елементи з наступним розглядом їх в цілому у взаємозв'язку та взаємозалежності); принцип відділення провідної ланки і другорядних проблем (принцип ранжування проблем) передбачає постановку цілей та визначення способів їх досягнення; принцип забезпечення порівнянності варіантів аналізу за різними характеристиками (обсяг, якість, строки виконання); принцип кількісного визначення; принцип оперативності та своєчасності.

При обґрунтуванні господарських рішень проведення аналізу слід забезпечувати максимальним зіставленням різних за своєю сутністю варіантів дій з урахуванням факторів (часу, якості об'єкта, інфляції, ризику, невизначеності тощо). Основні правила забезпечення порівняння альтернативних варіантів: кількість альтернативних варіантів має бути не менша двох; формування альтернативних варіантів слід здійснювати на основі умов забезпечення високої якості та ефективності господарських рішень; за базовий варіант рішення доцільно брати останній із запропонованих варіантів; решту варіантів привести до базового за допомогою коригуючих коефіцієнтів; для скорочення часу, підвищення якості рішення та зменшення витрат рекомендується широке застосування сучасних можливостей інформаційних технологій.

Література: 3, 7, 10, 11, 16, 18, 24, 25, 26, 27, 29, 34, 38, 39, 45, 47, 59.

2.6. Невизначеність як першопричина ризику підприємницької діяльності

Методичні поради до вивчення теми

Розпочинати вивчення цієї теми слід зі з'ясування поняття невизначеності та особливостей функціонування підприємств в її умовах. Невизначеність – це об'єктивна неможливість отримати абсолютне знання про об'єктивні і суб'єктивні чинники функціонування системи, неоднозначність параметрів системи. Існування невизначеності зумовлено сукупністю причин (недетермінованість процесів на підприємстві, повна відсутність та суб'єктивний аналіз інформації під час планування поведінки суб'єкта господарювання, приховування фінансово-господарської інформації, вплив людського фактору, наявність систематичних, випадкових та механічних

помилки в інформації), проте усунути її неможливо, оскільки вона є елементом об'єктивної дійсності.

Розкривши сутність невизначеності та джерела її появи, необхідно перейти до розгляду її видів за такими класифікаційними ознаками: залежно від засобів визначення ймовірності; за ступенем імовірності настання подій; за об'єктом невизначеності. Розрізняють статистичну і нестатистичну невизначеність; повну та часткову невизначеність, повну визначеність; людську, технічну та соціальну невизначеність.

Докладніше необхідно ознайомитися з видами невизначеності за ступенем імовірності настання подій. Ця класифікація дає можливість розрізнити повну та часткову невизначеність, повну визначеність. Часткова чи повна невизначеність пояснюється тим, що, по суті, економічні проблеми зводяться до задач вибору з деякої кількості альтернатив. При цьому економічні суб'єкти не мають повної інформації про стан систем для розробки оптимального рішення й достатніх можливостей для адекватного обліку всіх доступних даних. Невизначеність інформації можливо зняти, визначивши ймовірність, з якою можна очікувати цю інформацію. Залежно від засобів визначення ймовірності розрізняють два типи невизначеності – статистичну та нестатистичну. Якщо мається на увазі статистична невизначеність, то іноді кажуть, що рішення приймається в умовах ризику, якщо нестатистична – то рішення приймається в умовах невизначеності. У чистому вигляді той чи інший вид імовірності трапляється рідко – найчастіше можна зустріти мішаний вид.

Невизначеність може бути наслідком: невизначеності у встановленні планового періоду і, зокрема, періоду, на який розробляється стратегія розвитку підприємства; невизначеності формування цілей підприємства та вибору пріоритетів у визначених цілях, що може бути зумовлено наявністю ряду альтернативних цілей; помилок в оцінках стану підприємства та його місця на ринку; неповної або помилкової інформації стосовно перспектив розвитку даного підприємства й ринку в цілому, рішень, прийнятих на її підставі; можливих перебоїв у розробці чи реалізації стратегії розвитку підприємства; невизначеності контролю й оцінки результатів діяльності підприємства.

Невизначеність виступаючи невід'ємним атрибутом прийняття господарських рішень не завжди є негативним фактором, оскільки усвідомлення факту її існування мотивує до самостійного розв'язання господарських завдань, веде до ініціативності та творчого пошуку.

Зниження рівня невизначеності, необхідне для прийняття господарських рішень, забезпечується: збором інформації, що зменшує невизначеність очікувань; обробкою інформації методами аналізу, прогнозу, сценарію та з'ясуванням причин, форм і наслідків невизначеності; розробкою моделей, адекватних ситуаціям, що мають місце, і здобуттям у результаті моделювання значень цільових величин, функціональних залежностей станів об'єкта управління та навколишнього середовища.

Література: 2, 7, 8, 26, 27, 56.

2.7. Критерії прийняття рішень в умовах невизначеності

Методичні поради до вивчення теми

Другий блок питань стосується особливостей прийняття рішень в умовах невизначеності, яка є їхнім невід'ємним атрибутом. Багато рішень у підприємницькій діяльності доводиться приймати в умовах, коли необхідно вибирати напрями дій з кількох можливих варіантів, результати здійснення яких важко спрогнозувати. Невизначеність виступає основною характеристикою недостатньої забезпеченості процесу прийняття економічних рішень знаннями щодо певної проблемної ситуації.

Основні труднощі застосування формалізованих алгоритмів аналізу полягають у тому, що неможливо оцінити ймовірність появи наслідків прийнятих рішень. Для вибору оптимальної стратегії в ситуації невизначеності використовують кілька критеріїв. Кожен з критеріїв передбачає як оптимальне рішення використовувати тільки одну конкретну стратегію («чисту» стратегію). Але в деяких випадках краще не дотримуватися одної стратегії, а застосовувати декілька («змішану» стратегію). За наявності кількох альтернативних станів зовнішнього середовища і внутрішніх умов підприємства, їм відповідають належні значення цільових функцій. Якщо жодна з альтернатив не домінуватиме, то постає задача вибору рішення із застосуванням правил і критеріїв теорії прийняття рішень. Наведемо кілька загальних критеріїв раціонального вибору варіантів рішень з безлічі можливих.

Критерії засновані на аналізі матриці можливих станів навколишнього середовища й альтернатив рішень. Для прийняття рішень в умовах невизначеності та ризику за допомогою статичної ігрової моделі вхідна інформація подається у вигляді матриці, рядки якої – можливі альтернативні рішення, а стовпчики – стани системи (середовища). Кожній альтернативі рішень і кожному стану системи (середовища) відповідає результат (наслідок рішення), який визначає витрати або виграш за вибору даної альтернативи рішення та реалізації даного стану системи.

Варто зазначити, що для вибору оптимальної стратегії в ситуації невизначеності використовують кілька критеріїв: Вальда, максімакса, Гурвіца, Севіджа. Розпочати вивчення цього проблемного питання потрібно з розгляду особливостей побудови статичної ігрової моделі, яка використовується для прийняття рішень в умовах невизначеності та ризику. У загальному вигляді модель задається у вигляді матриці, рядки якої – це можливі альтернативні рішення, а стовпчики – стани системи (середовища). Потім необхідно дослідити й визначити змістову характеристику кожного з критеріїв, звернувши увагу на особливості їх використання.

Література: 2, 7, 8, 26, 27, 56.

2.8. Теорія корисності та її застосування у процесах прийняття рішень

Методичні поради до вивчення теми

Одним із найважливіших питань під час розгляду курсу є теорія корисності в системі процесів прийняття господарських рішень. Корисність виражає ступінь задоволення суб'єкта (особи) від споживання товару або виконання будь-якої дії. Вивчаючи питання цього напрямку, варто насамперед розкрити сутність поняття корисності та її функції, розглянути аксіоми раціональної поведінки, зрозуміти зміст лотереї та її детермінованого еквівалента. Поняття функції корисності дає можливість зіставити споживчий ефект від купівлі (продажу) різних, навіть фізично несумісних, товарів. Корисність розглядається як певним чином узагальнені втрати чи вигоди, коли всі цінності зведено до однієї шкали. Корисність вимірюють у довільних одиницях, що називаються одиницями корисності, які можна пов'язати з іншими одиницями, наприклад, грошовими. Цей зв'язок і визначає величину корисності для особи, що приймає рішення. Сформульовано декілька аксіом раціональної поведінки, які доводять теорему про існування функції, що регулює раціональний вибір, – функції корисності. Студент повинен розглянути зміст кожної з аксіом: повноти; транзитивності; неперервності; незалежності; нерівних ймовірностей; складеної лотереї.

Далі слід перейти до визначення умов схильності, несхильності та байдужості особи, яка приймає рішення, до ризику. Умова схильності до ризику набуває вигляду коли корисність очікуваного доходу менша, ніж очікувана корисність. Умова байдужості до ризику набуває вигляду рівності вказаних явищ. Умова несхильності до ризику набуває вигляду коли корисність сподіваного доходу більша, ніж очікувана корисність. При цьому варто звернути увагу на розмір премії за ризик за різних умов схильності.

Як було зазначено на початку вивчення блоку питань, пов'язаних з теорією корисності, для завдань прийняття рішень в умовах ризику та невизначеності принцип оптимальності вибору часто описується за допомогою функції корисності. У межах цього аспекту насамперед слід розглянути можливі варіанти функцій корисності. Потім слід ознайомитися з методикою побудови функції корисності для будь-якого економічного показника.

Методика побудови функції корисності для будь-якого економічного показника складається з таких кроків. Виявлення найкращих та найгірших з можливих допустимих показників і присвоєнням їм значення корисності. Розгляд кількох проміжних показників із визначенням їхнього значення корисності (кожним експертом окремо). Розрахунок середньої оцінки корисності проміжних значень, вказаних експертами. Якщо спостерігається розсіювання значень якогось із показників, то потрібно повернутися до другого кроку, аби узгодити думки експертів для досягнення прийняттого діапазону розсіювання оцінок. Визначення функції корисності через побудову функції регресії методом найменших квадратів (простіша функція корисності – рівняння прямої). Вид і аналітична форма функції корисності свідчить про відношення суб'єкта, що приймає рішення, до ризику.

Література: 24, 7, 8, 26, 27, 29, 56, 61.

2.9. Підприємницькі ризики та їх вплив на прийняття господарських рішень

Методичні поради до вивчення теми

З попередньої теми зрозуміло, що з розвитком ринкових відносин підприємницька діяльність здійснюється в умовах зростаючої невизначеності, яка змушує підприємця брати на себе певний ризик. Господарський ризик – це специфічна характеристика діяльності, пов'язана з подоланням невизначеності в господарській ситуації, в якій не виключена ймовірність виникнення непередбачуваних наслідків (можливого відхилення від стратегічних цілей, бажаного результату; утрати суб'єктом господарювання частини своїх прибутків тощо). Вивчення теми «Підприємницькі ризики та їх вплив на прийняття господарських рішень» необхідно починати з розгляду питань, що стосуються характеристики теорій ризику, наукових поглядів на проблему ризику, підходів до визначення даного поняття. На цьому етапі необхідно також зрозуміти, як співвідносяться між собою поняття «ризик» і «невизначеність».

Значну увагу необхідно приділити понятійно-категоріальному апарату теорії ризику, засвоївши, що є об'єктом, суб'єктом, джерелами й чинниками появи, умовами існування ризику. Особливо варто звернути увагу на те, що ризику, як одній з найскладніших категорій, пов'язаних з результативністю господарської діяльності, притаманні такі риси: імовірнісна природа; економічна природа; альтернативність; невизначеність результатів; коливання рівня ризику; постійність. Для глибшого розуміння природи підприємницького ризику необхідним є розгляд зв'язку ризику та прибутку, оскільки проблема зв'язків цих категорій – одна з основних у виробничо-господарській діяльності підприємств.

Наступним кроком є детальніше ознайомлення з чинниками ризику – умовами, що можуть викликати та спричинити невизначеність результатів під час здійснення господарської діяльності. Основними критеріями визначення чинників підприємницького ризику є: джерело виникнення (зовнішні та внутрішні фактори); ступінь впливу (чинники прямої та непрямої дії) залежно від сфер господарської діяльності підприємства. Доцільно також розглянути та зрозуміти сутність функцій ризику: інноваційної, регулятивної, захисної, компенсуючої, соціально-економічної та аналітичної.

Наступним питанням, яке потребує засвоєння під час вивчення цієї теми, є класифікація ризиків. Варто зазначити, що науково обґрунтована класифікація ризику дає змогу чітко визначити місце конкретного виду ризику в їхній загальній системі та створює можливості для ефективного застосування відповідних методів, прийомів управління ризиком. В економічній літературі пропонуються різноманітні способи класифікації ризиків, але не існує однозначного підходу до відокремлення певних класифікаційних ознак.

Література: 2, 5, 7, 8, 9, 12, 13, 15, 19, 28, 26, 27, 32, 37, 40, 42, 48, 49, 56.

2.10. Критерії прийняття господарських рішень за умов ризику

Методичні поради до вивчення теми

Розкривши сутність теорії ризику, необхідно перейти до вивчення важливіших питань. На цьому етапі необхідно засвоїти особливості обґрунтування рішень в умовах ризику за допомогою критеріїв прийняття рішень і теорії ігор.

Критерії обґрунтування господарських рішень в умовах ризику використовуються за умов відомих ймовірностей несприятливих наслідків певних подій, які можна визначити на підставі або статистичних даних, або експертних оцінок. Варто докладно розглянути сутність і порядок визначення таких критеріїв: математичного сподівання, середнього значення та стандартного відхилення (для оцінки розсіювання значень критерію (обраного параметра) щодо його середнього прогнозованого значення математичного сподівання доцільно використовувати таку характеристику, як дисперсія – стандартне відхилення результатів як ступеня ризику в критерії прийняття рішень), критеріїв Байєса (ґрунтується на припущенні, що відомі ймовірності настання можливих станів зовнішнього середовища), Бернуллі (можлива заміна значень математичних сподівань і моментів ризику цільових функцій на очікувану корисність (вигоду)), Лапласа (дає змогу відокремити кращий варіант у тому випадку, якщо жодна з умов не має істотної переваги) й Гурвіца (передбачає оцінку функцію між поглядом крайнього оптимізму та крайнього песимізму).

В процесі вивчення характеристики та відпрацювання навичок встановлення значень наведених критеріїв студент повинен звернути увагу на те, що якщо критерії свідчать про те, що необхідно прийняти одне й те саме рішення, то це підтверджує його оптимальність. У випадку вказівки на різні рішення пріоритет варто віддати тому з них, у якого більше математичне сподівання. У ситуації ризику він є основним.

Література: 2, 5, 7, 8, 9, 12, 13, 15, 19, 28, 26, 27, 32, 37, 40, 42, 48, 49, 56.

2.11. Прийняття рішень у конфліктних ситуаціях

Методичні поради до вивчення теми

Завершальним етапом у вивченні теми є розгляд основ теорії ігор. Як розділ дослідження операцій теорія ігор – це теорія математичних моделей прийняття оптимальних рішень в умовах конфлікту кількох сторін, що мають різні (протилежні) інтереси. Вивчаючи це питання, акцент потрібно зробити на засвоєнні системи понять теорії ігор, побудові платіжної матриці, визначенні особливостей застосування чистої та змішаної стратегій, розумінні меж використання аналітичного інструментарію теорії ігор.

Ситуація конфлікту є невід’ємною складовою ринкового середовища, під час якої кожен із суб’єктів (конкурентів) намагається завдати збиток

іншому та мінімізувати власні витрати. Конфліктною називається ситуація, коли стикаються інтереси двох чи більше сторін, які мають суперечливі цілі, причому виграш кожної зі сторін залежить від того, як проводитимуться інші. Конфлікт завжди супроводжується ризиком. Рішення в умовах конфлікту завжди пов'язані з ризиком, тому необхідним є обґрунтований підхід у виборі напрямку подальших дій. Підприємець у процесі своїх дій повинен вибрати таку стратегію, що дасть змогу зменшити ступінь протидії, що, у свою чергу, знизить ступінь ризику.

Математичний апарат для вибору відповідного господарського рішення в конфліктній ситуації сформований у теорії ігор. Завдяки їй суб'єкт прийняття господарського рішення краще розуміє конкретну обстановку, проблему в цілому та зводять до мінімуму ступінь ризику; можна вирішувати багато економічних проблем, пов'язаних з вибором, визначенням найкращого стану, підпорядкованого тільки деяким обмеженням, що впливають з умов самої проблеми; суб'єкт прийняття рішення повинен розглядати всі можливі альтернативи: свої дії, стратегії партнерів та конкурентів.

Мета теорії ігор полягає у формуванні рекомендацій щодо оптимальної поведінки учасників конфлікту, тобто визначення оптимальної стратегії кожному з них. У теорії ігор розроблено систему власних понять. Математична модель конфлікту називається грою, сторони у конфлікті – гравцями, результат гри – виграш, програш або нічия, правила гри – перелік прав і обов'язків гравців, вибір гравцем однієї з передбачених правилами гри дій – ходом. Ходи бувають особисті (свідомий вибір гравця) та випадкові (не залежать від його волі). Залежно від кількості можливих ходів у грі ігри поділяються на скінченні та нескінченні. Стратегією гравця називається сукупність правил, що визначають вибір варіанту дій у кожному особистому ході. Оптимальною стратегією є така, що забезпечує максимальний виграш. Ігри, що складаються тільки з випадкових ходів, називаються азартними (ними теорія ігор не займається), які спрямовані на оптимізацію поведінки гравця у грі, де поряд з випадковими є особисті ходи – стратегічними. Гра є грою з нульовою сумою, коли сума виграшів усіх гравців дорівнює нулю, тобто кожен виграє за рахунок інших. Гра називається парною, якщо в неї грають два гравці. Парна гра з нульовою сумою називається антагоністичною.

Гра може мати нормальну (матричну) форму або розгорнуту (у вигляді дерева). Гру зручно відображати таблицею, що називається платіжною матрицею, або матрицею виграшів.

У теорії ігор змішана стратегія являє собою модель мінливої, гнучкої тактики, коли жоден із гравців не знає, як поведе себе противник у даній ситуації. Змішана стратегія гравця – це застосування всіх його чистих стратегій у разі багаторазового повторення гри в тих самих умовах із заданими ймовірностями.

Література: 2, 5, 7, 8, 9, 12, 13, 15, 19, 28, 26, 27, 32, 37, 40, 42, 48, 49, 52, 53, 56.

2.12. Обґрунтування фінансових та інвестиційних рішень за умов ризику

Методичні поради до вивчення теми

Розпочати вивчення теми «Обґрунтування інвестиційних і фінансових рішень» варто з виокремлення сукупності термінів та їх тлумачення. Так, інвестиційні рішення – рішення щодо вкладення (інвестування) коштів в активи у визначений момент часу з метою одержання прибутку в майбутньому. Інвестиційний проект – план (програма) заходів, пов'язаних зі здійсненням капітальних вкладень з метою їх подальшого відшкодування й отримання прибутку.

Потім студенти повинні перейти до розгляду критеріїв обґрунтування рішень під час прийняття (вибору) інвестиційного проекту, якими є: чистий приведений дохід, індекс прибутковості, термін окупності, внутрішній коефіцієнт рентабельності. Необхідно засвоїти, що критерій NPV з урахуванням ризику можна визначити розрахунком еквівалентного грошового потоку чи коригуванням ставки дисконтування з урахуванням чинника ризику.

Далі слід ознайомитися з методами обґрунтування ставки дисконтування з урахуванням ризику. Найпоширенішим у практиці закордонних фірм методом обґрунтування ставки дисконтування є визначення середньозваженої ціни капіталу підприємства (Weighted Average Cost of Capital – *WACC*). Коефіцієнт необхідної дохідності охоплює безризикову ставку та премію за ризик, які визначаються загальноекономічними умовами, станом ринку, інвестиційними й фінансовими рішеннями компанії; фінансовими потребами для інвестиційного проекту.

У межах вивчення цього питання доцільно ознайомитися й з іншою моделлю, що дає змогу більшою мірою врахувати ризик під час обґрунтування ставки дисконтування, – моделлю визначення ціни капітальних активів (Capital Asset Pricing Model – *CAPM*). Відповідно до моделі *CAPM* очікувана норма прибутковості акції компанії (ціна акціонерного капіталу) розраховується як сума вільної від ризику норми прибутковості і відповідної ризикової премії, що визначається ринком.

Важливим моментом під час вивчення особливостей прийняття інвестиційних рішень є розуміння понять сподіваної дохідності підприємства, систематичного ризику, опціонного критерію прийняття рішень. Варто зазначити, що оцінкою систематичного, ринкового ризику є коефіцієнт β , на характеристики якого студентам неодмінно треба звернути увагу.

Фінансові рішення – це рішення щодо визначення обсягу та структури коштів, що інвестуються (власних і позикових), забезпечення поточного фінансування наявних коротко- і довгострокових активів (структура власних засобів, позикових засобів, поєднання коротко- та довгострокових джерел). Під час вивчення блоку питань, пов'язаних з прийняттям фінансових рішень в умовах ризику, значну увагу слід приділити розгляду теорії оптимального портфеля. Вона пов'язана із проблемою вибору ефективного портфеля, який максимізує очікувану дохідність за певного, прийняттого для інвестора, рівня

ризик. Студенти мають зрозуміти основні ідеї «портфельної теорії», сутність портфеля мінімального ризику й портфеля максимальної ефективності. Необхідно засвоїти, що ризикованість одного активу вимірюється дисперсією або середньоквадратичним відхиленням доходів за цим активом, а ризик портфеля – дисперсією або середньоквадратичним відхиленням доходів портфеля. Важливо також ретельно розглянути порядок формування оптимального портфеля з обмеженої кількості цінних паперів.

Література: 26, 27, 31, 33, 36, 55, 57.

2.13. Якісне оцінювання підприємницьких ризиків

Методичні поради до вивчення теми

Вивчення теми «Якісне оцінювання підприємницьких ризиків» варто розпочати з визначення сутності кількісного та якісного аналізу підприємницьких ризиків, під час проведення якого можна з'ясувати доцільність прийняття конкретного господарського рішення, що містить певні ризики.

Якісний аналіз має на меті визначення чинників і меж ризику та проведення ідентифікації можливих ризиків. Особливості якісного аналізу розглядаються в двох аспектах: перший аспект пов'язаний з необхідністю порівнювати очікувані позитивні (сприятливі) результати із можливими економічними, соціальними несприятливими наслідками; другий аспект пов'язаний з виявленням впливу рішень, які приймаються в умовах невизначеності та конфліктності, на інтереси суб'єктів господарювання.

У межах діяльності певного суб'єкта господарювання можна використати таку класифікацію зон ризику: безризикова зона, зона допустимого ризику, зона критичного ризику, зона катастрофічного ризику. Основними критеріями розмежування виступають: прибуток, виручка, власні кошти підприємства, втрати, коефіцієнт ризику. Іноді в межах зони допустимого ризику виокремлюють мінімальну зону та зону підвищеного ризику, використовуючи як критерії чистий і розрахунковий прибутки від здійснення підприємницької діяльності. Студентам необхідно розглянути характерні особливості цих зон, звернувши увагу на критерії розмежування.

Виникнення кожного окремого виду ризику підприємницької діяльності зумовлюють специфічні чинники. Тому наступним важливим кроком є ретельне вивчення причин появи зовнішніх (політичних, соціальних, демографічних, адміністративно-законодавчих) і внутрішніх (виробничих, технічних, комерційних, фінансових) ризиків.

Завдяки якісному аналізу можна виділити велику групу ризиків, які виникають у процесі здійснення господарської діяльності. Класифікаційна система ризиків носить універсальний характер та може бути використана для вибору засобів управління ризиком у виробничо-господарській діяльності підприємств.

Література: 5, 12, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 37, 42, 49, 57, 58.

2.14. Кількісне оцінювання підприємницьких ризиків

Методичні поради до вивчення теми

Після засвоєння сутності якісного аналізу логічно буде перейти до ознайомлення з кількісним аналізом, покликаним оцінити ступінь окремих ризиків і ризику певного виду діяльності в цілому. При цьому варто звернути увагу на аналіз імовірних втрат ресурсів (фінансових, матеріальних, соціальних, трудових, збутових, екологічних втрат, втрат часу) і втрат від здійснення виробничої, комерційної та фінансової підприємницької діяльності.

У контексті питань, пов'язаних із визначенням ступеня ризику, необхідно розглянути абсолютні та відносні величини його вимірювання.

Студенти мають звернути особливу увагу на специфіку побудови кривої ризику, яка уможливорює встановлення залежності ймовірності втрат від їхнього рівня; прийняття попередніх висновків про доцільність чи недоцільність здійснення ризикованих операцій, визначення ймовірності втрати коштів у межах певних інтервалів.

Наступним кроком є докладне вивчення відповідної методичної бази оцінювання підприємницьких ризиків. Для кількісного визначення ступеня ризику на підприємстві в науковій та спеціальній літературі розглянуто безліч методів оцінювання, але практичного застосування набули такі методи, як: статистичний, експертний методи, аналіз доцільності витрат, метод використання аналогів.

Також слід ознайомитися з методами оцінювання інвестиційних проектів. У світовій практиці інвестиційного менеджменту використовується різні методи кількісного оцінювання ризиків, але найпоширенішими серед них є: метод коригування норми дисконту; аналіз чутливості; метод сценаріїв; «дерево рішень»; імітаційне моделювання. Під час вивчення цього питання особливу увагу необхідно звернути на переваги та недоліки методів оцінювання ризиків.

Кількісне оцінювання ризиків і чинників, що їх зумовлюють, можна здійснити на основі аналізу варіабельності прибутку. На цьому етапі студентам варто докладно розглянути показники, необхідні для проведення цього виду аналізу.

Література: 5, 8, 9, 12, 21, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 37, 42, 49, 57, 58, 60.

2.15. Основи ризик-менеджменту

Методичні поради до вивчення теми

Здійснення господарської діяльності, прийняття стратегічних і тактичних рішень неможливі без урахування ризиків та управління ними. Розпочати вивчення цієї теми необхідно зі з'ясування сутності ризик-менеджменту, акцентувавши увагу на найпоширеніших підходах трактування цього поняття.

Другий блок питань теми «Основи ризик-менеджменту» стосується розуміння ризик-менеджменту як системи та як процесу. Відповідно до сучасної концепції як система управління ризик-менеджмент охоплює в себе дві підсистеми: об'єкт управління – керовану підсистему; суб'єкт управління – керуючу підсистему. У межах висвітлення цього питання студенти повинні ознайомитися з функціями керованої та керуючої підсистем та розглянути специфіку роботи спеціального підрозділу – організаційної структури з управління ризиками на чолі з ризик-менеджером.

Наступним кроком в опануванні теми має стати розгляд студентами етапів процесу управління ризиками.

Як процес ризик-менеджмент передбачає розроблення стратегічних і тактичних рішень та охоплює такі етапи: оцінювання господарської ситуації на підприємстві та виявлення ризиків; кількісний та якісний аналіз; регулювання ступеня ризику (вибір напрямів і методів регулювання, їх реалізація); оцінювання отриманих результатів та їх коригування.

Література: 8, 26, 27, 35, 46, 50, 54.

2.16. Напрями і методи регулювання та зниження ступеня ризику

Методичні поради до вивчення теми

Наступний блок тематичних питань дає можливість студенту набути знань і навичок з управління ризиками на основні конкретних напрямів і методів впливу на ступінь ризику. Оскільки вибір методів і напрямів регулювання ступеня підприємницького ризику є важливим етапом процесу управління, необхідно докладно розглянути кожен із запропонованих інструментів впливу на ступінь ризику.

Основними напрямками впливу й методами регулювання ступеня ризику є: уникнення ризику (відмова від ненадійних партнерів, постачальників; відмова від прийняття ризикованих проектів, рішень); компенсація ризику (стратегічне планування діяльності; прогнозування зовнішньої економічної ситуації; моніторинг соціально-економічного та правового середовища; активний цілеспрямований маркетинг); збереження ризику (відмова від будь-яких дій, спрямованих на компенсацію збитків (без фінансування); створення спеціальних резервних фондів у натуральній або грошовій формі (фондів самострахування або фондів ризику); залучення зовнішніх джерел (отримання кредитів і позик, державних дотацій для компенсації збитків і відновлення виробництва); передача ризику (страхування; укладення договорів факторингу, поручительства); передача ризику укладенням біржових угод (хеджування); зниження ризику (диверсифікація; здобуття додаткової інформації; лімітування).

На завершальному етапі вивчення питань щодо напрямів регулювання ступеня ризику необхідно з'ясувати способи та критерії вибору оптимального методу впливу на цей ступінь.

Література: 1, 4, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 26, 27, 35, 46, 50, 54.

3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

3.1. Перелік практичних занять

Згідно з планом проведення аудиторних занять на практичну роботу на денній формі навчання передбачено 16 практичних занять (32 год.). На заочній формі курс вивчається протягом 2 практичних занять загальною тривалістю 4 год. Найменування практичних занять та розподіл годин по темах (виходячи з навчального плану за формами навчання) представлено в табл. 3.1.

Таблиця 2.1

Обсяг годин на проведення практичних занять

№	Найменування практичного заняття	Обсяг годин за навчальним планом форми навчання	
		денної	заочної
1	Сутнісна характеристика господарських рішень	2	
2	Технологія прийняття рішень господарської діяльності	2	
3	Методичні основи підготовки господарських рішень	2	
4	Обґрунтування господарських рішень та оцінювання їх ефективності	2	2
5	Прогнозування та аналіз господарських рішень	2	
6	Невизначеність як першопричина ризику підприємницької діяльності	2	
7	Критерії прийняття рішень в умовах невизначеності	2	
8	Теорія корисності та її застосування у процесах прийняття рішень	2	
9	Підприємницькі ризики та їх вплив на прийняття господарських рішень	2	
10	Критерії прийняття господарських рішень за умов ризику	2	
11	Прийняття рішень у конфліктних ситуаціях	2	
12	Обґрунтування фінансових та інвестиційних рішень за умов ризику	2	2
13	Якісне оцінювання підприємницьких ризиків	2	
14	Кількісне оцінювання підприємницьких ризиків	2	
15	Основи ризик-менеджменту	2	
16	Напрями і методи регулювання та зниження ступеня ризику	2	
	Загалом	32	4

3.1. Плани проведення практичних занять

Плани проведення практичних занять побудовані наступним чином.

По кожному з занять надано:

- перелік питань за темами курсу, деталізованих для спрямування відповідей студентів та побудови логіки практичного заняття;
- питання, які пропонуються для самоперевірки та обговорення, деякі з них деталізуються за допомогою завдань для поглибленого вивчення теми, які студенти за бажанням або за призначенням викладача можуть оформлювати у вигляді рефератів;
- ключові спеціальні терміни, що застосовують при розкритті змісту кожної теми та формулюються в межах питань плану заняття та питань для самоперевірки та поглибленого вивчення дисципліни;
- посилання на джерела, які містять відповіді на поставлені питання та можуть бути використані при виконанні рефератів. Саме ці джерела студент повинен самостійно проробити перед заняттям.

Практичне заняття 1.

Сутнісна характеристика господарських рішень

ПЛАН

1. Сутність господарських рішень: визначення, елементи, ознаки, цілі, проблеми, задачі розробки, прийняття та реалізації господарських рішень.
2. Теорія прийняття рішень: поняття «теорія прийняття рішень»; зміст, об'єкт, предмет, функції та задачі теорії прийняття рішень.
3. Види господарських рішень: об'єктивні причини класифікації, проблемні питання, класифікаційні ознаки, види господарських рішень.
4. Вимоги до господарських рішень: перелік (своєчасність розробки, прийняття і реалізації; наявність механізму реалізації; оптимальність; можливість реалізації; гнучкість; можливість контролю; інформативність; зрозумілість) та змістовна характеристика вимог до системи розробки, прийняття та реалізації господарських рішень.

Питання для самоперевірки

1. Надайте визначення поняттю «господарське рішення».
2. Якими ознаками характеризується рішення?
3. В чому полягає зміст теорії прийняття рішень?
4. Що є об'єктом та предметом вивчення теорії прийняття рішень?
5. Які функції та завдання теорії прийняття рішень?
6. Назвіть види господарських рішень за декількома класифікаційними ознаками.
7. Вкажіть головні вимоги до господарських рішень? В чому полягає їхній зміст?

*Питання для поглибленого вивчення теми
(тематика рефератів)*

1. Що являє собою поняття «рішення»? Які існують трактування поняття «рішення»?
2. Яке з відомих трактувань, на вашу думку, найправильніше? Чому?
3. Роль господарських рішень у підвищенні ефективності функціонування суб'єктів економічної діяльності.
4. Життєвий цикл господарського рішення.
5. Організаційні фактори впливу на прийняття господарських рішень.

Література: 10, 11, 16, 18, 24, 25, 26, 27, 29, 38, 39, 45, 47, 59.

Практичне заняття 2.

Технологія прийняття рішень господарської діяльності

ПЛАН

1. Форми розробки та реалізації господарських рішень: перелік та характеристика, найпоширеніше поєднання форм розробки та реалізації господарських рішень.
2. Принципи побудови та критерії доцільності господарських рішень: оптимальність, ефективність і результативність, визначення змісту кожного принципу; якість та ефективність, сутність кожного критерію.
3. Процес прийняття рішень: елементи, етапи та процедури (прийом, обробка, представлення інформації; розпізнавання ситуації; підготовка варіантів рішень (альтернатив); оцінка ефективності варіантів рішень (альтернатив); прийняття рішення).
4. Стили (директивний, аналітичний, концептуальний і біхевіоральний), способи (самостійно, після консультації, групою), структурні схеми, характер (інтуїтивний, інсайтний, заснований на судженнях, або раціональний характер), умови та моделі прийняття рішення.

Питання для самоперевірки

1. Вкажіть основні елементи, етапи та процедури процесу прийняття рішень.
2. Вкажіть оптимальні сполучення форм розроблення та реалізації господарських рішень.
3. У чому полягає ефективність і якість господарських рішень?
4. Назвіть принципи оцінки ефективності господарських рішень.
5. Надайте характеристику процедурі прийняття господарських рішень.
6. Які закони та закономірності впливають на процес прийняття господарських рішень?

*Питання для поглибленого вивчення теми
(тематика рефератів)*

1. Господарське рішення як психологічний процес.
2. Взаємозв'язок господарського рішення з функціями управління.
3. Ієрархічний взаємозв'язок господарських рішень.
4. Системний підхід у розробці, прийнятті та реалізації господарських рішень.
5. Врахування особливостей інформаційного забезпечення в процесі прийняття господарських рішень.
6. Типові особливості господарських проблем.

Література: 10, 11, 16, 18, 20, 24, 25, 26, 27, 29, 38, 39, 45, 47, 59.

Практичне заняття 3.

Методичні основи підготовки господарських рішень

ПЛАН

1. Умови забезпечення обґрунтованості господарських рішень: методи розробки, рівень знань і ступень володіння законами розвитку суспільства й управління.
2. Методи розробки господарських рішень: групи методів, змістовна характеристика аналітичних, статистичних, математичних методів, методів експертних оцінок, евристичних методів, ділові ігри.
3. Різновиди методів кожної групи: сфера застосування, задачі, обмеження та послідовність дій учасників вирішення проблеми.

Питання для самоперевірки

1. Які Ви знаєте методи розробки рішень господарської діяльності?
2. В чому полягає сутність і які існують різновиди та сфери застосування аналітичних методів?
3. Розкрийте зміст, можливості реалізації та види статистичних методів.
4. Визначте категоріальний апарат та надайте характеристику математичним методам.
5. Які відокремлюють групи та різновиди методів експертних оцінок?
6. Якими можуть бути області використання та види евристичних методів групової роботи?
7. Поясніть зміст евристичних методів індивідуальної роботи.
8. В якому випадку використовуються ділові та організаційно-діяльнісні ігри?

*Питання для поглибленого вивчення теми
(тематика рефератів)*

1. Сучасні підходи до обґрунтування господарських рішень.
2. Фінансування реалізації господарських рішень.
3. Джерела фінансування господарських рішень та їх оптимізація.
4. Моделі та методи обґрунтування рішень.
5. Сучасні тенденції використання інформаційних технологій у процесі обґрунтування господарських рішень.
6. Обґрунтування й оцінювання варіантів господарських рішень.
7. Система забезпечення реалізації рішень та її формування на підприємстві.
8. Зарубіжний досвід розробки й обґрунтування господарських рішень.

Література: 3, 7, 10, 11, 16, 18, 24, 25, 26, 27, 29, 38, 39, 45, 47, 59.

Практичне заняття 4.

Обґрунтування господарських рішень та оцінювання їх ефективності

ПЛАН

1. Методичні підходи до обґрунтування господарських рішень: процедура вибору методів, необхідність комплексного застосування окремих методичних підходів.
2. Концепція математичного вибору рішень (нормативний підхід): зміст, характеристика методів вибору.
3. Якісно-предметна концепція (дескриптивний підхід): сутність, переваги та недоліки концепції.
4. Комплексна (змішана) концепція рішень: умови та процедури застосування комплексної концепції; побудова комплексних методик обґрунтування рішень; виокремлення основних елементів, встановлення між ними зв'язків; опис визначеної системи характеристик; оптимізація та синтез формальних і неформальних методів обґрунтування рішень.
5. Критерії обґрунтування господарських рішень: технологічні; економічні; ергономічні; соціологічні; психологічні; естетичні; соціальні; екологічні; виробничі.
6. Поняття якості та ефективності господарського рішення: зміст та основні параметри, показники і умови забезпечення якості; сутність, види, основи оцінки ефективності господарських рішень.

Питання для самоперевірки

1. Які Ви знаєте методичні підходи до обґрунтування господарських рішень?

2. В чому полягає нормативний підхід до вибору господарських рішень?
3. Розкрийте сутність описативного підходу до обґрунтування господарських рішень.
4. Поясніть зміст комплексної (змішаної) концепції обґрунтування рішень?
5. Які існують критерії обґрунтування господарських рішень?
6. Надайте характеристику змісту, показникам та умовам забезпечення якості господарських рішень.
7. Визначте сутність, види та основи оцінки ефективності рішень.

*Питання для поглибленого вивчення теми
(тематика рефератів)*

1. Вплив специфіки підприємства на обґрунтування господарських рішень.
2. Особливості обґрунтування господарських рішень на малих підприємствах.

Література: 3, 7, 10, 11, 16, 18, 24, 25, 26, 27, 29, 34, 38, 39, 45, 47, 59.

Практичне заняття 5.

Прогнозування та аналіз господарських рішень

ПЛАН

1. Прогнозування господарських рішень: особливості, мета, завдання, принципи (системність, комплектність, неперервність, варіантність, адекватність, оптимальність, своєчасність, надійність).
2. Методи і прийоми прогнозування рішень господарської діяльності та їхня характеристика.
3. Аналіз господарських рішень: принципи аналізу господарських рішень і правила забезпечення порівняння альтернативних варіантів цих рішень.
4. Методи (порівняння, індексний, балансовий, ланцюговий методи, метод елімінування та ін.) та інструменти (зведення та групування, абсолютні та відносні величини, динамічні ряди, суцільні та вибіркові дослідження, деталізація та узагальнення) аналізу.
5. Правила забезпечення порівняння альтернативних варіантів.

Питання для самоперевірки

1. Які Ви знаєте особливості та принципи прогнозування господарських рішень?

2. Надайте характеристику основним методам та прийомам прогнозування рішень господарської діяльності.
3. Розкрийте зміст принципів аналізу господарських рішень.
4. Охарактеризуйте методи аналізу рішень господарської діяльності.
5. Поясніть зміст інструментів аналізу господарських рішень.
6. В чому полягають правила забезпечення порівняння альтернативних варіантів?

*Питання для поглибленого вивчення теми
(тематика рефератів)*

1. Математичні методи аналізу господарських рішень.
2. Методи дослідження операцій.
3. Системний аналіз та сфера його застосування.
4. Особливості морфологічного аналізу під час прийняття рішень.
5. Основні методи прогнозування господарських рішень.
6. Багатокритеріальні завдання вибору рішень.

Література: 3, 7, 10, 11, 16, 18, 24, 25, 26, 27, 29, 34, 38, 39, 45, 47, 59.

Практичне заняття 6.

Невизначеність як першопричина ризику підприємницької діяльності

ПЛАН

1. Невизначеність у прийнятті господарських рішень: сутність, основні причини появи, види невизначеності за різними класифікаційними ознаками.
2. Невизначеність за ступенем імовірності настання подій: різновиди та причини виникнення кожного виду невизначеності; інформаційна складова появи невизначеності при прийнятті рішень господарської діяльності.
3. Засоби зниження рівня невизначеності.

Питання для самоперевірки

1. Розкрийте зміст та основні причини появи невизначеності.
2. Схарактеризуйте види невизначеності та наведіть приклади.
3. Поясніть, які існують можливості зниження невизначеності.

*Питання для поглибленого вивчення теми
(тематика рефератів)*

1. Проблема невизначеності в межах сучасної економічної теорії.
2. Особливості прийняття господарських рішень в умовах невизначеності.
3. Невизначеність як джерело виникнення підприємницьких ризиків.
4. Особливості функціонування підприємств в умовах невизначеності.

Література: 2, 7, 8, 26, 27, 56.

Практичне заняття 7.

Критерії прийняття рішень в умовах невизначеності

ПЛАН

1. Правила обґрунтування господарських рішень в умовах невизначеності: труднощі застосування формалізованих алгоритмів аналізу, сфери використання окремих критеріїв вибору оптимальної стратегії в ситуації невизначеності.

2. Матриця можливих станів навколишнього середовища й альтернатив рішень.

3. Критерії прийняття рішень в умовах невизначеності: Вальда, максімакса й мінімакса, Гурвіца, Севіджа; особливості побудови статичної ігрової моделі; змістова характеристика та особливості застосування кожного з критеріїв.

Питання для самоперевірки

1. Які існують правила обґрунтування господарських рішень в умовах невизначеності?

2. У чому полягає зміст критеріїв Вальда та Гурвіца?

3. Сформулюйте принципи максімакса й мінімакса та поясніть на прикладі їх сутність.

Питання для поглибленого вивчення теми (тематика рефератів)

1. Критерії оптимальності за умов повної невизначеності.

2. Вибір рішення з використанням критерію Ходжа-Лемана.

Література: 2, 7, 8, 26, 27, 56.

Практичне заняття 8.

Теорія корисності та її застосування у процесах прийняття рішень

ПЛАН

1. Зміст та основні категорії теорії корисності: корисність, функція корисності, аксіоми раціональної поведінки, лотереї та її детерміновані еквіваленти.

2. Варіанти відношення до ризику: умови схильності, несхильності та байдужості особи, яка приймає рішення

3. Функція корисності: варіанти функції корисності, методика побудови для будь-яких економічних показників (виявлення найкращих й найгірших значень, розрахунок проміжних значень, встановлення для кожного значення рівня корисності, надання середньої оцінки, побудова функції регресії).

Питання для самоперевірки

1. Сутність корисності.
2. Чим відрізняється корисність від середньої очікуваної корисності?
3. Охарактеризуйте просту і складену лотерею.
4. Дайте визначення функції корисності та наведіть її приклади.
5. Сформулюйте основну властивість функції корисності.

Питання для поглибленого вивчення теми (тематика рефератів)

1. Оптимальність за Парето.
2. Аксиоми раціональної поведінки за Дж. Нейманом та О. Моргенштерном.
3. Напрями зниження невизначеності в господарській діяльності підприємства.
4. Графіки функцій корисності.
5. Застосування теорії корисності під час прийняття рішень.
6. Теорія корисності і страхування.

Література: 24, 7, 8, 26, 27, 29, 56, 61.

Практичне заняття 9.

Підприємницькі ризики та їх вплив на прийняття господарських рішень

ПЛАН

1. Поняття господарського ризику: характеристика теорій ризику, наукові погляди на проблему ризику, підходи до визначення змісту господарського ризику.
2. Теорії ризику: об'єкт, суб'єкт, джерела й чинники появи, умови існування та головні риси ризику.
3. Природа виникнення ризику: чинники, критерії визначення (джерело виникнення (зовнішні та внутрішні фактори); ступінь впливу (чинники прямої та непрямої дії) залежно від сфер господарської діяльності підприємства), функцій ризику (інноваційної, регулятивної, захисної, компенсуючої, соціально-економічної та аналітичної).
4. Класифікація ризиків: способи класифікації та класифікаційні ознаки ризиків.

Питання для самоперевірки

1. Сформулюйте основні наукові погляди на розуміння категорії ризику. Зробіть критичний аналіз різних визначень ризику. Яке з них, на Вашу думку, найбільше віддзеркалює суть ризику?
2. Розкрийте сутність ризику як економічної категорії. Поясніть взаємозв'язок ризику і прибутку.
3. Надайте загальну характеристику господарському ризику.
4. Розкрийте зміст теорій ризику.
5. Які Ви знаєте чинники та критерії ризиків, що виникають в процесі підприємницької діяльності?
6. Наведіть класифікаційні ознаки та способи класифікації господарських ризиків.
7. Назвіть відомі вам класифікації ризику. Що покладено в основу кожного виду класифікації? Які ще види класифікації ризику ви могли б запропонувати?
8. Сформулюйте основні джерела та чинники підприємницького ризику.
9. Назвіть основні ризики зовнішньоекономічній діяльності та причини їх появи. Які ризики зовнішньоекономічної діяльності, на вашу думку, найнебезпечніші для суб'єктів підприємницької діяльності України?
10. Охарактеризуйте й назвіть причини, що зумовлюють ризики форс-мажорних обставин. Чи однакові ці ризики для різних виробництв і територій? Наведіть приклади відомих вам проявів ризиків форс-мажорних обставин.
11. Чому необхідно врахувати ризики під час здійснення підприємницької діяльності та обґрунтуванні господарських рішень?
12. Наведіть приклади відомих вам проявів податкових ризиків в Україні.
13. Охарактеризуйте й назвіть причини, що зумовлюють екологічні ризики.
14. Наведіть приклади відомих вам проявів екологічних ризиків на рівні підприємства, регіону, держави, у світовому масштабі.
15. Чи можуть нести втрати від ризику державні підприємства, що функціонують у ринковій економіці? Поясніть, яка різниця між державними підприємствами, що працюють в умовах командно-планової та ринкової економіки, з погляду можливості ризикувати в процесі своєї діяльності.

Питання для поглибленого вивчення теми (тематика рефератів)

1. Основні етапи розвитку західної теорії ризику.
2. Вплив господарських ризиків на результати діяльності підприємства.
3. Сутність і причини виникнення галузевих ризиків.
4. Приклади прояву галузевих ризиків.
5. Аналіз галузевих ризиків на прикладі конкретної галузі.

6. Вплив політичних та соціально-адміністративних ризиків на поведінку суб'єктів господарювання.

7. Можливі способи врахування політичних та соціально-адміністративних ризиків у розвитку підприємства.

8. Крайні ризики (ризики економічної діяльності в окремій країні).

Література: 2, 5, 7, 8, 9,12, 13, 15, 19, 28, 26, 27, 32, 37, 40, 42, 48, 49, 56

Практичне заняття 10.

Критерії прийняття господарських рішень за умов ризику

ПЛАН

1. Особливості обґрунтування рішень в умовах ризику за допомогою критеріїв прийняття рішень і теорії ігор.

2. Критерії обґрунтування господарських рішень в умовах ризику: математичне сподівання, середнє значення та стандартне відхилення, критерії Байєса, Бернуллі, Лапласа й Гурвіца, їхня характеристика та інтерпретація результатів розрахунків.

Питання для самоперевірки

1. Визначте умови оптимальності альтернатив за різними критеріями прийняття рішень в умовах ризиків.

2. Як здійснюється прийняття рішень за допомогою дисперсії та стандартного відхилення?

3. Надайте характеристику критеріям Байєса, Бернуллі, Лапласа й Гурвіца.

Питання для поглибленого вивчення теми (тематика рефератів)

1. Порівняльна оцінка варіантів рішень з урахуванням ризиків.

2. Вибір рішення з використанням критерію Гермейєра.

3. Графічна інтерпретація критеріїв прийняття рішень.

Література: 2, 5, 7, 8, 9,12, 13, 15, 19, 28, 26, 27, 32, 37, 40, 42, 48, 49, 56.

Практичне заняття 11.

Прийняття рішень у конфліктних ситуаціях

ПЛАН

1. Особливості прийняття рішень господарської діяльності в ситуації конфлікту.

2. Зміст теорії ігор: сутність, головні категорії, алгоритм побудови платіжної матриці, особливостей застосування чистої та змішаної стратегій, межі використання аналітичного інструментарію.

3. Теорія ігор, як інструмент обґрунтування господарських рішень в умовах конфліктної ситуації: мета теорії ігор, математична модель конфлікту, сторони, результат, правила та хід гри, стратегія гравця та її характеристика, різновиди гри залежно від випадковості подій.

4. Форми теорії ігор: нормальна (матрична), розгорнута (у вигляді дерева цілей); поняття та опис платіжної матриці або матриці виграшів.

Питання для самоперевірки

1. Поняття та співвідношення конфліктної ситуації із ризиком.
2. Охарактеризуйте термінологічний апарат теорії ігор.
3. Що собою являє змішана стратегія та які Ви знаєте умови її застосування?
4. Як за виглядом платіжної матриці виявити збиткові стратегії?
5. Чим теорія ігор відрізняється від реальних конфліктних ситуацій?

Питання для поглибленого вивчення теми (тематика рефератів)

1. Використання теорії ігор у практиці управління.
2. Графоаналітичний спосіб пошуку оптимального рішення за конфліктної ситуації.
3. Основні методи знаходження оптимальних стратегій у теорії ігор.

Література: 2, 5, 7, 8, 9, 12, 13, 15, 19, 28, 26, 27, 32, 37, 40, 42, 48, 49, 52, 53, 56.

Практичне заняття 12.

Обґрунтування фінансових та інвестиційних рішень за умов ризику

ПЛАН

1. Інвестиційні рішення та інвестиційні проекти: поняття та критерії обґрунтування.
2. Методи обґрунтування ставки дисконту з урахуванням ризику: економічний зміст та порядок визначення середньозваженої ціни капіталу підприємства і ціни капітальних активів.
3. Особливості прийняття інвестиційних рішень з урахуванням сподіваної дохідності підприємства.
4. Фінансові рішення: зміст, класифікація, проблеми обґрунтування та прийняття фінансових рішень в процесі господарської діяльності підприємства.

5. Зміст портфельної теорії: сутність портфеля мінімального ризику й портфеля максимальної ефективності, оцінка ризикованості одного активу, порядок формування оптимального портфеля з обмеженої кількості цінних паперів.

Питання для самоперевірки

1. Що є основною прийняття інвестиційних рішень?
2. Охарактеризуйте критерії обґрунтування інвестиційного проекту.
3. Вкажіть способи визначення критерію *NPV* з урахуванням ризику.
4. Які можна провести аналогії між показниками ефекту, ефективності та показниками оцінки інвестиційних проектів?
5. Яким чином критерії оцінки ефективності інвестиційних рішень підлягають модифікації?
6. Що, на вашу думку, розуміється під ризиком вкладання коштів в інвестиційний проект?
7. Як ризик впливає на величину коефіцієнта дисконтування?
8. Назвіть методи обґрунтування ставки дисконтування з урахуванням ризику.
9. Зміст методу визначення середньозваженої ціни капіталу підприємства *WACC*.
10. Сутність моделі визначення ціни капітальних активів *SAPM*.
11. Які критерії використовуються під час прийняття фінансових рішень?
12. Назвіть основні положення теорії оптимального портфеля.
13. Розкрийте особливості формування оптимального портфеля з обмеженої кількості цінних паперів.
14. Чим визначається можливість зниження ризику в процесі диверсифікації в умовах класичної теорії вибору портфеля?

Питання для поглибленого вивчення теми (тематика рефератів)

1. Методи оцінювання ставки дисконту, їхні переваги та недоліки.
2. Метод кумулятивної побудови ставки дисконту.
3. Використання теорії опціонів для оцінювання ризикових інвестицій.
4. Урахування крайніх ризиків під час оцінювання інвестиційних проектів.
5. Критерії порівняльної оцінки інвестиційних проектів з урахуванням ризику.
6. Оцінювання чинника ризику в інвестиційних розрахунках.
7. Чинники ризику, що враховуються під час оцінювання коефіцієнта β .
8. Структури портфеля ризикових цінних паперів.

Література: 26, 27, 31, 33, 36, 55, 57.

Практичне заняття 13.

Якісне оцінювання підприємницьких ризиків

ПЛАН

1. Сутність кількісного та якісного аналізу підприємницьких ризиків і доцільність прийняття конкретного господарського рішення в умовах ризику.
2. Якісний аналіз ризиків: зміст та особливості.
3. Класифікація зон ризику: безризикова зона, зона допустимого ризику, зона критичного ризику, зона катастрофічного ризику та їх характерні особливості.
4. Причини появи ризиків: зовнішніх (політичних, соціальних, демографічних, адміністративно-законодавчих) і внутрішніх (виробничих, технічних, комерційних, фінансових) окремо.

Питання для самоперевірки

1. Розкрийте сутність кількісного та якісного аналізу ризиків.
2. Який параметр, на вашу думку, є найдоцільнішим для використання при вимірюванні ступеня ризику?
3. Чи впливають специфіка діяльності підприємства, його розмір, величина активів тощо на ступінь ризикованість його бізнесу? Обґрунтуйте свою відповідь.
4. Чи існують межі застосування кількісних і якісних методів аналізу певного підприємницького ризику?
5. Які чинники покладено в основу розмежування основних зон ризику?
6. Вкажіть головні причини появи різних видів ризиків.

Питання для поглибленого вивчення теми (тематика рефератів)

1. Сучасні підходи до аналізу підприємницьких ризиків.
2. Причини виникнення зовнішніх ризиків та оцінка їх впливу на діяльність підприємства.

Література: 5, 12, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 37, 42, 49, 57, 58.

Практичне заняття 14.

Кількісне оцінювання підприємницьких ризиків

ПЛАН

1. Сутність кількісного аналізу підприємницьких ризиків: зміст кількісного аналізу, характеристика аналізу імовірних втрат ресурсів і втрат від здійснення виробничої, комерційної та фінансової підприємницької діяльності.

2. Крива ризику: особливості побудови, інтерпретація значень, порядок визначення ймовірності втрати коштів у межах певних інтервалів.

3. Методична база оцінювання підприємницьких ризиків: статистичний, експертний методи, аналіз доцільності витрат, метод використання аналогів.

4. Методи оцінювання інвестиційних проектів: зміст методу коригування норми дисконту; аналізу чутливості; методу сценаріїв; «дерево рішень»; імітаційного моделювання.

5. Сутність аналізу варіабельності прибутку: зміст та показники, що використовуються в процесі аналізу.

Питання для самоперевірки

1. Які втрати є об'єктом кількісного аналізу ризику?
2. Що ви розумієте під ступенем ризику?
3. Які існують показники кількісного вимірювання ризику?
4. Наведіть алгоритм побудови кривої ризику. Які методи оцінювання ризиків можуть застосовуватися під час її побудови?
5. У чому полягають основні переваги та недоліки методів кількісної оцінки ризиків?
6. Які методи є найефективнішими під час оцінювання ризику інвестиційних проектів? Чому?
7. На що спрямований аналіз варіабельності прибутку?

Питання для поглибленого вивчення теми (тематика рефератів)

1. Застосування інформаційних систем (пакетів прикладних програм) під час проведення кількісного аналізу підприємницьких ризиків.
2. Оцінювання ймовірних втрат у процесі здійснення підприємницької діяльності.
3. Системи вимірювання ринкових ризиків: сутність і межі застосування.

Література: 5, 8, 9, 12, 21, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 37, 42, 49, 57, 58, 60.

Практичне заняття 15.

Основи ризик-менеджменту

ПЛАН

1. Основи управління ризиками: сутність ризик-менеджменту, найпоширеніші підходи трактування цього поняття.
2. Ризик-менеджмент як система управління: підсистеми, специфіка роботи з управління ризиками.

3. Ризик-менеджмент як процес управління: етапність ризик-менеджменту, зміст етапу оцінювання господарської ситуації на підприємстві та виявлення ризиків; кількісного та якісного аналізу; регулювання ступеня ризику; оцінювання отриманих результатів та їх коригування.

Питання для самоперевірки

1. Яке з визначень ризик-менеджменту, на вашу думку, глибше розкриває сутність управління підприємницькими ризиками?

2. Розкрийте сутність ризик-менеджменту як системи.

3. Які основні функції виконують керована та керуюча підсистеми ризик-менеджменту?

4. На що спрямована діяльність відділу з ризик-менеджменту?

5. Які напрями та відповідні методи впливу на ступінь ризику використовуються в практиці ризик-менеджменту?

6. Розв'язання яких завдань, на вашу думку, допоможе побудувати систему ризик-менеджменту на підприємстві?

7. Які особливості здійснення ризик-менеджменту на вітчизняних підприємствах?

8. Як впливає на здійснення ризику-менеджменту особистість особи, яка приймає рішення? Наведіть відомі вам приклади.

9. Чи на всіх підприємствах доцільним є створення відділу ризик-менеджменту? Обґрунтуйте свою відповідь.

Питання для поглибленого вивчення теми (тематика рефератів)

1. Формування комплексної системи ризик-менеджменту на підприємствах.

2. Сутність несистемних (унікальних) ризиків та можливості зведення їх до мінімуму.

3. Особливості страхування підприємницьких ризиків.

4. Оцінювання ефективності системи ризик-менеджменту.

5. Правове забезпечення розв'язання проблеми ризикології.

6. Проблеми і перспективи впровадження ризик-менеджменту на вітчизняних підприємствах.

Література: 8, 26, 27, 35, 46, 50, 54.

Практичне заняття 16.

Напрями і методи регулювання та зниження ступеня ризику

ПЛАН

1. Необхідність та можливості регулювання ступеня підприємницького ризику.

2. Основні напрямки впливу й методи регулювання ступеня ризику: уникнення ризику; компенсація ризику; збереження ризику; створення спеціальних резервних фондів у натуральній або грошовій формі; залучення зовнішніх джерел; передача ризику; передача ризику укладенням біржових угод; зниження ризику.

3. Способи та критерії вибору оптимального методу впливу й регулювання ступеня ризику.

Питання для самоперевірки

1. Обґрунтуйте необхідність та можливості регулювання ступеня підприємницьких ризиків.

2. Надайте характеристику інструментарію кожного з напрямів й методів регулювання ступеня ризику.

3. Сформулюйте основні етапи управління ризиком. Який з них, на вашу думку, є найвідповідальнішим?

4. Як оптимізувати вибір методів впливу на ступінь ризику?

5. Надайте характеристику процесів уникнення та компенсації ризику.

6. Поясніть зміст збереження та передавання ризику.

7. Розкрийте сутність хеджування та страхування ризиків.

8. Що собою являє диверсифікація діяльності підприємства?

9. Визначте місце модулю «імовірність виникнення втрат / рівень збитків» для пошуку рішення щодо оптимізації ступеня ризику.

Питання для поглибленого вивчення теми (тематика рефератів)

1. Сучасні напрями та методи оптимізації ступеня ризиків господарської діяльності, оцінювання їхньої ефективності.

2. Світовий досвід регулювання ступеня підприємницьких ризиків.

3. Вплив виробничих ризиків на діяльність підприємства та напрями їх регулювання.

4. Вплив фінансових ризиків на діяльність підприємства та напрями їх регулювання.

5. Вплив комерційних ризиків на діяльність підприємства та напрями їх регулювання.

6. Сутність та види диверсифікації, її переваги і недоліки.

Література: 1, 4, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 26, 27, 35, 46, 50, 54.

4. ЗАВДАННЯ ТА МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ЩОДО ВИКОНАННЯ І ОФОРМЛЕННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

4.1. Загальні відомості

Важливими етапами засвоєння змісту дисципліни, що потребують значних витрат часу, є організація індивідуальної роботи (для студентів денної форми навчання) та самостійна робота студентів усіх форм навчання.

Індивідуальна робота студентів передбачає виконання варіативних розрахункових завдань, консультації з викладачем, ліквідацію заборгованості з окремих тем дисципліни, підготовку й захист рефератів.

Самостійна робота студентів включає: конспектування текстів лекцій; підготовку до практичних завдань; оперативне ознайомлення зі змінами нормативно-правової бази, сучасними літературними джерелами з питань обґрунтування господарських рішень і оцінювання ризиків; підготовку й виконання завдань до блочно-модульного контролю; підготовку доповіді за обраною темою (крім студентів-заочників); підготовку до підсумкового контролю (іспиту).

Самостійна робота є невід'ємною частиною навчального процесу і основою пізнавальної діяльності студента. Самостійна робота з даного курсу набуває особливої важливості у зв'язку з тим, що обґрунтування господарських рішень є невід'ємною частиною виконання дипломної роботи і оволодіння студентом відповідними знаннями підвищує якість дипломного проектування, надає об'єктивності отриманим висновкам та наданим рекомендаціям.

Метою самостійного вивчення курсу є всебічне підвищення рівня знань про економічні явища на підприємствах, раціоналізація процесів підготовки, виконання і захист індивідуальної роботи, єдність навчання та науково-дослідної праці.

Освоєння курсу відповідно до програми передбачає самостійне опрацювання студентом літературних джерел, вивчення та узагальнення матеріалів теоретичних питань, виконання практичних розрахунків за індивідуальними завданнями.

Навчальні завдання за кожною темою (*тематичні навчальні завдання*) містять перелік питань згідно з програмою курсу та планом проведення практичних занять, список літературних джерел і комплекс розрахункових завдань. Тематичними навчальними завданнями для самостійного вивчення курсу є методичні поради до вивчення тем курсу та вказівки до практичних занять.

Викладач курсу спрямовує і контролює самостійну роботу студента за тематичними завданнями, встановлює час консультацій та термін виконання самостійної роботи за кожною темою курсу.

З метою поглиблення вивчення теоретичного і практичного матеріалу студент відпрацьовує *індивідуальні завдання*.

Індивідуальна робота студентів денної та заочної форм навчання дещо відрізняється.

Для студентів *стаціонару* індивідуальна робота полягає у підготовці реферату і вирішенні задач за варіантами завдань.

У **рефераті** тезисно окреслюється сутність та виявляються основні напрямки вирішення проблем тематично спрямованих на отримання додаткових, поглиблених знань по курсу. Тематика рефератів охоплює питання, що залишилися поза увагою лекційного викладання та практичних розрахунків, передбачених сукупністю задач.

Вирішення **задач за варіантами завдань** є обов'язковим, але рекомендується до виконання. Завдання цієї складової самостійного опрацювання навчальної дисципліни – набути власних навичок здійснення розрахунків, пов'язати окремі теми курсу, продемонструвати зв'язок між різноманітними показниками та групами показників транспортного виробництва, отримати узагальнене уявлення про системність економічних процесів та явищ в прикладному аспекті функціонування галузі. Рекомендаційний характер виконання розрахунків за варіантами пов'язаний з обмеженістю часу (в т.ч. поза аудиторного) та значною загальною трудомісткістю роботи.

Студенти *заочної форми навчання* у межах індивідуального відпрацювання навчальної дисципліни виконують **контрольну роботу**, яка включає теоретичну та розрахункову частини.

Теоретична частина за змістом та методикою виконання відповідає підготовці рефератів, окрім цього містить додаткове теоретичне запитання з переліку матеріалів лекційного курсу стаціонару, які у зв'язку з обмеженістю аудиторних годин не висвітлюються при проведенні лекцій та практичних занять на заочному відділенні. Тобто теоретична частина контрольної роботи складається з двох запитань: перше завдання спрямовано на характеристику окремих фундаментальних аспектів організаційно-економічного функціонування транспорту; друге завдання висвітлює додаткові специфічні властивості галузевих економічних процесів.

Розрахункова частина полягає у вирішенні за індивідуальними завданнями комплексу задач. У зв'язку з нормативною обмеженістю обсягу контрольної роботи у розрахунковій частині рекомендується виконувати два завдання. Подібна вимога дозволяє скоротити обсяг розрахунків та забезпечує ознайомлення з різними специфічними аспектами процесу економічного обґрунтування господарських рішень.

Отже, контрольна робота включає завдання реферату, питання лекційного курсу стаціонару і розрахункові завдання.

По суті індивідуальна праця студентів денної та заочної форм навчання відрізняється не за змістом, а за строками виконання та формою представлення матеріалів самостійної роботи.

Підготовка рефератів, розрахункових завдань і контрольних робіт – один з етапів вивчення курсу «Обґрунтування господарських рішень і оцінювання ризиків». Його метою є розширення і поглиблення теоретичних знань та

отримання практичних навичок планової і аналітичної роботи з певної теми на основі самостійного узагальнення зібраного матеріалу.

Перелік питань письмової самостійної роботи виходить за межі лекційних планів та планів практичних занять (окрім реферативної складової, яка і є презентацію результатів індивідуального пізнання). Це питання, що містить програма курсу, але відповідних матеріалів не розглянуто в процесі аудиторного навчання. При виконанні письмової самостійної роботи студент повинен показати вміння користуватися нормативними документами, літературними джерелами, узагальнювати матеріали, формулювати обґрунтовані висновки і рекомендації.

4.2. Завдання на самостійну роботу

Етапність виконання самостійної роботи:

- а) вибір теми;
- б) складання плану реферату або контрольної роботи;
- в) підбір літературних джерел;
- г) вивчення спеціальної літератури за тематикою завдань реферату, теоретичної частини контрольної роботи;
- д) добір і вивчення додаткової літератури за тематикою завдань реферату, теоретичної частини контрольної роботи (поточних матеріалів, які опубліковані в журналах, газетах тощо);
- е) добір практичного і статистичного матеріалу та його обробка;
- ж) виконання розрахунків по завданнях розрахункової частини контрольної роботи, комплексної розрахункової роботи;
- з) написання та оформлення реферату, комплексної розрахункової та контрольної робіт;
- к) підготовка доповіді до захисту реферату (контрольної роботи).

Вибір теми самостійної роботи здійснюється виходячи з таких положень.

Тема реферату обирається студентом з переліку тем самостійно або за допомогою викладача.

Тема теоретичної частини контрольної роботи обирається згідно з двома останніми цифрами шифру залікової книжки студенту, але може корегуватися або замінюватися за узгодженням з викладачем.

Розподіл варіантів теоретичного питання за двома останніми цифрами залікової книжки студента наведено в табл. 4.1.

При виборі теми реферату та теоретичної частини контрольної роботи необхідно враховувати науково-дослідні інтереси студента і актуальність теми для практичної діяльності. Студент може також запропонувати свою тему, при цьому вона повинна мати теоретичне або практичне значення для підприємства, галузі або економіки України. Важливо, щоб тема реферату була пов'язана з темою дослідження майбутньої дипломної або магістерської роботи студента.

Варіанти завдань

Дві останні цифри шифру	Варіант теоретичної частини	Дві останні цифри шифру	Варіант теоретичної частини
01 або 51	1	26 або 76	26
02 або 52	2	27 або 77	27
03 або 53	3	28 або 78	28
04 або 54	4	29 або 79	29
05 або 55	5	30 або 80	30
06 або 56	6	31 або 81	31
07 або 57	7	32 або 82	32
08 або 58	8	33 або 83	33
09 або 59	9	34 або 84	34
10 або 60	10	35 або 85	35
11 або 61	11	36 або 86	36
12 або 62	12	37 або 87	37
13 або 63	13	38 або 88	38
14 або 64	14	39 або 89	39
15 або 65	15	40 або 90	40
16 або 66	16	41 або 91	41
17 або 67	17	42 або 92	42
18 або 68	18	43 або 93	43
19 або 69	19	44 або 94	44
20 або 70	20	45 або 95	45
21 або 71	21	46 або 96	46
22 або 72	22	47 або 97	47
23 або 73	23	48 або 98	48
24 або 74	24	49 або 99	49
25 або 75	25	50 або 00	50

Обравши тему, необхідно визначити мету і об'єкт дослідження. Це допоможе встановити сукупність завдань, які потрібно вирішити при підготовці реферату або при написанні теоретичної частини контрольної роботи.

Мета – закріплення теоретичних знань з курсу «Економічне обґрунтування господарських рішень», поглиблене вивчення і розробка окремих проблем, систематизація, узагальнення та підготовка на цій основі пропозицій галузевого організаційно-економічного розвитку.

Після визначення мети і завдань дослідження студент складає *план* реферату або теоретичної частини контрольної роботи.

Реферат або контрольної роботи складається із: титульного аркуша затвердженої форми; змісту; словника економічних термінів; вступу; основної частини; висновків; списку використаних джерел; додатків.

Словник економічних термінів надає тлумачення специфічної термінології, яка використовується в рефераті.

Вступ вміщує коротку характеристику теми, її актуальність, завдання, які необхідно виконати для розкриття теми (дослідження загальних відомостей, оцінка специфічних характеристик, систематизація практичних рекомендаційних матеріалів тощо), загально – джерела, які необхідно використати для виконання завдань, перелік основних економічних категорій.

Основна частина складається з розділів, підрозділів, пунктів, підпунктів. Кожен розділ починається з нової сторінки і вміщує матеріал по одному з поставлених завдань. Наприкінці кожного розділу формулюються висновки, що дає можливість вивільнити загальні висновки від незначних подробиць.

Відповіді не повинні дублювати текст підручника або іншого джерела. Студенту необхідно повною мірою виявити свої загальноекономічні та специфічні знання. Разом з тим, не рекомендується давати однозначні відповіді без належних пояснень.

Пояснювальні матеріали повинні містити критичну оцінку літературних джерел, практичного та теоретичного досвіду з питань економічного обґрунтування господарських рішень і характеризувати ступінь самостійного узагальнення та індивідуальної підготовки студентів.

Комплексні розрахункові завдання за курсом та розрахункова частина контрольної роботи оформляється у вигляді розв'язку задач у відповідності до методичних рекомендацій та наведених прикладів. Всі розрахунки, які обґрунтовують цифрові дані, треба виконувати з точністю до 0,001, а при переведенні у відсотки – до 0,1. Вони повинні бути складовою частиною роботи.

Наприкінці кожної задачі за результатами розрахунків, виконаних згідно з варіантами індивідуального завдання, та з позначенням розміру отриманих даних, робляться висновки. В висновках студенту необхідно повною мірою виявити свої знання та досвід практичної роботи. Разом з тим, не рекомендується робити однозначні висновки без належних пояснень.

Загальні висновки вміщують найважливіші результати, отримані по кожному завданню, а також рекомендації щодо подальшого розвитку розглянутих проблем.

Список використаних джерел містить лише ті джерела, які були безпосередньо використані при написанні реферату або теоретичної частини контрольної роботи.

До підготовки реферату, виконання розрахункової та контрольної робіт студент повинен *вивчити необхідну літературу*: спеціальні та додаткові джерела, законодавчі і нормативні документи, конспект лекцій. Деякі пояснення і стисле викладання питань, які розглядаються в розрахункових

завданнях, даються в методичних вказівках. До розв'язання кожної задачі треба приступати тільки після ознайомлення з ними.

Підбір та вивчення літератури є процесом творчого засвоєння поставлених питань. Вивчати літературні джерела слід, починаючи від популярних і до монографічних, наукових статей та ін. Доцільно спочатку опрацювати підручники, навчальні посібники, а потім нормативно-законодавчі документи, теоретичні розробки, статті.

В процесі роботи над літературними джерелами необхідно виділити основне у прочитаному, ретельно розібратися у термінології, записати питання, які виникають під час роботи з літературою.

Для написання самостійної роботи рекомендується використовувати фактичний матеріал підприємств або офіційні статистичні дані. Подібні відомості дозволяють унаочнити та деталізувати дослідження. До початку збирання фактичних матеріалів доцільно визначити перелік необхідних показників, джерела інформації, послідовність збирання даних. Інформаційними джерелами можуть бути статистичні та нормативні довідники, форми звітності, сайти Інтернет (<http://www.ukrstat.gov.ua>, <http://www.mtu.gov.ua>, <http://www.uz.gov.ua> ін.). Зібраний практичний матеріал слід систематизувати з використанням статистичних та економіко-математичних методів (середні величини, індекси, ряди динаміки, групування, кореляційний аналіз та ін.).

При складанні списку літератури рекомендується дотримуватися такої послідовності: Закони України; Укази Президента України; Постанови Верховної Ради України; Постанови, декрети, рішення Кабінету Міністрів України; інструктивні матеріали міністерств і відомств; монографії, наукові праці, статті, навчальна література; матеріали підприємств.

У переліку використаних джерел законодавчі і нормативні матеріали розташовуються у хронологічному порядку, монографії, статті та ін. – в алфавітному порядку.

Додатки вміщують допоміжний матеріал, який надається у разі потреби для повноти сприйняття реферату. Це таблиці допоміжних цифрових даних, схеми, графіки, форми документів, та приклади їх заповнення, розрахункові приклади та інші ілюстрації допоміжного характеру, які роблять результати дослідження більш наочними.

В процесі *оформлення* матеріалів самостійної роботи слід дотримуватися таких рекомендацій.

Загальний обсяг реферату та контрольної роботи (тобто двох теоретичних питань) без врахування розрахункової частини не повинен перевищувати 8–12 сторінок (без титульного аркуша, завдання, списку літератури і додатків).

Приблизна структура підготовлених матеріалів: словник економічних термінів (1–2 стор.); вступ (1–2 стор.); основна частина – теоретична (5–6 стор.); висновки (1–2 стор.).

Робота може бути написана власноручно чи набрана на комп'ютері (з інтервалом 1,5) українською мовою на аркушах формату А4. Обсяг роботи не

повинен перевищувати відповідно 40 тис. знаків комп'ютерного набору або 25 сторінок, надрукованих на машинці (але не менш 20 сторінок), при цьому враховується тільки вступ, основна частина (теоретична та розрахункова) та висновки. Робота, подана в рукописному варіанті, має бути написана розбірливим почерком.

Написання реферату або теоретичної частини контрольної роботи передбачає кілька етапів. На початковому етапі відбирається і систематизується матеріал для підготовки роботи згідно з планом. Потім формулюються висновки і рекомендації, які впливають з основного змісту, оцінюється можливість їх використання в практичній діяльності галузевих підприємств. На наступному етапі уточнюються окремі питання, остаточно формулюються висновки і пропозиції. На завершальному етапі зібраний матеріал підлягає літературній обробці і оформленню.

На титульному аркуші (заповнюється згідно зі зразком представленим у додатку А) зазначається міністерство, офіційна назва університету, кафедри, назва реферату або контрольної роботи. Нижче вказується шифр групи, прізвище, ініціали та шифр залікової книжки студента, вчений ступінь, посада, прізвище, ініціали викладача. Внизу титульної сторінки – місто і рік.

На другій сторінці наводиться зміст роботи, який відображає її структуру – складові частини з обов'язковим зазначенням сторінок розміщення.

Текст пишеться на одній сторінці аркуша з дотриманням таких вимог: зліва поле шириною 3,5 см, справа – 1 см, зверху і знизу – по 2 см. Усі сторінки нумеруються у правій верхній частині арабськими цифрами. Загальна нумерація починається з титульного аркуша, але порядковий номер на ньому не ставиться. Кожна структурна частина (зміст, словник економічних термінів, вступ, розділи, висновки, список використаних джерел, додатки) починаються з нової сторінки.

В текстовій частині і додатках умовні позначки, зображення, схеми, графіки повинні відповідати чинним стандартам.

Розділи нумеруються послідовно. Підрозділи – за кожним розділом окремо: перша цифра – номер розділу, друга – підрозділу.

В тексті реферату (теоретичної частини контрольної роботи) повинні міститися посилання на літературні джерела, наведений цифровий матеріал. При посиланні на літературні джерела в квадратних дужках вказують порядковий номер за списком використаної літератури. При наведенні в тексті цитат, в кінці них після лапок ставиться порядковий номер літературного джерела і номер сторінки, на якій розміщена цитата.

Рисунки розміщують відразу після посилання на них у тексті і нумерують послідовно в межах розділу арабськими цифрами: перша цифра – номер розділу, друга – порядковий номер рисунка.

Таблиці також розміщують відразу після згадування про них у тексті. Вони повинні бути простими і зрозумілими. Нумеруються послідовно в межах розділу, причому номер розміщується разом із словом «таблиця».

При використанні в тексті формул обов'язково вказується значення символів. Після формули ставиться кома, з нового рядка після слова „де” наводяться умовні позначки показників, через дефіс їх тлумачення з наведенням одиниць виміру. Кожен показник розкривається з нового рядка. Формули нумеруються послідовно в межах розділу. Перша цифра вказує розділ, друга – порядковий номер формули. Якщо в подальшому тексті наведені формули відсутні посилання, формули можна не нумерувати.

Виконання розрахунків по завданнях розрахункової частини контрольної роботи здійснюється по варіантах. Варіант, як і у разі вибору теми теоретичної частини, визначається на підставі останніх двох цифр залікової книжки студента, але корегуванню або заміні не підлягає.

Для розрахункового завдання передбачено варіанти задач, що містить раніше наведена табл. 3.1.

Зброшурована та підписана студентом контрольна робота здається на кафедру для перевірки не пізніше, ніж за тиждень до початку екзаменаційної сесії. Строки та порядок представлення рефератів та комплексної розрахункової роботи узгоджується з викладачем.

Формою контролю індивідуальної роботи студента є перевірка підготовлених завдань і співбесіда або захист реферату, комплексних розрахункових робіт і співбесіда або проведення заліку за результатами перевірки контрольної роботи.

Співбесіда або публічний захист включає доповідь та додаткові запитання. *Доповідь* містить загальну презентацію поставлених у межах самостійної роботи завдань та визначеної проблематики, стисло характеризує головних узагальнень, здобутих в процесі дослідження, надання рекомендацій та окреслення шляхів вирішення виявлених проблем. По можливості висвітлені положення повинні бути обґрунтовані посиланнями на провідний досвід, статистичними даними, матеріалами аналітичних розрахунків тощо.

В процесі підготовки доповіді слід усвідомлювати обмеженість тривалості виступу (5–7 хв.), а також враховувати необхідність запам'ятовування значного обсягу специфічного матеріалу, тому рекомендується будувати короткі, але змістовні фрази, представляти округлені дані та висвітлювали лише головні моменти дослідження.

Оцінку за виконану самостійну роботу з курсу «Обґрунтування господарських рішень і оцінювання ризиків» викладач виставляє згідно з існуючими положеннями за реферат та індивідуальні розрахункові завдання – за чотирибальною системою («відмінно», «добре», «задовільно», «не задовільно»), за контрольну роботу – «зараховано» або «не зараховано» як середню за опрацьовані питання і розрахункові завдання. Критерії оцінок за чотирибальною шкалою представлено у розділі «Підсумковий контроль знань» методичних рекомендацій.

4.3. Тематика теоретичних індивідуальних завдань

1. Теорія прийняття рішень.
2. Зміст та функції теорії прийняття рішень.
3. Методи, структура і категорії теорії прийняття рішень.
4. Організаційні фактори впливу на прийняття господарських рішень.
5. Етапи підготовки і прийняття рішень.
6. Порядок підготовки і прийняття рішень.
7. Прийом, обробка, представлення інформації в процесі прийняття рішень.
8. Розпізнавання ситуації як етап прийняття рішень.
9. Підготовка варіантів рішень (альтернатив).
10. Оцінка ефективності варіантів рішень (альтернатив).
11. Класифікація рішень.
12. Види рішень залежно від характеру дій.
13. Види рішень залежно від різних ознак.
14. Вимоги до господарських рішень.
15. Місце економічного обґрунтування в системі підготовки і прийняття рішень.
16. Цілі та категорії економічного обґрунтування.
17. Принципи економічного обґрунтування.
18. Критерії оцінки ефективності господарських рішень.
19. Сутність і види невизначеності.
20. Вплив невизначеності на оцінку варіантів рішень.
21. Варіанти економічного обґрунтування альтернатив.
22. Критерії прийняття рішень в умовах невизначеності.
23. Теорія корисності в системі процесів прийняття рішень.
24. Обґрунтування господарських рішень в умовах ризику.
25. Проектний ризик та прийняття господарських рішень.
26. Оцінка варіантів рішень за умови впевненості, ризику, невизначеності.
27. Підходи до економічної оцінки господарських рішень.
28. Ретроспективна оцінка та прогнозування.
29. Фактори впливу на ефективність господарського рішення.
30. Класифікація методів розробки, прийняття і реалізації рішень.
31. Евристичні методи розробки та прийняття управлінських рішень.
32. Методи групової роботи.
33. Методи індивідуальної роботи.
34. Методи прогнозування.
35. Перевірка прогнозів, вибір методу прогнозування.
36. Аналітичні методи обґрунтування.
37. Аналіз абсолютних, відновних та середніх величин.
38. Порівняння, балансові зіставлень, групування, графічний і табличний методи обґрунтування.
39. Методи факторного аналізу.
40. Математичні методи і прийоми при обґрунтуванні господарських рішень.

41. Багатопланові аналітичні методи обґрунтування господарських рішень.
42. Утворення та складові капітальних витрат.
43. Методи розрахунку та порядок визначення величини капітальних витрат.
44. Інформаційна база визначення поточних витрат.
45. Склад поточних витрат згідно з номенклатурою та порядком калькуляції.
46. Склад поточних витрат за елементам.
47. Порядок визначення складових поточних витрат.
48. Розрахунок окремих елементів доходних надходжень.
49. Фінансові результати: прибуток, збиток від реалізації господарського рішення.
50. Порядок визначення економії поточних витрат.

4.4. Розрахункові індивідуальні завдань

Задача 1

Завдання

Надати оцінку абсолютної економічної ефективності двох альтернативних варіантів реалізації господарського рішення за традиційним підходом та з врахуванням зміни вартості грошей у часі. Зробити вибір варіанта з обґрунтуванням у висновках доцільності прийняття рішення.

Варіанти обираються за останньою та передостанньою цифрою залікової книжки студента за даними, наведеними у табл. 3.2. Витрати, наведені в таблиці, складаються з капіталовкладень, що здійснюються на початку періоду інвестування – у 0-му році, та поточних витрат, які утворюються з моменту початку експлуатації об'єкта – з 1-го року, та враховують амортизацію основних засобів. Надходження являють собою доходи отримані від комерційної експлуатації об'єкта.

Окремі результати розрахунків, виконані за теоретичними матеріалами лекційного курсу, зводяться у табл. 4.3 та 4.4.

Задача 2

Завдання

Надати оцінку порівняльної економічної ефективності двох альтернативних варіантів реалізації господарського рішення. Зробити вибір варіанта з обґрунтуванням у висновках доцільності прийняття рішення.

Варіанти обираються за останньою та передостанньою цифрою залікової книжки студенту за даними наведеними у табл. 4.5, окрім коефіцієнта вагомості показників якості, розмір якого обирається за останньою цифрою залікової книжки.

Нормативний коефіцієнт порівняльної економічної ефективності приймається рівним 0,15.

Таблиця 3.2. Вихідні дані для оцінки економічної ефективності господарського рішення за варіантами (тис. грн)

Варіант	Показник	Рік						
		0	1	2	3	4	5	6
0	Витрати	500	500	600	900	900	950	950
	в т.ч. амортизація		100	100	100	100	100	100
	Надходження		400	600	900	1000	1300	1500
1	Витрати	600	550	650	1000	1000	1000	1000
	в т.ч. амортизація		120	120	120	120	120	120
	Надходження		550	750	1100	1100	1300	1500
2	Витрати	700	550	700	950	950	1000	1000
	в т.ч. амортизація		130	130	130	130	130	130
	Надходження		500	700	1000	1100	1350	1600
3	Витрати	650	550	650	850	900	900	950
	в т.ч. амортизація		115	115	115	115	115	115
	Надходження		550	650	1050	1200	1300	1600
4	Витрати	750	600	600	900	950	1000	1000
	в т.ч. амортизація		125	125	125	125	125	125
	Надходження		600	650	950	1100	1300	1550
5	Витрати	550	550	600	650	950	950	1000
	в т.ч. амортизація		105	105	105	105	105	105
	Надходження		600	600	700	1100	1200	1500
6	Витрати	500	600	700	900	900	900	900
	в т.ч. амортизація		100	100	100	100	100	100
	Надходження		600	700	950	1050	1200	1550
7	Витрати	700	650	650	900	900	1000	1000
	в т.ч. амортизація		120	120	120	120	120	120
	Надходження		600	650	1100	1100	1400	1500
8	Витрати	600	750	750	900	900	900	1000
	в т.ч. амортизація		130	130	130	130	130	130
	Надходження		650	700	900	1100	1200	1600
9	Витрати	650	550	550	950	950	950	1000
	в т.ч. амортизація		115	115	115	115	115	115
	Надходження		550	600	1000	1000	1200	1500

Таблиця 3.3. Показники економічної ефективності господарського рішення за варіантами

№ п/п	Показник	Од. виміру	Значення показника за варіантом	
1	Капіталовкладення			
2	Середньорічні поточні витрати			
3	Середньорічні амортизаційні відрахування			
4	Середньорічний дохід			
5	Середньорічний прибуток до оподаткування			
6	Середньорічний чистий прибуток			
7	Госпрозрахунковий дохід			
8	Коефіцієнт загальноекономічної ефективності			
9	Загальноекономічний термін окупності капіталовкладень			
10	Коефіцієнт госпрозрахункової ефективності			
11	Госпрозрахунковий термін окупності капіталовкладень			

Таблиця 3.4. Чиста теперішня вартість (NPV) за варіантами

№ п/п	Показник	Рік реалізації проекту						
		0	1	2	3	4	5	6
1	Капіталовкладення, тис. грн							
2	Доходи, тис. грн							
3	Поточні витрати, тис. грн							
4	Прибуток до оподаткування, тис. грн							
5	Податок на прибуток, тис. грн							
6	Чистий прибуток, тис. грн							
7	Амортизаційні відрахування, тис. грн							
8	Чистий грошовий потік, CF_t , тис. грн							
9	Коефіцієнт дисконтування, $\frac{1}{(1+k)^t}$, при	$k = 15\%$						
		$k = 20\%$						
10	Дисконтований чистий грошовий потік, DCF_t , тис. грн, при	$k = 15\%$						
		$k = 20\%$						
11	Чиста теперішня вартість проекту, NPV_t , тис. грн, при	$k = 15\%$						
		$k = 20\%$						

Таблиця 3.5. Вихідні дані для оцінки порівняльної економічної ефективності господарського рішення за варіантами

Показник		Варіант									
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>За останньою та передостанньою цифрою</i>											
Капіталовкладення, тис. грн		1000	1200	1300	1150	1250	1050	1000	1200	1300	1150
Річні поточні витрати, тис. грн		800	870	860	800	840	780	820	850	875	830
Потужність (максимально можливий обсяг виробництва), тис. од.		1200	1250	1290	1200	1260	1180	1230	1280	1300	1240
Термін ефективної експлуатації, р.		5	6	7	8	9	5	6	7	8	9
Рівень показників якості, фізичних од.	А	5	6	4,5	4	5,5	6,5	7	4,5	6	5
	Б	15	16	17	18	19	15	16	17	18	19
	В	0,80	0,90	0,70	0,75	0,85	0,85	0,75	0,70	0,90	0,80
	Г	20	19	18	17	16	16	17	18	19	20
	Д	100	105	110	105	100	110	120	115	115	120
<i>За останньою цифрою</i>											
Коефіцієнт вагомості показників якості	А	0,50	0,20	0,20	0,05	0,05	0,05	0,50	0,20	0,20	0,20
	Б	0,20	0,50	0,20	0,05	0,05	0,05	0,20	0,50	0,05	0,05
	В	0,20	0,20	0,50	0,20	0,20	0,50	0,05	0,05	0,05	0,05
	Г	0,05	0,05	0,05	0,20	0,50	0,20	0,05	0,05	0,20	0,50
	Д	0,05	0,05	0,05	0,50	0,20	0,20	0,20	0,20	0,50	0,20

5. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ І ПРИНЦИПИ ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ РІШЕНЬ

5.1. Підходи до обґрунтування ефективності господарських рішень

Обґрунтування економічної ефективності є обов'язковою умовою прийняття рішень щодо вкладання коштів в будівництво, реконструкцію, впровадження нових технічних засобів, інші заходи, що сприяють поліпшенню функціонування та розвитку підприємств. Виконання завдань з економічного обґрунтування господарських рішень і заходів має на меті оволодіння студентами навичками виконання економічних розрахунків.

Основною задачею обґрунтування господарських рішень є визначення економічного ефекту від використання в системі господарювання основних та побіжних результатів, отриманих при вирішенні конкретної технічної або організаційної задачі. Оцінка ефективності прийнятого господарського рішення повинна бути комплексною і враховувати всі його економічні, соціальні й інші аспекти. Для цього потрібно провести ряд необхідних розрахунків по визначеній схемі.

При обґрунтуванні економічної ефективності господарських рішень можуть використовуватись два методичні підходи (напрями):

1. Оцінка абсолютної економічної ефективності, яка спирається на співставлення економічних вигод і витрат за конкретним господарським рішенням – з використанням в якості критеріїв ефективності показників періоду окупності і коефіцієнта економічної ефективності або чистої теперішньої вартості та індексу доходності.

На практиці, у числі варіантів обґрунтування, для яких доцільно використовувати метод абсолютної економічної ефективності, знаходяться господарські рішення, які дозволяють збільшити прибутки підприємства (за рахунок отримання додаткових витрат, зменшення експлуатаційних витрат, обох зазначених факторів), в т.ч. будівництво нових об'єктів або реконструкція діючих, технічне переозброєння існуючих виробничих систем із збільшенням потужності; із створенням можливості надання додаткових послуг або підвищення якості існуючих тощо.

2. Оцінка порівняльної економічної ефективності, яка спирається на співставлення приведених витрат по двох чи більше альтернативних варіантах. Цей методичний напрям доцільно використовувати у випадках неможливості визначення безпосередніх економічних вигод за господарським рішенням у вигляді збільшення доходів та прибутків підприємства.

У числі варіантів обґрунтування, для яких доцільно використовувати метод порівняльної економічної ефективності: економічне обґрунтування господарських рішень, які не призводять до збільшення доходів підприємства, в т.ч. застосування нових рішень в організації виробництва; економічне обґрунтування розробки, серійного виробництва і впровадження нових технічних засобів довготривалого використання.

Послідовність дій при обґрунтуванні ефективності господарських рішень (*етапність* обґрунтування):

- 1) обґрунтування методу оцінки економічної ефективності;
- 2) формулювання основних і супутніх результатів від реалізації господарського рішення – економічних вигод;
- 3) визначення необхідних одноразових (інвестиційних) витрат, що здійснюються до початку експлуатації об'єктів;
- 4) вартісна оцінка поточних (експлуатаційних) витрат;
- 5) вартісна оцінка доходів і чистих прибутків від реалізації господарського рішення;
- 6) оцінка економічної ефективності з визначенням одного чи більше показників – коефіцієнта економічної ефективності, облікового та дисконтованого періоду окупності інвестицій, чистої теперішньої вартості, індексу доходності, внутрішньої норми доходності, річних приведених витрат тощо.

Додаткові розрахунки при використанні методу порівняльної економічної ефективності:

- визначення необхідних одноразових (інвестиційних) витрат по альтернативному варіанту реалізації господарського рішення (вибраному як база для порівняння);
- оцінка поточних (експлуатаційних) витрат альтернативного варіанта (вибраного як база для порівняння);
- оцінка корегуючих коефіцієнтів, що враховують техніко-економічні відмінності проектного варіанта від базового варіанту.

Структурно-логічна схема обґрунтування економічної ефективності господарських рішень наведена на рис. 5.1.

5.2. Критерії оцінки абсолютної економічної ефективності

При обґрунтуванні стратегічних довгострокових рішень з інвестування у розвиток транспортного підприємства використовуються різні критерії оцінки капіталовкладень, переважна більшість яких заснована на дисконтуванні грошових потоків.

Дисконтування – процес визначення поточної (теперішньої) вартості майбутнього потоку або групи потоків грошових коштів.

Даний процес є прямою протилежністю компаундируванню.

Компаундирування – арифметична дія визначення кінцевої (майбутньої) вартості потоку або групи грошових потоків із застосуванням складних відсотків.

Процес компаундирування і дисконтування знаходиться у тісному зв'язку та взаємозалежності.

Поточна (теперішня) вартість грошової маси дорівнює величині кінцевих (майбутніх) грошових потоків помноженої на коефіцієнт дисконтування:

Рис. 5.1. Послідовність обґрунтування ефективності господарських рішень

$$PV = \frac{FV}{(1+k)^t} = FV \cdot \left(\frac{1}{1+k} \right)^t.$$

А кінцева (майбутня) вартість грошових коштів визначається як добуток поточної (теперішньої) вартості та складних відсотків.

$$FV = PV \cdot (1 + k)^t,$$

де PV – початкова вартість грошових коштів (капіталу) в нульовому періоді, визначається у фінансових розрахунках як «поточна (теперішня) вартість»;

FV – вартість грошових коштів у t -му році, визначається у фінансових розрахунках як «кінцева (майбутня) вартість»;

k – ставка дисконту, що є відсотковим рівнем бажаної середньорічної дохідності проекту з урахуванням середнього рівня доходності безризикових капіталовкладень та плати за ризик. За економічним змістом являє собою ціну капіталу проекту або вартість капіталу при його альтернативному використанні;

$\frac{1}{(1+k)^t}$ або $\left(\frac{1}{1+k}\right)^t$ – коефіцієнт дисконтування, приведення кінцевої (майбутньої) вартості грошових потоків до поточного (теперішнього) періоду.

В оцінках вигод і витрат від довгострокових інвестиційних проектів вважають за доцільне враховувати зміну вартості грошей в часі шляхом приведення майбутніх економічних вигод до їхньої «теперішньої вартості».

Критерії оцінки капіталовкладень:

Залежно від врахування у розрахунках принципів зміни вартості грошової маси у часі, критерії економічного обґрунтування довгострокових стратегічних рішень поділяються на дві групи:

1. *Традиційні критерії, що ґрунтуються на принципах бухгалтерського обліку і звітності, а саме:*

- 1.1. Період окупності інвестицій (PP);
- 1.2. Облікова ставка доходності (ARR);
- 1.3. Коефіцієнт економічної ефективності.
2. *Методи, що враховують зміну вартості грошей у часі:*
 - 2.1. Чиста теперішня вартість (NPV);
 - 2.2. Індекс доходності (PI);
 - 2.3. Внутрішня норма доходності (IRR);
 - 2.4. Дисконтований період окупності інвестицій (DPP).

5.3. Традиційні критерії оцінки доцільності капіталовкладень

Період окупності інвестицій (payback period, PP) – термін, упродовж якого повністю відшкодуються одноразові (інвестиційні) витрати (капіталовкладення). При визначенні періоду окупності не передбачається упорядкування грошових потоків у часі. Алгоритм розрахунку PP залежить від рівномірності надходження прогнозованих грошових потоків, але в будь-якому випадку задовольняє умові:

$$PP = \min(T), \text{ за якого } \sum_{t=1}^T CF_t \geq IC.$$

де t – порядковий номер року від початку здійснення інвестування (при цьому $t = 0$ для періоду здійснення інвестицій до початку експлуатації об'єкта. Для періоду експлуатації проекту $t = \overline{1, T}$);

T – тривалість розрахункового періоду здійснення проекту у роках. Тривалість розрахункового періоду визначається зацікавленою стороною, спираючись на термін життєдіяльності проекту, бажаний термін окупності, період кредитування тощо;

CF_t – чистий грошовий потік (cash flow) року t , який є алгебраїчною сумою всіх грошових надходжень і витрат, пов'язаних з інвестуванням і експлуатацією проекту протягом розрахункового періоду.

У загальному випадку CF визначається за формулою:

$$CF = NP + A - IC + RV,$$

де NP – річний прибуток після сплати податків («чистий прибуток», net profit);

A – річна сума амортизації;

IC – інвестиційні витрати (капіталовкладення);

RV – ліквідаційна вартість.

Існує декілька підходів до визначення періоду окупності.

Виходячи із першого підходу (*загальноекономічної оцінки*) період окупності розраховується на підставі середньорічного значення прибутку (P), в такому випадку формула має вигляд:

$$PP = \frac{IC}{P},$$

де P – річний прибуток підприємства від реалізації господарського рішення («прибуток», profit);

За умовами другого підходу (*комерційної оцінки*) в основі визначення періоду окупності знаходяться середньорічні значення чистого грошового потоку, отриманого протягом всього періоду експлуатації об'єкту:

$$PP = \frac{IC}{CF}.$$

У будь якому разі середньорічні значення показників визначається за середньоарифметичною простою.

Облікова ставка доходності (accounting rate of return, ARR) розраховується шляхом співвідношення середньорічного прибутку і середньої величини інвестованих коштів. Середня величина інвестованих коштів

знаходиться через ділення вихідної суми капіталовкладень на два, за умови, що по закінченні стоку реалізації проекту капіталовкладення будуть списані в повному обсязі:

$$ARR = \frac{P}{IC/2}.$$

Якщо передбачається залишкова або ліквідаційна вартість, її також слід врахувати у розрахунках:

$$ARR = \frac{P}{(IC + RV)/2}.$$

Показник ARR є критерієм економічної ефективності і у фінансових розрахунках прирівнюється до коефіцієнту рентабельності авансованого капіталу, який визначається діленням чистого прибутку на загальну суму коштів, авансованих у діяльність підприємства.

Коефіцієнт економічної ефективності за способом визначення східний з обліковою ставкою доходності, але розраховується на підставі загально суми інвестованих коштів.

Будучи показником зворотнім до періоду окупності також оцінюється за двома підходами.

Виходячи з *загальноекономічної оцінки* коефіцієнт ефективності розраховується співвідношенням середньорічного прибутку (P) та загальної величини капіталовкладень (IC), в такому випадку формула має вигляд:

$$K_e = \frac{P}{IC}.$$

За умовами *комерційної оцінки* в основі визначення коефіцієнту ефективності знаходяться середньорічні значення чистого грошового потоку, отриманого протягом всього періоду експлуатації об'єкту:

$$K_e = \frac{CF}{IC}.$$

5.4. Критерії оцінки засновані на дисконтуванні грошових потоків

Чиста теперішня вартість (net present value, NPV) – підсумована за певну кількість років (розрахунковий період) «чиста» сума теперішньої (дисконтованої) вартості грошових надходжень та витрат, пов'язаних з інвестуванням та експлуатацією проекту. По суті являє собою кумулятивний (визначений накопиченим підсумком) дисконтований чистий грошовий потік:

$$NPV = \sum_{t=0}^T \frac{CF_t}{(1+k)^t},$$

Якщо чистий грошовий потік визначається без урахування капітальних інвестицій, то формула набуває вигляду:

$$NPV = \sum_{t=1}^T \frac{CF_t}{(1+k)^t} - \sum_{t=0}^n \frac{IC_t}{(1+k)^t}.$$

В окремому випадку, коли капітальні вкладення одноетапні та здійснюються, у так званому нульовому році, формула чистої теперішньої вартості має вигляд:

$$NPV = \sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+k)^t} - IC.$$

У будь якому випадку NPV передбачає зіставлення величини початкових інвестиційних витрат із загальною сумою дисконтованих чистих грошових потоків за схемою наведеною на рис. 5.2.

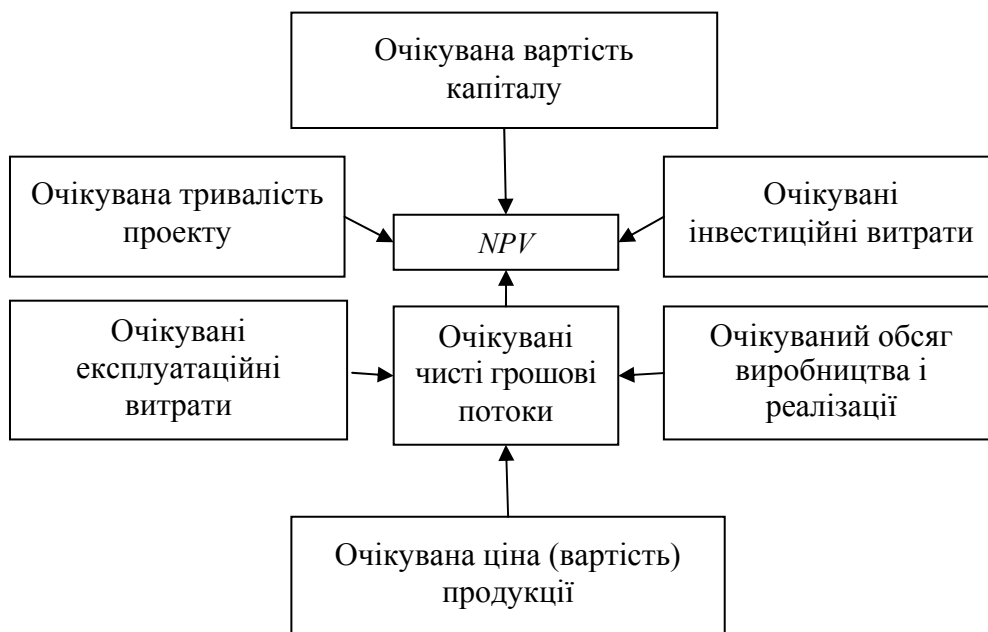

Рис. 1. Взаємозв'язок між показниками оцінки NPV

Інтерпретація значень NPV полягає у наступному.

Нульовий NPV ($NPV = 0$) свідчить, що генеруемого проектом грошового потоку достатньо, по-перше, для покриття вкладеного у проект капіталу, по-друге, для забезпечення необхідної для відшкодування відсотків віддачі на

вкладені кошти, по-третє, в умовах збільшення масштабів виробництва відсутні можливості для розширеного відтворення.

Позитивне значення NPV ($NPV > 0$) вказує на те, що грошовий потік генерує прибуток, який після розрахунків з кредиторами залишається на транспортному підприємстві та може бути використаний для рекапіталізації.

Індекс доходності (profitability index, PI) демонструє рівень співвідношення доходів і витрат. В класичному вигляді визначається за формулою:

$$PI = \frac{\sum_{t=0}^T CIF_t / (1+k)^t}{\sum_{t=0}^T COF_t / (1+k)^t},$$

де CIF_t – очікуваний приток грошових коштів (дохід);

COF_t – очікуваний відтік грошових коштів (витрати).

Інший підхід до розрахунку індексу рентабельності полягає в оцінці чистого грошового потоку на одиницю інвестиційних витрат (капіталовкладень). В такому випадку PI розраховується із співвідношення:

$$PI = \frac{\sum_{t=1}^T CF_t / (1+k)^t}{IC}.$$

На відміну від чистої теперішньої вартості проекту, яка демонструє величину економічного ефекту і розраховується як різниця між дисконтованими чистими грошовими потоками і одноразовими початковими витратами, індекс доходності – є критерієм оцінки економічної ефективності та визначається співвідношенням наведених показників.

Інтерпретація значень. Проект приймається, якщо індекс доходності більший за одиницю ($PI > k$), тому що в такому випадку чиста теперішня вартість є позитивною. Чим вище PI , тим більш привабливим є проект.

Внутрішня норма доходності (internal rate of return, IRR) – ставка дисконту, за якою чиста теперішня вартість проекту за визначений період приймає нульове значення.

Внутрішня норма доходності визначається аналітичним або графічним методами.

Згідно з *аналітичним методом* у загальному випадку визначається із тотожності:

$$\sum_{t=0}^T \frac{CF_t}{(1 + IRR)^t} = 0 \text{ або}$$

$$\sum_{t=1}^T \frac{CF_t}{(1 + IRR)^t} = \sum_{t=0}^n \frac{IC_t}{(1 + IRR)^t}.$$

У випадку одноетапних капіталовкладень:

$$\sum_{t=1}^T \frac{CF_t}{(1 + IRR)^t} = IC,$$

Знаходження IRR є рішенням наведеної тотожності.

При сталих результатах (річний чистий прибуток NP) та одночасних капітальних витратах IC визначається у вигляді:

$$IRR = \frac{NP}{K}.$$

У всіх інших випадках за цією формулою також можна отримати наближене значення IRR , в такому разі у якості NP приймається середньорічне значення.

Графічний метод надає можливість наочного розуміння природи критерію. Згідно із графічним методом розглядається функція:

$$y = f(k) = \sum_{t=0}^T \frac{CF_t}{(1 + k)^t}.$$

Отже в системі координат, де по вісі абсцис відкладається ставка дисконту (k), а по вісі ординат – чиста теперішня вартість проекту (NPV), будується графік кумулятивного дисконтованого грошового потоку. Точка перетину графіку із віссю абсцис позначає рівень IRR .

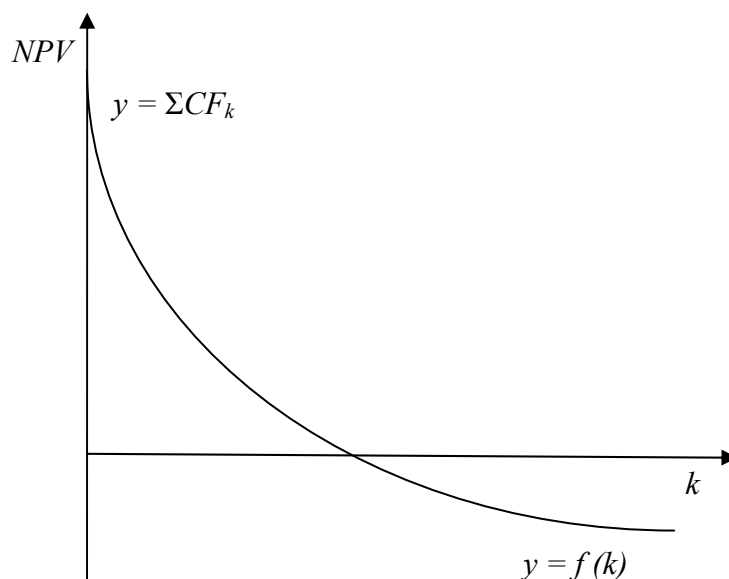

Рис. 5.1. Залежність NPV від величини ставки дисконту

Інтерпретація значень. Якщо IRR дорівнює або більша за потрібну інвестором норму доходу на капітал (ставку дисконту k), тобто $IRR \geq k$, інвестиції у даний проект виправдані та у випадку $IRR > k$ після розрахунків з інвесторами утвориться надлишок грошових коштів. Отже, прийняття проекту, у якого IRR більше за ціну капіталу, підвищує прибутковість та поліпшує фінансовий стан транспортного підприємства.

В умовах, коли IRR менша за ціну капіталу ($IRR < k$), реалізація проекту стане збитковою для підприємства.

Але якщо порівняння альтернативних інвестиційних варіантів за NPV та IRR призводить до протилежних висновків, перевагу слід надати NPV .

Дисконтований період окупності (DPP) являє собою часовий період, за який чиста теперішня вартість приймає нульове значення. Визначається як очікувана кількість років, необхідних для покриття (відшкодування) одноразових витрат (інвестицій).

Для визначення періоду (терміну) окупності використовується два методи.

Аналітичний – передбачає встановлення величини періоду окупності за допомогою розрахунку за формулою.

$$DPP = T_i + \frac{|NPV_{i+1}|}{\frac{CF_i}{(1+k)^i}},$$

де T_i – рік до повного відшкодування витрат;

NPV_{i+1} – невідшкодовані витрати (чиста теперішня вартість проекту) за підсумками i -го року (останнє від'ємне значення кумулятивного дисконтованого чистого грошового потоку);

$\frac{CF_i}{(1+k)^i}$ – дисконтований чистий грошовий потік року повного відшкодування витрат.

Графічний – дозволяє визначити термін окупності шляхом побудови системи координат з віссю абсцис, що позначає період експлуатації проекту, та віссю ординат, яка характеризує його чисту теперішню вартість, з графіком кумулятивного дисконтованого грошового потоку. Точка перетину графіку із віссю абсцис позначає рівень DPP .

В основі розрахунку наведених показників знаходяться значення чистого грошового потоку (CF) та одноразових витрат – капіталовкладень (IC), які змінюються залежно від змісту та умов фінансування проекту та передбачають оцінку усіх вхідних та вихідних грошових потоків.

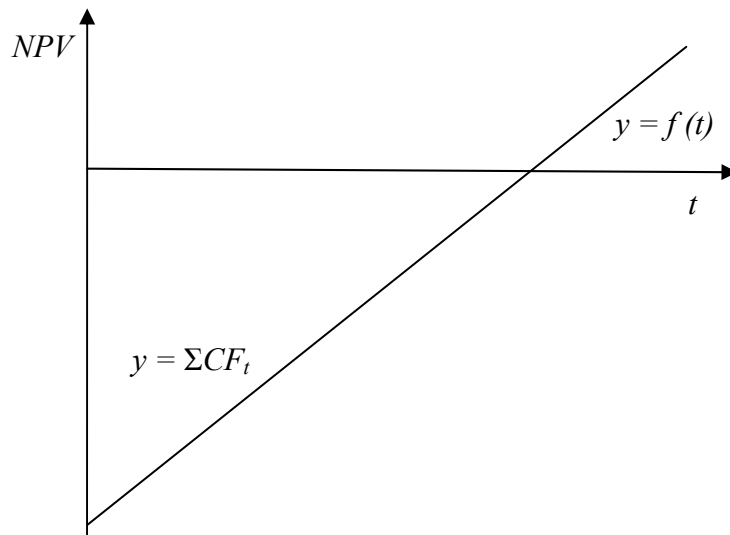

Рис. 3. Зміна NPV у часі

5.4. Особливості обґрунтування в умовах різних джерел фінансування

Фінансування за рахунок власних коштів.

Очікуваний приток грошових коштів (CIF_t) визначається на підставі значень доходу і розраховується за формулами:

$$CIF = D ;$$

$$D = T_{роб} \cdot N_{доб} \cdot n \cdot Ц ,$$

D – сума доходів від реалізації продукції за рік;

$T_{роб}$ – число робочих днів року при п'ятиденній тижневій роботі;

$N_{доб}$ – випуск продукції за зміну, од.;

n – розрахункове число змін (від 1 до 3);

$Ц$ – ціна реалізації виробів, грн.

Очікуваний відтік грошових коштів (COF_t) являє собою сукупність усіх витрат за виключенням амортизаційних відрахувань, в частині яких грошові кошти залишаються у розпорядженні транспортного підприємства. Але при цьому враховується, що при фінансуванні проекту за рахунок власних коштів очікуваний відтік грошових коштів включає витрати на капіталовкладення (інвестиційні витрати):

$$COF = B - A + IC ,$$

де B – витрати на кожному етапі розрахунку або відтік грошових коштів. Визначаються за формулою:

$$B = C + П ,$$

C – собівартість виробництва продукції;

Π – податок на прибуток;

A – амортизаційні відрахування;

IC – інвестиційні (капітальні) витрати.

У свою чергу собівартість виробництва продукції визначається із залежності:

$$C = T_{роб} \cdot N_{доб} \cdot n \cdot C_{од},$$

$C_{од}$ – собівартість однієї одиниці продукції.

З певною часткою умовності загальну величину податку на прибуток можна розрахувати як різниця між доходом від реалізації та собівартістю виробництва продукції помножена на ставку податку на прибуток:

$$\Pi = (D - C) \cdot n_{np},$$

n_{np} – ставка податку на прибуток, %.

На підставі величини показників очікуваного притоку та відтоку грошових коштів визначаються річні значення чистого грошового потоку:

$$CF_t = CIF_t - COF_t,$$

шляхом множення яких на коефіцієнт дисконування розраховується дисконтований грошовий потік:

$$DCF_t = \frac{CF_t}{(1+k)^t}.$$

Сума дисконтованого грошового потоку, визначена послідовно накопиченим підсумком, формує щорічні величини чистої теперішньої вартості проекту.

Фінансування за рахунок кредиту.

Показник очікуваного притоку грошових коштів (CIF_t) приймається на тому ж рівні, що і за умови самофінансування.

Очікуваний відтік грошових коштів (COF_t) не включає оцінку капіталовкладень але збільшується на величину витрат по утриманню кредитних ресурсів:

$$COF_t = B - A + B_{кр},$$

$$B_{кр} = B_{страх} + B_{борг} + B_{від},$$

де $B_{страх}$ – страховий внесок, який сплачується до початку експлуатації об'єкту під час залучення кредиту, отже виникає лише у 0-ому періоді та дорівнює:

$$B_{страх} = IC \cdot v_{страх},$$

$v_{страх}$ – відсоток страхового внеску, %;

$B_{борг}$ – основна частина боргових платежів, сплачується з початку експлуатації об'єкту отже виникає у першому році та залежить від терміну надання кредиту ($T_{кр}$):

$$B_{борг} = IC / T_{кр};$$

$B_{від}$ – сума платежів по утриманню кредиту – витрати на погашення кредитних відсотків, супроводжують розрахунки по основних кредитних зобов'язаннях та розраховуються згідно з умовами надання кредиту, переважно виходячи із залишкової частини боргу:

$$B_{від} = \left(IC - \sum_{t=1}^{T_{кр}} B_{боргt} \right) \cdot v_{кр},$$

$v_{кр}$ – відсоток за кредитом, %.

Фінансування за рахунок лізингу.

Показник очікуваного притоку грошових коштів (CIF_t) залишається на попередньому рівні.

Змінюється величина очікуваного відтоку грошових коштів (COF_t). За умовами лізингу COF_t також не включає загальну суму капіталовкладень але збільшується на величину лізингових витрат. Крім того, у зв'язку з тим, що транспортне підприємство отримує об'єкт лізингу у користування і до повних розрахунків із лізингодавцем не є його власником, амортизація не нараховується. Отже:

$$\begin{aligned} COF_t &= B + B_{л}, \\ B_{л} &= B_{страх} + B_{пл}, \end{aligned}$$

де $B_{страх}$ – страховий внесок, визначається аналогічно як в умовах фінансування за рахунок кредиту;

$B_{пл}$ – лізингові платежі, складають:

$$B_{nl} = \frac{IC \cdot a}{1 - e_l},$$

a – ставка щорічних амортизаційних відрахувань;

e_l – відсоток за лізингом, що включає відносну оцінку прибутку та податків лізингодавця, %.

Розрахунок чистої теперішньої вартості (NPV) в умовах фінансування за рахунок власних коштів, кредиту, лізингу та при функціонуванні об'єкту в одну, дві та три зміни виконується в таблиці побудованою за формою табл. 1.

Таблиця 1. Чиста теперішня вартість проекту (NPV) в умовах фінансування за рахунок власних коштів (кредиту, лізингу)

Рік, t	Коефіцієнт дисконтування, $\frac{1}{(1+k)^t}$	Очікуваний приток грошових коштів, CIF_t	Очікуваний відтік грошових коштів, COF_t	Чистий грошовий потік, CF_t	Дисконтований чистий грошовий потік, DCF_t	Чиста теперішня вартість проекту, NPV_t
0		-				
1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						
8						
9						
10						
...						
T						
Всього	-					

5.5. Принципи визначення порівняльної економічної ефективності

При техніко-економічному обґрунтуванні господарських рішень, які мають альтернативні організаційно-технічні варіанти реалізації але не передбачають отримання безпосередніх економічних вигод, використовують метод оцінки порівняльної економічної ефективності з розрахунком показника річного економічного ефекту.

Метод ґрунтується на співставленні варіантів за показником річних приведених витрат ($ВП_{річ}$), які визначаються за формулою:

$$ВП_{річ} = C + K_{не} \cdot IC,$$

де C – собівартість виробництва продукції (річні поточні (експлуатаційні) витрати);

$K_{не}$ – нормативний коефіцієнт порівняльної економічної ефективності (0,12 – для порівняння варіантів інвестиційних проектів із використанням існуючих технічних засобів; 0,15 – для порівняльної оцінки проектів розробки нових технічних засобів);

IC – інвестиційні витрати (капіталовкладення).

Показник річного економічного ефекту характеризує різницю річних приведених витрат, розрахованих для двох альтернативних варіантів і є умовною грошовою величиною.

Існує два підходи до оцінки порівняльної економічної ефективності, які передбачають розрахунок:

1. Прямого річного економічного ефекту;
2. Приведеного річного економічного ефекту.

В умовах відсутності значних розбіжностей в характеристиках варіантів реалізації господарських рішень без додаткового приведення складових до співставленого вигляду визначається *прямий річний економічний ефект* (перший підхід).

В процесі розрахунку прямого річного економічного ефекту здійснюють порівняння річних приведених витрат двох альтернативних варіантів реалізації господарського рішення: проектного і вибраного для проведення даного співставлення базового:

$$\begin{aligned} E_{річ} &= ВП_{річ1} - ВП_{річ2}; \\ E_{річ} &= (C_1 + K_{не} \cdot IC_1) - (C_2 + K_{не} \cdot IC_2); \\ E_{річ} &= (C_1 - C_2) + K_{не} \cdot (IC_1 - IC_2), \end{aligned}$$

де C_1, C_2 – річні експлуатаційні витрати по базовому (першому) і проектному (другому) варіантах відповідно;

IC_1, IC_2 – капіталовкладення (одноразові витрати) по базовому (першому) і проектному (другому) варіантах відповідно.

При виконанні оцінки порівняльної економічної ефективності реконструкції діючого підприємства як базовий варіант може використовуватись ситуація «до реконструкції». Тоді формула прямого річного економічного ефекту набуває вигляду:

$$E_{річ} = (C_1 - C_2) + K_{не} \cdot \Delta IC,$$

де ΔIC – додаткові капіталовкладення в реконструкцію.

Інтерпретація значень. Позитивне значення показника річного економічного ефекту свідчить про економічні переваги проектного (другого) варіанта у порівнянні з базовим (першим) та визначає величину відносної

економії витрат у випадку відмови від базового (першого) та прийняття до реалізації проектного (другого) варіанту.

В основі розрахунку річного економічного ефекту знаходиться одна з двох наведених вище базових формул, які дозволяють по-різному трактувати економічний зміст даного показника:

1) порівняння загальної суми річних приведених витрат по варіантах показує сумарну щорічну величину економії витрат (якщо значення додатне) або перевитрат (якщо значення від'ємне) при прийнятті проектного (другого з порівнюваних) варіанту до реалізації;

2) відокремлене порівняння собівартості виробництва продукції (річних поточних (експлуатаційних) витрат) та приведених капіталовкладень (інвестиційних витрат) дозволяє оцінити річний економічний ефект за складовими та отримати відповіді на питання: який розмір економії витрат (перевитрат) буде утворений у зв'язку з поточною експлуатацією об'єкту, а який в частині щорічного відшкодування одноразово вкладених коштів?

Наведені формули розрахунку річного економічного ефекту є базовими, принциповими і використовуються лише при порівнянні варіантів реалізації господарських рішень з аналогічними характеристиками потужності, періодів ефективної експлуатації, а також з аналогічними якісними характеристиками.

В іншому випадку з метою забезпечення порівняння проектного і базового варіантів належить привести базовий варіант до співставлення з проектним шляхом введення сукупності корегуючи коефіцієнтів, зокрема, коефіцієнтів, що враховують різницю в потужностях, періодах ефективної експлуатації і показниках якості, та розрахунку *приведеного річного економічного ефекту* (другий підхід).

Приведений річний економічний ефект визначається за одною з нижченаведених формул:

$$E_{річ} = (C_1 + K_{не} \cdot IC_1) \cdot k_N \cdot k_T \cdot k_{ек} - (C_2 + K_{не} \cdot IC_2);$$
$$E_{річ} = (C_1 \cdot k_N \cdot k_T \cdot k_{ек} - C_2) + K_{не} \cdot (IC_1 \cdot k_N \cdot k_T \cdot k_{ек} - IC_2),$$

де k_N – коефіцієнт, що враховує різницю в потужності об'єктів передбачених в порівнювальних варіантах, визначається як співвідношення показників потужності проектного (N_2) і базового (N_1) варіантів:

$$k_N = \frac{N_2}{N_1};$$

k_T – коефіцієнт, що враховує розходження в періодах ефективної експлуатації, визначається як відношення періоду ефективної експлуатації проектного варіанта (T_2) до базового (T_1):

$$k_T = \frac{T_2}{T_1};$$

$k_{ек}$ – коефіцієнт еквівалентності з якості, який враховує відмінності в якісних характеристиках експлуатації об'єктів або виробництва продукції:

$$k_{ек} = \frac{\sum_{i=1}^n (M_i \cdot B_i)}{\sum_{i=1}^n B_i} = \sum_{i=1}^n (M_i \cdot B_i),$$

де i – порядковий номер одиничного показника якості, $i = \overline{1, n}$;

n – загальна кількість одиничних показників якості (рекомендується використовувати від 5 до 10 одиничних показників);

M_i – співвідношення одиничних показників якості проектного (A_{i2}) і базового (A_{i1}) варіантів, що характеризує міру поліпшення якості за i -м одиничним показником:

$$M_i = \frac{A_{2i}}{A_{1i}},$$

де A_i – значення одиничного показника якості у відповідних фізичних одиницях;

α_i – коефіцієнт вагомості i -го одиничного показника якості. В комплексній характеристиці якості зазвичай різні одиничні показники якості мають неоднакову вагомість, значущість. Вагомість одиничного якісного показника в комплексній оцінці якості визначається експертним шляхом з наданням кожному одиничному показнику оцінок вагомості у балах (наприклад, один бал – має найважливіший з показників, а інші – 0,8; 0,6; і т. ін – що відображує порівняно меншу вагомість).

Порядок розрахунку коефіцієнта еквівалентності з якості для зручності може бути поданий у вигляді табл. 4.1.

В окремих випадках в межах цього підходу розглядаються господарські рішення, які дозволяють одночасно збільшити доходи підприємства, наприклад, за рахунок надання додаткових послуг й підвищення якості. Як наслідок в сумі річного економічного ефекту слід відобразити і додаткову суму доходів (прибутків), що забезпечується запроєктованим варіантом у порівнянні з базовим (ΔP).

$$E_{рiч} = (C_1 + K_{не} \cdot IC_1) \cdot k_N \cdot k_T \cdot k_{ек} - (C_2 + K_{не} \cdot IC_2) + \Delta P;$$

$$E_{рiч} = (C_1 \cdot k_N \cdot k_T \cdot k_{ек} - C_2) + K_{не} \cdot (IC_1 \cdot k_N \cdot k_T \cdot k_{ек} - IC_2) + \Delta P.$$

Слід зазначити, що в процесі оцінки порівняльної економічної ефективності до складу капітальних і експлуатаційних витрат достатньо включати лише ті елементи, що мають розходження в порівнюваних альтернативних варіантах.

Таблиця 4.1

Принципова форма розрахунку коефіцієнта еквівалентності з якості

Найменування одиничних показників якості	Значення показників якості		Співвідношення показників якості (M_i)	Бальна оцінка показника (B_i)	Нормована вагомість ($\alpha_i = \frac{B_i}{\sum B_i}$)	Коефіцієнт еквівалентності з якості ($M_i \cdot \alpha_i$)
	проектного варіанта (A_{i2})	базового варіанта (A_{i1})				
1	2	3	4	5	6	7
...						
...						
...						
Всього				$\sum B_i$	1,0	$\sum M_i \cdot \alpha_i$

6. ПРИКЛАД ВИРІШЕННЯ РОЗРАХУНКОВИХ ЗАВДАНЬ

6.1. Оцінка загальноекономічної ефективності

Завдання

За даними наведеними в таблиці 6.1 надати оцінку загальноекономічної ефективності двох альтернативних варіантів інвестиційного проекту.

Зробити вибір варіанта з обґрунтуванням у висновках доцільності прийняття рішення.

Слід враховувати, що у наведених даних витрати складаються з капіталовкладень, що здійснюються на початку періоду інвестування – у 0-му році та поточних витрат, які утворюються з моменту початку експлуатації об'єкта – з 1-го року, та враховують амортизацію основних засобів; надходження являють собою доходи, отриманні від комерційної експлуатації об'єкта.

Таблиця 6.1

Вихідні дані для оцінки економічної ефективності інвестиційного проекту (тис. грн)

Варіант	Показник	Рік						
		0	1	2	3	4	5	6
1	Витрати	600	500	600	900	900	950	950
	в т.ч. амортизація	-	100	100	100	100	100	100
	Надходження	-	400	600	900	1000	1300	1500
2	Витрати	800	550	650	1000	1000	1000	1000
	в т.ч. амортизація	-	120	120	120	120	120	120
	Надходження	-	550	750	1100	1100	1300	1500

Рішення

Загальноекономічна ефективність оцінюється за допомогою двох показників: коефіцієнта загальноекономічної ефективності (K_e) та загальноекономічного періоду окупності капіталовкладень (PP). Вони розраховуються за формулами:

$$K_e = \frac{P}{IC};$$
$$PP = \frac{IC}{P},$$

де P – середньорічний прибуток (до сплати податків);
 IC – інвестиційні витрати (капіталовкладення).

Отже, перш ніж розраховувати рівень показників, слід визначити розмір P . За проектами прибуток дорівнює:

проект 1:

$$1\text{-го року} - P_1^1 = 400 - 500 = -100 \text{ тис. грн};$$

$$2\text{-го року} - P_2^1 = 600 - 600 = 0 \text{ тис. грн};$$

$$3\text{-го року} - P_3^1 = 900 - 900 = 0 \text{ тис. грн};$$

$$4\text{-го року} - P_4^1 = 1000 - 900 = 100 \text{ тис. грн};$$

$$5\text{-го року} - P_5^1 = 1300 - 950 = 350 \text{ тис. грн};$$

$$6\text{-го року} - P_6^1 = 1500 - 950 = 550 \text{ тис. грн};$$

$$\text{середньорічний} - P^1 = \frac{-100 + 0 + 0 + 100 + 350 + 550}{6} = 150 \text{ тис. грн},$$

проект 2:

$$1\text{-го року} - P_1^2 = 550 - 550 = 0 \text{ тис. грн};$$

$$2\text{-го року} - P_2^2 = 750 - 650 = 100 \text{ тис. грн};$$

$$3\text{-го року} - P_3^2 = 1100 - 1000 = 100 \text{ тис. грн};$$

$$4\text{-го року} - P_4^2 = 1100 - 1000 = 100 \text{ тис. грн};$$

$$5\text{-го року} - P_5^2 = 1300 - 1000 = 300 \text{ тис. грн};$$

$$6\text{-го року} - P_6^2 = 1500 - 1000 = 500 \text{ тис. грн};$$

$$\text{середньорічний} - P^2 = \frac{0 + 100 + 100 + 100 + 300 + 500}{6} = 183 \text{ тис. грн}.$$

Таким чином, по проектах величина показників загальноекономічної ефективності становить:

проект 1:

$$K_e^1 = \frac{150}{600} = 0,250 \text{ або } 25,0 \%;$$

$$PP^1 = \frac{600}{150} = 4 \text{ р.},$$

проект 2:

$$K_e^2 = \frac{183}{800} = 0,229 \text{ або } 22,9 \%;$$

$$PP^2 = \frac{800}{183} = 4,37 \text{ р. або } 4 \text{ р. } 4 \text{ міс. } (0,37 \cdot 12).$$

Висновки

Виходячи з загальноекономічної оцінки, більш економічно вигідним є проект 1, він має вищий коефіцієнт загальноекономічної ефективності – передбачає рівень окупності у розмірі 25,0 % проти 22,9 % проекту 2; а також дозволяє окупити вкладені кошти на 0,37 року або 4 міс. швидше.

6.2. Оцінка комерційної ефективності

Завдання

За даними наведеними в таблиці 6.2 надати оцінку комерційної економічної ефективності двох альтернативних варіантів інвестиційного проекту.

Зробити вибір варіанта з обґрунтуванням у висновках доцільності прийняття рішення.

Слід враховувати, що у наведених даних витрати складаються з капіталовкладень, що здійснюються на початку періоду інвестування – у 0-му році та поточних витрат, які утворюються з моменту початку експлуатації об'єкта – з 1-го року, та враховують амортизацію основних засобів; надходження являють собою доходи отриманні від комерційної експлуатації об'єкта.

Таблиця 6.2

Вихідні дані для оцінки економічної ефективності інвестиційного проекту (тис. грн)

Варіант	Показник	Рік						
		0	1	2	3	4	5	6
1	Витрати	600	500	600	900	900	950	950
	в т.ч. амортизація	-	100	100	100	100	100	100
	Надходження	-	400	600	900	1000	1300	1500
2	Витрати	800	550	650	1000	1000	1000	1000
	в т.ч. амортизація	-	120	120	120	120	120	120
	Надходження	-	550	750	1100	1100	1300	1500

Рішення

Комерційна економічна ефективність оцінюється за допомогою двох показників: коефіцієнта комерційної ефективності (K_e) та комерційного періоду окупності капіталовкладень (PP). Вони розраховуються за формулами:

$$K_e = \frac{CF}{IC};$$

$$PP = \frac{IC}{CF},$$

де CF визначається за формулою:

$$CF = NP + A - IC + RV,$$

де NP – середньорічний прибуток після сплати податків;
 A – середньорічна сума амортизації;
 IC – інвестиційні витрати (капіталовкладення);
 RV – ліквідаційна вартість.

З врахуванням того, що чистий грошовий потік для визначення обох показників оцінки комерційної ефективності розраховується лише за період експлуатації об'єктів, отже починаючи із 1-го року реалізації господарського рішення, а утворення ліквідаційної вартості не передбачено, формула розрахунку CF набуває вигляду:

$$CF = NP + A.$$

Отже, перш ніж розраховувати рівень показників, слід визначити розмір NP та A . Чистий прибуток, встановлюється виходячи із діючої ставки податку на прибуток. Зокрема, якщо ставка на прибуток складає 23 % чистий прибуток кожного року:

проект 1:

1-го року – $NP_1^1 = (400 - 500) = -100$ тис. грн (дорівнює прибутку підприємства, тому що фінансовим результатом 1-го року є збитки і податок на прибуток не нараховується);

$$2\text{-го року} - NP_2^1 = (600 - 600) \cdot (1 - 0,23) = 0 \text{ тис. грн};$$

$$3\text{-го року} - NP_3^1 = (900 - 900) \cdot (1 - 0,23) = 0 \text{ тис. грн};$$

$$4\text{-го року} - NP_4^1 = (1000 - 900) \cdot (1 - 0,23) = 77 \text{ тис. грн};$$

$$5\text{-го року} - NP_5^1 = (1300 - 950) \cdot (1 - 0,23) = 269,5 \text{ тис. грн};$$

$$6\text{-го року} - NP_6^1 = (1500 - 950) \cdot (1 - 0,23) = 423,5 \text{ тис. грн};$$

$$\text{середньорічний} - NP^1 = \frac{-100 + 0 + 0 + 77 + 269,5 + 423,5}{6} = 112 \text{ тис. грн},$$

проект 2:

1-го року – $NP_1^2 = (550 - 550) \cdot (1 - 0,23) = 0$ тис. грн (тому що фінансовим результатом 1-го року є збитки);

$$2\text{-го року} - NP_2^2 = (750 - 650) \cdot (1 - 0,23) = 77 \text{ тис. грн};$$

$$3\text{-го року} - NP_3^2 = (1100 - 1000) \cdot (1 - 0,23) = 77 \text{ тис. грн};$$

$$4\text{-го року} - NP_4^2 = (1100 - 1000) \cdot (1 - 0,23) = 77 \text{ тис. грн};$$

$$5\text{-го року} - NP_5^2 = (1300 - 1000) \cdot (1 - 0,23) = 231 \text{ тис. грн};$$

$$6\text{-го року} - NP_6^2 = (1500 - 1000) \cdot (1 - 0,23) = 385 \text{ тис. грн};$$

$$\text{середньорічний} - NP^2 = \frac{0 + 77 + 77 + 77 + 231 + 385}{6} = 141 \text{ тис. грн}.$$

Середньорічна амортизація:

проект 1:

$$A^1 = \frac{100 + 100 + 100 + 100 + 100 + 100}{6} = 100 \text{ тис грн};$$

проект 2:

$$A^2 = \frac{120 + 120 + 120 + 120 + 120 + 120}{6} = 120 \text{ тис грн}.$$

Таким чином, по проектах величина показників загальноекономічної ефективності становить:

проект 1:

$$K_e^1 = \frac{112 + 100}{600} = 0,353 \text{ або } 35,3 \%;$$

$$PP^1 = \frac{600}{112 + 100} = 2,83 \text{ р. або } 2 \text{ р. } 10 \text{ міс. } (0,83 \cdot 12),$$

проект 2:

$$K_e^2 = \frac{141 + 120}{800} = 0,326 \text{ або } 32,6 \%;$$

$$PP^2 = \frac{800}{141 + 120} = 3,07 \text{ р. або } 3 \text{ р. } 1 \text{ міс. } (0,07 \cdot 12).$$

Висновки

Виходячи з комерційної оцінки, більш економічно вигідним є проект 1, він має вищий коефіцієнт комерційної ефективності – передбачає рівень окупності у розмірі 35,3% проти 32,6 % проекту 2; а також дозволяє окупити вкладені кошти на 0,76 року або 9 міс. швидше.

6.3. Оцінка за чистою теперішньою вартістю

Завдання

Надати оцінку економічної ефективності двох альтернативних варіантів інвестиційного проекту за основними показниками, що враховують зміну вартості грошей у часі.

Зробити вибір варіанта з обґрунтуванням у висновках доцільності прийняття рішення.

Слід враховувати, що у наведених даних витрати складаються з капіталовкладень, що здійснюються на початку періоду інвестування – у 0-му році та поточних витрат, які утворюються з моменту початку експлуатації об'єкта – з 1-го року, та враховують амортизацію основних засобів; надходження являють собою доходи, отриманні від комерційної експлуатації об'єкта.

Таблиця 5.3

Вихідні дані для оцінки економічної ефективності інвестиційного проекту (тис. грн)

Варіант	Показник	Рік						
		0	1	2	3	4	5	6
1	Витрати	600	500	600	900	900	950	950
	в т.ч. амортизація	-	100	100	100	100	100	100
	Надходження	-	400	600	900	1000	1300	1500
2	Витрати	800	550	650	1000	1000	1000	1000
	в т.ч. амортизація	-	120	120	120	120	120	120
	Надходження	-	550	750	1100	1100	1300	1500
Коефіцієнт дисконтування при $k = 15\%$		-	0,870	0,756	0,658	0,572	0,497	0,432

Рішення

До основних показників, що враховують зміну вартості грошей у часі, відносяться:

1) чиста теперішня вартість (NPV):

$$NPV = \sum_{t=0}^T \frac{CF_t}{(1+k)^t},$$

де CF_t – чистий грошовий потік;

$\frac{1}{(1+k)^t}$ – коефіцієнт дисконтування;

k – ставка дисконту,

2) дисконтований період окупності проекту (DPP) – часового періоду, за який чиста теперішня вартість приймає нульове значення чи з від'ємного змінює його на додатне.

Отже, перш ніж розраховувати рівень показників, слід визначити розмір дисконтованого CF_t . За проектами дисконтований чистий грошовий потік дорівнює:

проект 1:

$$DCF_1^1 = (400 - 500 + 100) \cdot 0,870 = 0 \text{ тис. грн};$$

$$DCF_2^1 = (600 - 600 + 100) \cdot 0,756 = 76 \text{ тис. грн};$$

$$DCF_3^1 = (900 - 900 + 100) \cdot 0,658 = 66 \text{ тис. грн};$$

$$DCF_4^1 = ((1000 - 900) \cdot (1 - 0,23) + 100) \cdot 0,572 = 101 \text{ тис. грн};$$

$$DCF_5^1 = ((1300 - 950) \cdot (1 - 0,23) + 100) \cdot 0,497 = 184 \text{ тис. грн};$$

$$DCF_6^1 = ((1500 - 950) \cdot (1 - 0,23) + 100) \cdot 0,432 = 226 \text{ тис. грн};$$

проект 2:

$$DCF_1^2 = ((550 - 500) \cdot (1 - 0,23) + 120) \cdot 0,870 = 138 \text{ тис. грн};$$

$$DCF_2^2 = ((750 - 650) \cdot (1 - 0,23) + 120) \cdot 0,756 = 149 \text{ тис. грн};$$

$$DCF_3^2 = ((1100 - 1000) \cdot (1 - 0,23) + 120) \cdot 0,658 = 130 \text{ тис. грн};$$

$$DCF_4^2 = ((1100 - 1000) \cdot (1 - 0,23) + 120) \cdot 0,572 = 113 \text{ тис. грн};$$

$$DCF_5^2 = ((1300 - 1000) \cdot (1 - 0,23) + 120) \cdot 0,497 = 174 \text{ тис. грн};$$

$$DCF_6^2 = ((1500 - 1000) \cdot (1 - 0,23) + 120) \cdot 0,432 = 218 \text{ тис. грн.}$$

NPV по роках:

проект 1:

$$NPV_0^1 = -600 \text{ тис. грн};$$

$$NPV_1^1 = -600 + 0 = -600 \text{ тис. грн};$$

$$NPV_2^1 = -600 + 76 = -524 \text{ тис. грн};$$

$$NPV_3^1 = -524 + 66 = -458 \text{ тис. грн};$$

$$NPV_4^1 = -458 + 101 = -357 \text{ тис. грн};$$

$$NPV_5^1 = -357 + 184 = -173 \text{ тис. грн};$$

$$NPV_6^1 = -173 + 226 = 53 \text{ тис. грн},$$

проект 2:

$$NPV_0^2 = -800 \text{ тис. грн};$$

$$NPV_1^2 = -800 + 138 = -662 \text{ тис. грн};$$

$$NPV_2^2 = -662 + 149 = -513 \text{ тис. грн};$$

$$NPV_3^2 = -513 + 130 = -383 \text{ тис. грн};$$

$$NPV_4^2 = -383 + 113 = -270 \text{ тис. грн};$$

$$NPV_5^2 = -270 + 174 = -96 \text{ тис. грн};$$

$$NPV_6^2 = -96 + 218 = 122 \text{ тис. грн},$$

Термін окупності:

$$\text{проект 1: } DPP = 5 + \frac{173}{226} = 5,77 \text{ р. або } 5 \text{ р. } 9 \text{ міс. } (0,77 \cdot 12);$$

$$\text{проект 2: } DPP = 5 + \frac{96}{218} = 5,44 \text{ р. або } 5 \text{ р. } 5 \text{ міс. } (0,44 \cdot 12).$$

Висновки

Виходячи з оцінки, більш економічно вигідним є проект 2, він має вищу чисту теперішню вартість проекту – 122 тис. грн. проти 53 тис. грн. проекту 1; а також дозволяє окупути вкладені кошти на 0,33 року або 4 міс. $(0,33 \cdot 12)$ швидше.

6.4. Оцінка порівняльної економічної ефективності

Завдання

Надати оцінку порівняльної економічної ефективності двох альтернативних варіантів інвестиційного проекту без та з врахуванням головних характеристик.

Зробити вибір варіанта з обґрунтуванням у висновках доцільності прийняття рішення.

Нормативний коефіцієнт порівняльної економічної ефективності приймається рівним 0,15. Коефіцієнт вагомості показників якості становить для показників а, б, в, г, д відповідно 0,5; 0,25; 0,15; 0,05; 0,05.

Рішення

Порівняльна економічна ефективність оцінюється показником річного економічного ефекту ($E_{річ}$) шляхом співставлення річних приведених витрат ($ВП_{річ} = C + K_{не} \cdot ІС$):

Таблиця 5.4.

Вихідні дані для оцінки порівняльної економічної ефективності інвестиційного проекту

Варіант	Капіталовкладення, тис. грн	Річні поточні витрати, тис. грн	Потужність, тис. од.	Термін ефективної експлуатації, р.	Рівень показників якості, фізичних од.				
					а	б	в	г	д
1	1200	870	1250	6	6	16	0,90	19	105
2	1000	800	1200	5	5	15	0,80	20	100

$$E_{річ} = ВП_{річ1} - ВП_{річ2};$$

$$E_{річ} = (C_1 + K_{не} \cdot ІС_1) - (C_2 + K_{не} \cdot ІС_2);$$

$$E_{річ} = (C_1 - C_2) + K_{не} \cdot (ІС_1 - ІС_2),$$

де індекси 1 і 2 – варіанти реалізації господарського рішення;

C_1 , C_2 – річні експлуатаційні витрати по базовому (першому) і проектному (другому) варіантах відповідно;

$ІС_1$, $ІС_2$ – капіталовкладення (одноразові витрати) по базовому (першому) і проектному (другому) варіантах відповідно;

$K_{не}$ – нормативний коефіцієнт порівняльної економічної ефективності.

У випадку розбіжностей в характеристиках проектів річний економічний ефект корегується шляхом застосування поправочних коефіцієнтів:

Отже, перш ніж розраховувати рівень E_{pich} , слід визначити розмір поправочних коефіцієнтів:

$$E_{pich} = (C_1 + K_{не} \cdot IC_1) \cdot k_N \cdot k_T \cdot k_{ек} - (C_2 + K_{не} \cdot IC_2);$$

$$E_{pich} = (C_1 \cdot k_N \cdot k_T \cdot k_{ек} - C_2) + K_{не} \cdot (IC_1 \cdot k_N \cdot k_T \cdot k_{ек} - IC_2),$$

де k_N – коефіцієнт, що враховує різницю в потужності об'єктів передбачених в порівнювальних варіантах, визначається як співвідношення показників потужності проектного (N_2) і базового (N_1) варіантів:

$$k_N = \frac{N_2}{N_1};$$

k_T – коефіцієнт, що враховує розходження в періодах ефективної експлуатації, визначається як відношення періоду ефективної експлуатації проектного варіанта (T_2) до базового (T_1):

$$k_T = \frac{T_2}{T_1};$$

$k_{ек}$ – коефіцієнт еквівалентності з якості, який враховує відмінності в якісних характеристиках експлуатації об'єктів або виробництва продукції:

$$k_{ек} = \frac{\sum_{i=1}^n (M_i \cdot B_i)}{\sum_{i=1}^n B_i} = \sum_{i=1}^n (M_i \cdot B_i),$$

де i – порядковий номер одиничного показника якості, $i = \overline{1, n}$;

n – загальна кількість одиничних показників якості (рекомендується використовувати від 5 до 10 одиничних показників);

M_i – співвідношення одиничних показників якості проектного (A_{i2}) і базового (A_{i1}) варіантів, що характеризує міру поліпшення якості за i -м одиничним показником:

$$M_i = \frac{A_{2i}}{A_{1i}},$$

де A_i – значення одиничного показника якості у відповідних фізичних одиницях;

α_i – коефіцієнт вагомості i -го одиничного показника якості. В комплексній характеристиці якості зазвичай різні одиничні показники якості мають неоднакову вагомість, значущість. Вагомість одиничного якісного показника в комплексній оцінці якості визначається експертним шляхом з наданням кожному одиничному показнику оцінок вагомості у балах (наприклад, один бал – має найважливіший з показників, а інші – 0,8; 0,6; і т. ін – що відображує порівняно меншу вагомість).

$$k_N = \frac{1200}{1250} = 0,960;$$

$$k_T = \frac{5}{6} = 0,833;$$

$$k_{ек} = \frac{5}{6} \cdot 0,5 + \frac{15}{16} \cdot 0,25 + \frac{0,80}{0,90} \cdot 0,15 + \frac{20}{19} \cdot 0,05 + \frac{100}{105} \cdot 0,05 = \\ = 0,417 + 0,234 + 0,133 + 0,053 + 0,048 = 0,885.$$

Отже, показник річного економічного ефекту без врахування характеристик проектів дорівнює:

$$E_{рiч} = (870 + 0,15 \cdot 1200) - (800 + 0,15 \cdot 1000) = 1050 - 950 = 100 \text{ тис. грн};$$

$$E_{рiч} = (870 - 800) + 0,15 \cdot (1200 - 1000) = 70 + 30 = 100 \text{ тис. грн},$$

а з врахування характеристик проектів складає:

$$E_{рiч} = (870 + 0,15 \cdot 1200) \cdot 0,960 \cdot 0,833 \cdot 0,885 - (800 + 0,15 \cdot 1000) = \\ = 743 - 950 = -207 \text{ тис. грн};$$

$$E_{рiч} = (870 \cdot 0,960 \cdot 0,833 \cdot 0,885 - 800) + 0,15 \cdot (1200 \cdot 0,960 \cdot 0,833 \cdot 0,885 - 1000) = \\ = -184 - 23 = -207 \text{ тис. грн}.$$

Висновки

Виходячи з оцінки без врахування характеристик, більш економічно вигідним є проект 2, він має менші річні приведені витрати (950 тис. грн. проти 1050 тис. грн. проекту 1), тим самим обумовлює виникнення економії витрат у розмірі 100 тис. грн. Але враховуючи менші виробничі потужності ($k_N = 0,960$), коротший термін ефективної експлуатації ($k_T = 0,833$) та нижчий рівень якості ($k_{ек} = 0,885$) проекту 2, більш вигідним є проект 1, скориговані річні приведені витрати якого дорівнюють 743 тис. грн., що на 207 тис. грн. менше витрат за проектом 2.

7. ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ

7.1. Контрольні заходи

Головним завданнями контролю знань по курсу «Обґрунтування господарських рішень і оцінювання ризиків» є оцінка рівня засвоєння студентами теоретичних знань і практичних навичок, набутих під час навчання. При цьому контрольні заходи мають:

- стимулювати систематичну самостійну роботу над навчальним матеріалом;
- забезпечувати закріплення та реалізацію набутих теоретичних знань під час виконання практичних завдань;
- привчати до відповідального ставлення до своїх обов'язків, самостійного цілеспрямованого пошуку потрібної інформації, чіткої організації свого робочого дня.

Оцінювання знань студентів з дисципліни здійснюється на підставі результатів поточного й підсумкового контролю знань за 100-бальною шкалою. Завдання поточного контролю оцінюється в діапазоні до 90 балів, а завдання, що виносяться на екзамен, – до 10 балів.

У поточному порядку знання оцінюються протягом двох модулів в процесі виконання теоретичних та розрахункових контрольних завдань і тестування у формі опитування або письмово.

Для обговорення програмних питань курсу й розв'язання задач на практичних заняттях, що проводиться систематично, рекомендується відводити до 60 % робочого часу, 20 % часу відводити на захист реферативної доповіді, основною метою якої є критичний аналіз наукових, методичних і прикладних підходів та обґрунтування особистих висновків і пропозицій щодо дискусійних аспектів актуальної проблематики курсу, 10 % – на виконання індивідуальних робіт для закріплення навичок проведення розрахунків, 10 % – на проведення поточного модульного контролю.

Поточні контрольні заходи проводяться наприкінці вивчення тем курсу згідно з тематичним планом навчальної дисципліни залежно від обсягу вивченого матеріалу. Перелік запитань та задач визначається змістом лекційного курсу та виконаними практичними завданнями.

Періодичність та складність поточних контрольних заходів обирається викладачем. Можливо систематичне проведення опитування, надання коротких письмових відповідей або тестування на початку кожного практичного заняття протягом 5-10 хвилин за матеріалом, вивченим на попередньому занятті. Або періодичне, більш глибоке розкриття за відносно ширшим переліком завдань, що охоплює матеріали декількох занять, змісту окремих аспектів обґрунтування господарських рішень і оцінювання ризиків три-чотири рази у семестрі.

Якість підготовки оцінюється за бальною системою. Кількість балів визначається викладачем.

Якість засвоєння навчального матеріалу по дисципліні в цілому оцінюється за підсумком виконання контрольної роботи, при проведенні екзамену по курсу та державного іспиту.

Контрольна робота виконується студентами безвідривної форми навчання у письмовій формі згідно з четвертим розділом даних методичних вказівок.

Екзамен по дисципліні проводиться в усній формі. Студентам дають два комплексних питання з курсу та одне розрахункове завдання. Питання задаються таким чином, що можлива оцінка знань по декількох темах. Задачі дозволяють оцінити рівень набуття навичок прикладної роботи та побудовано по розрахункових матеріалах практичних занять.

Екзамен проводиться у вигляді співбесіди з викладачем, протягом якої можливо виникнуть додаткові питання. Якість підготовки оцінюється за бальною системою оцінки.

Курс «Обґрунтування господарських рішень і оцінювання ризиків» відноситься до блоку дисциплін, питання по яких включаються у завдання державного іспиту. Саме тоді проводиться остаточний підсумковий контроль знань студентів. Форма проведення державного іспиту – письмова. Завдання формулюються у вигляді розрахункових задач.

7.2. Перелік теоретичних питань поточного контролю

Перелік теоретичних питань до навчального модуля I

1. Поняття господарських рішень та їх ознаки.
2. Сутність господарських рішень та їх види.
3. Вимоги до господарських рішень та умови їх досягнення.
4. Способи формалізації та реалізації господарських рішень.
5. Визначення оптимальних форм представлення та реалізації господарських рішень.
6. Основні параметри якісного рішення.
7. Основні умови забезпечення якості господарського рішення.
8. Види ефективності господарських рішень.
9. Умови та перешкоди прийняття ефективного рішення.
10. Принципи оцінки ефективності господарських рішень.
11. Елементи процесу прийняття рішень.
12. Етапи та процедури процесу прийняття рішень.
13. Стили прийняття рішень.
14. Корисні структурні схеми та засоби прийняття рішень.
15. Характер прийняття рішень.
16. Класична, поведінкова та ірраціональна моделі прийняття рішень.
17. Умови прийняття господарських рішень залежно від ступеня визначеності інформації.
18. Закони та закономірності, що впливають на прийняття рішень.
19. Загальні закони управління людиною.

20. Закон інерційності людських систем.
21. Закони зв'язку із зовнішнім середовищем.
22. Соціально-психологічні і біопсихічні закони.
23. Методи розробки господарських рішень.
24. Аналітичні, статистичні та математичні методи.
25. Експертні методи та умови їх застосування.
26. Характеристика евристичного програмування.
27. Види евристичних методів.
28. Ділові та організаційно-діяльнісні ігри.
29. Метод сценаріїв.
30. Сутність та види методу «дерево цілей».
31. Прогнозування та аналіз господарських рішень.
32. Основні завдання та ключові принципи прогнозування господарських рішень.
33. Сутність та принципи аналізу господарських рішень.
34. Методи аналізу господарських рішень та їх інструментарій.
35. Обґрунтування господарських рішень.
36. Методичні основи обґрунтування господарських рішень.
37. Підходи до обґрунтування та вибору господарських рішень.
38. Комплексний підхід до обґрунтування господарських рішень.
39. Контроль за перебігом виконання господарських рішень та його види.
40. Особливості функціонування підприємств за умов невизначеності.
41. Сутність та основні причини невизначеності.
42. Видова класифікація невизначеності.
43. Урахування фактора невизначеності в управлінні підприємством і засоби її зниження.
44. Характеристика критеріїв обґрунтування господарських рішень в умовах невизначеності.
45. Матриця прибутків і матриця витрат, особливості їх побудови.
46. Теорія корисності в системі процесів прийняття рішень.
47. Детермінований еквівалент лотереї, премія за ризик та страхова сума.
48. Умови схильності, несхильності та байдужості до ризику. Приклади функцій.
49. Методика побудови функції корисності.

Перелік теоретичних питань до навчального модуля 2

1. Сутнісно-змістова характеристика ризику.
2. Класифікація підприємницьких ризиків.
3. Характеристика підприємницьких ризиків за сферою їх походження та ступенем впливу на результати діяльності підприємств.
4. Обґрунтування господарських рішень в умовах ризику.

5. Критерії прийняття господарських рішень за умов ризику.
6. Прийняття рішень в конфліктних ситуаціях.
7. Інвестиційні та фінансові рішення.
8. Проектний ризик та прийняття господарських рішень.
9. Критерії обґрунтування рішень у процесі прийняття (вибору) інвестиційного проекту.
10. Коефіцієнт систематичного ризику.
11. Систематичний ризик та сподівана дохідність компанії.
12. Теорія оптимального портфеля.
13. Формування оптимального портфеля з обмеженої кількості цінних паперів.
14. Межі застосування кількісних та якісних методів аналізу певного підприємницького ризику.
15. Якісний аналіз підприємницьких ризиків.
16. Сутність системних та несистемних (унікальних) ризиків та можливості зведення їх до мінімуму.
17. Сутність політичних ризиків та їх вплив на поведінку суб'єктів господарювання.
18. Походження соціальних ризиків та їх співвідношення із соціальним становищем.
19. Характеристика адміністративно-законодавчих ризиків.
20. Сутність податкових ризиків та їх урахування в підприємницькій діяльності.
21. Сутність виробничих ризиків, їх класифікація та вплив на діяльність підприємства.
22. Безпосередньо виробничі ризики, їх види та причини виникнення.
23. Сутність постачальницьких ризиків, їх види та причини виникнення.
24. Сутність транспортних ризиків, їх види та причини виникнення.
25. Характеристика ризиків у комерційній діяльності підприємства.
26. Причини виникнення безпосередньо реалізаційних ризиків.
27. Характеристика фінансових ризиків та їх види.
28. Сутність інвестиційних ризиків, їх види та причини виникнення.
29. Ризики зовнішньоекономічної діяльності підприємства.
30. Кількісний аналіз ризиків господарювання.
31. Система показників абсолютного та відносного вимірювання ризику.
32. Характеристика методів кількісного оцінювання ризиків.
33. Характеристика методів оцінювання ризикованості інвестиційних проектів.
34. Переваги та недоліки основних методів кількісного оцінювання підприємницьких ризиків.
35. Переваги та недоліки основних методів кількісного оцінювання ризиків інвестиційних проектів.
36. Особливості управління ризиками господарської діяльності.
37. Структурна схема ризик-менеджменту.

38. Напрями та методи регулювання ступеня ризику.
39. Методи зниження ступеня ризику.
40. Особливості процесу хеджування ризиків.
41. Характеристика процесу диверсифікації, її переваги та недоліки.
42. Сутність системи страхування підприємницьких ризиків.

7.3. Підсумковий контроль знань студентів

Формою підсумкового контролю знань студентів з «Обґрунтування господарських рішень і оцінювання ризиків» є екзамен з урахуванням поточної успішності студентів.

Академічні успіхи студента визначаються за допомоги системи оцінювання, що використовуються в ДЕГУТ, з обов'язковим переведенням 100-бальної шкали оцінок до національної шкали та шкали за системою ECTS у такому порядку:

Оцінка шкалою ECTS	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за бальною шкалою, що використовується в КНЕУ
A	5 (відмінно)	90-100
B	4 (добре)	83-89
C		75-82
D	3 (задовільно)	68-74
E		60-67
FX	2 (незадовільно) з можливістю повторного складання	35-59
F	2 (незадовільно) з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	0-34

За такого порядку система ліквідації академічної заборгованості студентами всіх форм навчання з дисципліни має такий зміст.

Студенти, які набрали за результатами поточного й підсумкового контролю від 35 до 59 балів, після належної підготовки мають право повторно скласти екзамен. Студенти, які набрали за результатами поточного й підсумкового контролю від 0 до 34 балів, зобов'язані пройти повний курс вивчення дисципліни перед повторним складанням екзамену. Для реєстрації оцінки за шкалою ECTS в екзаменаційних відомостях уводиться спеціальний стовпець — «Семестрова підсумкова оцінка за шкалою ECTS». До екзаменаційної відомості заносяться сумарні результати за чотирибальною шкалою та шкалою ECTS, які виставляються поряд з кількістю балів за результатами поточного та підсумкового контролю.

8. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Альгин А. П.* Риск и его роль в общественной жизни. — М.: Мысль, 1989. — 192 с.
2. *Андрейчикова А. Н.* Неопределенность как источник возникновения риска экономической деятельности // Академич. огляд. — 2002. — № 1. — С. 71-75.
3. *Баканов И. И., Шеремет А. Д.* Теория экономического анализа. — М.: Финансы и статистика, 1996. — 220 с.
4. *Бартон Т., Шенкир У., Уокер П.* Комплексный подход риск-менеджменту: стоит ли этим заниматься: Пер. с англ. — М.: Издат. дом «Вильямс», 2003. — 208 с.
5. *Бачкай Т., Месена Д.* и др. Хозяйственный риск и методы его измерения. — М.: Экономика, 1979. — 184 с.
6. *Бережнов Г. В.* Управление предприятием: Новые подходы к снижению риска и повышению эффективности организации // Управление риском. — 2003. — № 2. — С. 24—29.
7. *Большаков А. С.* Моделирование в менеджменте: Учеб. пособие. — М.: Информационно-издательский дом «Филинь», Рилант, 2000. — 464 с.
8. *Буянов В. П., Клуханов К. А., Михайлов Л. М.* Рискология (управление риском): Учеб. пособие. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Экзамен, 2003. — 384 с.
9. *Вітлінський В. В.* Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2000. — 292 с.
10. *Василенко В. А.* Теорія і практика розробки управлінських рішень: Навч. посіб. — К.: ЦУЛ, 2002. — 420 с.
11. *Веснин В. Р.* Основы менеджмента: Учебник. Ин-т междунар. права и экономики. — М.: Триада, Лтд, 1997. — 334 с.
12. *Вітлінський В. В.* Аналіз, оцінка і моделювання економічного ризику. — К.: Деміур, 1996. — 212 с.
13. *Вітлінський В. В., Наконечний С. І.* Ризик у менеджменті. — К.: ТОВ «Борисфен-М», 1996. — 336 с.
14. *Воронцовский А. В.* Управление рисками: Учеб. пособие. — 2-е изд., испр. и доп. — СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та; ОЦЭМ, 2004. — 458 с.
15. *Вяткин В. Н., Гамза В. А., Дж. Дж. Хэмптон.* Управление риском в рыночной экономике. — М.: ЗАО «Издательство “Экономика”, 2002. — 195 с.
16. *Глуценко В. А., Глуценко И. И.* Разработка управленческого решения. Прогнозирование-планирование. Теория проектирования экспериментов. — Железнодорожный: Крылья, 2000. — 400 с.
17. *Глуценко В. В.* Управление рисками. Страхование. — Железнодорожный: Крылья, 1999. — 336 с.
18. *Гоberman В. А., Гоberman Л. А.* Основы производственного менеджмента: моделирование операций и управленческих решений: Учеб. пособие. — М.: Юристъ, 2002. — 336 с.
19. *Гранатуров В. М., Шевчук О. Б.* Ризики підприємницької діяльності: Проблеми аналізу. — К.: Зв'язок, 2000. — 152 с.
20. *Дерлоу Д.* Ключові управлінські рішення: Технологія прийняття рішень: Пер з англ. — К.: Всеуито; Наук. думка, 2001. — 242 с.

21. *Дубров А. М.* Моделирование рискованных ситуаций в экономике и бизнесе: Учеб. пособие для студ. вузов. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 176 с.
22. *Дуброва О. С.* Особливості формування комплексної системи ризик-менеджменту на підприємствах олійно-жирової галузі // Вісн. Нац. техн. ун-ту «Харківський політехнічний інститут». Зб. наук. пр. Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективність виробництва. — Х.: НТУ «ХПІ». — 2003. — № 22. — Т. 2. — 262 с. — С. 89—93.
23. *Економічний аналіз: Навч. посіб. / М. А. Болюх, В. З. Бурчевський, М. І. Горбатюк; За ред. акад. НАНУ, проф. М. Г. Чумаченка. — К.: КНЕУ, 2001. — 540 с.*
24. *Исаев В. В., Немчин А. М.* Общая теория социально-экономических систем: Учеб. пособие. — СПб.: Изд. дом «Бизнес-пресса», 2002. — 176 с.
25. *Клейнер Г. Б.* и др. Предприятия в нестабильной экономической среде: риски, стратегии, безопасность / Под общ. ред. С. А. Панова. — М.: Экономика, 1997. — 288 с.
26. *Клименко С. М., Дубова О. С.* Обґрунтування господарських рішень та оцінка ризиків. – К.: КНЕУ, 2005. – 252 с.
27. *Клименко С. М., Дубова О. С.* Обґрунтування господарських рішень та оцінка ризиків: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2006. — 188 с.
28. *Князевская Н. В., Князевский В.С.* Принятие рискованных решений в экономике и бизнесе. — М.: Контур, 1998. — 160 с.
29. *Колпаков В. М.* Теория и практика принятия управленческих решений: Учеб. пособие. — К.: МАУП, 2000. — 256 с.
30. *Красиков С. А.* Психологические аспекты принятия решений в условиях риска // Управление риском. — 2003. — № 2. — С. 17 — 23.
31. *Куракина Ю. Г.* Оценка фактора риска в инвестиционных расчетах // Бухгалтерский учет и финансовый менеджмент. — 2000 — № 10. — С. 22 — 23.
32. *Лапуста М. Г., Шаршуква Л. Г.* Риски в предпринимательской деятельности. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 224 с.
33. *Лепешкина М.* Инвестиционные риски // РИСК. — 2003. — № 1. — С. 69—71.
34. *Литвак Б. Г.* Разработка управленческого решения: Учебник. — М.: Дело, 2000. — 392 с.
35. *Лобанов А., Чугунов А.* Риск-менеджмент // РИСК. — 1999. — № 4. — С. 43 — 52.
36. *Любенко Н. М.* Економічне обґрунтування проектних рішень (ефективність капіталовкладень і нової техніки). – К.: КІЗ, 2001. – 53 с.
37. *Машина Н. І.* Економічний ризик і методи його вимірювання: Навч. посіб. — К.: ЦУЛ, 2003. — 188 с.
38. *Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф.* Основы менеджмента. — М.: Дело, 1999. — 703 с.
39. *Мильнер Б. З.* Теория организации. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: ИНФРА-М, 2003. — 558 с.
40. *Моделирование рискованных ситуаций в экономике и бизнесе: Учеб. пособие / Под. ред. Б. А. Лагоши. — М.: Финансы и статистика, 1999. — 176 с.*
41. *Редченко К. І.* Стратегічний аналіз у бізнесі. — 2-ге вид., доп. —

Львів: Новий світ, 2003. — 272 с.

42. *Риски в современном бизнесе* / П. Г. Грабовый, С. Н. Петрова и др. — М.: Аланс, 1994. — 200 с.

43. *Робинс, Стивен, П.* Менеджмент: Пер. с англ. — 6-е изд. — М.: Издат. дом «Вильямс», 2002. — 880 с.

44. *Рогальский Ф. Б., Курилович Я. Е., Цокурено А. А.* Математические методы анализа экономических систем. Кн. 1. Теоретические основы. — К.: Наук. думка, 2001. — 230 с.

45. *Смирнов Э. А.* Разработка управленческих решений: Учеб. для вузов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. — 271 с.

46. *Станиславчик Е. Н.* Риск-менеджмент на предприятии: Теория и практика. — М.: Ось-89, 2002. — 80 с.

47. *Стивенсон В. Дж.* Управление производством: Пер. с англ. — М.: БИНОМ: Лаборатория базовых знаний, 1999. — 928 с.

48. *Управління підприємницьким ризиком* / За заг. ред. д-ра екон. наук Д. А. Штефанека. — Т.: Екон. думка, 1999. — 224 с.

49. *Устенко О. Л.* Предпринимательские риски: Основы теории, методология оценки и управление. — К.: Асесвит, 1996. — 146 с.

50. *Уткин Э. А.* Риск-менеджмент: Учебник — М.: Тандем, 1998. — 288 с.

51. *Фатхутдинов Р. А.* Стратегический менеджмент: Учебник. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Дело, 2001. — 448 с.

52. *Фелькер Р.* Использование теории игр в практике управления // Менеджмент и маркетинг. — 1999. — № 5.

53. *Хит, Роберт.* Кризовий менеджмент для керівників: Пер. с англ. — К.: Всеуито, Наук. думка, 2002. — 566 с.

54. *Хохолов Н. В.* Управление риском: Учеб. пособие для вузов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. — 239 с.

55. *Христиановский А. Т., Лахтіонова Л. А.* Фінансовий аналіз суб'єктів господарювання: — Монографія. — К.: КНЕУ, 2001. — 387 с.

56. *Цай Т. Н., Грабовый П. Г.* Конкуренция и управление рисками на предприятиях в условиях рынка. — М.: Аланс, 1997. — 288 с.

57. *Шапкин А. С.* Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций: Монография. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К^о», 2003. — 544 с.

58. *Шахов В. В.* Теория и управление рисками в страховании. — М.: Финансы и статистика, 2002. — 224 с.

59. *Эддоус М., Стэнсфилд Р.* Методы принятия решений: Пер. с англ.; Под. ред. И. И. Елисейевой. — М.: Аудит; ЮНИТИ, 1997. — 590 с.

60. *Юхимчук С. В., Азарова А. О.* Математичні моделі ринку для систем підтримки прийняття рішень: Монографія. — Вінниця: УНІВЕРСУМ. — Вінниця, 2003. — 88 с.

61. *Ястремський О. І.* Основи мікроекономіки: Підручник. — К.: Знання, 1998. — 674 с.

62. *Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження форми пропозиції, Інструкції щодо заповнення Форми проектної пропозиції, Форми бізнес-плану інвестиційного проекту та Порядку проведення експертної оцінки проектної пропозиції» № 714 від 22.08.2010.*

(Міністерство)

ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ТРАНСПОРТУ

Кафедра «Економіки підприємств транспорту»

КОНТРОЛЬНА РОБОТА

з дисципліни «Обґрунтування господарських рішень і оцінювання ризиків»

Виконав студент групи _____

(Прізвище, ініціали)

Шифр _____

Перевірив

(посада, наукове звання)

(Прізвище, ініціали)

Київ 20__

Навчально-методичне видання

**Гудкова Вікторія Петрівна
Приймук Ольга Романівна
Творонович Вікторія Ігорівна
Пилипенко Олена Віталіївна
Пацьора Ольга Володимирівна
Крищенко Світлана Олександрівна**

ОБГРУНТУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ РІШЕНЬ І ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКІВ

Методичні рекомендації до проведення практичних занять
та самостійної роботи студентів
напряму підготовки 6.030504 «Економіка підприємства»
денної та заочної форм навчання

Відповідальний за випуск:
Гудкова В.П.

Редактор: Н.В.Щербак

Підписано до друку р. Формат паперу 60x84/16, папір – офсетний,
друк – на ризографі. Зам. № 180-09. Тираж 60.

Надруковано у видавництві ДЕТУТ
(Свідоцтво про реєстрацію від 27.12.07 р. Серія ДК № 3079,
03049, м. Київ-49, вул. Миколи Лукашевича, 19